

Міністерство освіти і науки України

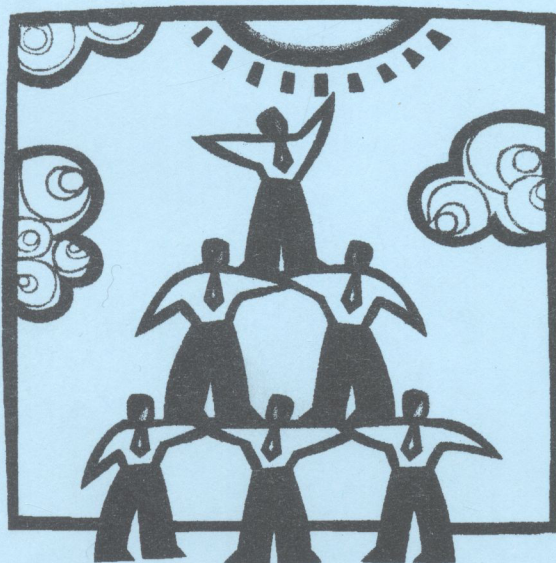
Вінницький національний технічний університет

Л. Є. Азарова, Л. В. Горчинська, З. П. Корженко

Практичний курс української мови

для слухачів Ін ДП

Орфографія. Синтаксис

УНІВЕРСУМ – Вінниця

Міністерство освіти і науки України

Вінницький національний технічний університет

**Л.Є. Азарова
Л.В. Горчинська
З.П. Корженко**

**Практичний курс української мови
для слухачів ІнДП
Орфографія. Синтаксис**

Азарова Л.Є. Практичний курс української мови

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

УНІВЕРСУМ–Вінниця 2007

Рецензенти:

К.Г. Городенська, доктор філологічних наук, професор

П.С. Дудик, доктор філологічних наук, професор

Г.Л. Василенко, кандидат філологічних наук, професор

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України. Лист № 1.4-Г-994 від 21. 06. 2007 р.

Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Корженко З.П.

А 35 Практичний курс з української мови для слухачів Ін ДП Орфографія. Синтаксис. Навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2006.– 190 с.

ISBN 978-966-641-227-3

У навчальному посібнику викладено основні теоретичні питання орфографії та синтаксису сучасної української мови, надано практичні завдання, спрямовані на формування практичних навичок володіння сучасною українською мовою. Ілюстративно-текстовий матеріал містить вправи і творчі завдання, граматичні таблиці та тести, тексти диктантів і матеріали для самоконтролю з основних тем орфографії сучасної української мови.

Для слухачів ІнДП та всіх, хто самостійно підвищує свої знання з української мови.

УДК 811.161.2

ISBN 978-966-641-227-3

© Л. Є. Азарова, Л. В. Горчинська, З. П. Корженко 2007

Передмова

У наш час досить гостро стоїть питання про досконале володіння українською мовою широких верств населення, підвищення культури усного мовлення, що безпосередньо пов'язано з прийняттям Закону про мови в Україні. Звідси випливають нові завдання, що поставило життя й перед вітчизняними вузами: виховувати духовно збагачених, національно свідомих фахівців, які володіють нормами загальної мовної культури.

Значення орфографії в курсі повторення української мови виходить із загального значення орфографічної норми, яка поряд з іншими нормами є невід'ємною рисою літературної мови. Дотримання норм, визначених орфографією, полегшує письмове спілкування, є свідченням мовної культури.

Вправи подаються різного характеру: спостереження мовних явищ, вибіркові та словникові диктанти, переклади з російської мови, вправи на розв'язання ключів, диктанти для самоконтролю. Практичні заняття з української мови на підготовчому відділенні мають на меті допомогти слухачам негуманітарних спеціальностей повторити, закріпити й удосконалити орфографічні навички, яких вони набули в середній школі. Автори посібника приділили також достатньо уваги роботі на підвищення рівня пунктуаційної і орфографічної грамотності, змістовності вправ і завдань, їх емоційній насиченості. Навчальний посібник охоплює основні питання синтаксису й пунктуації. У ньому вміщено відповідний теоретичний матеріал і різноманітні письмові вправи і завдання. Частина завдань орієнтована на удосконалення зв'язного мовлення, виконання творчих робіт. Дидактичним матеріалом для вправ стали речення з необхідними пунктограмами й орфограмами, що підібрані з художніх творів.

Концепція навчального посібника ґрунтується на нових засадах викладання української мови, а його зміст підпорядкований розвитку писемного і усного зв'язного мовлення слухачів підготовчих відділень. Він побудований відповідно до нової програми з української мови, враховує різні види мовної і мовленнєвої діяльності, сприйняття усного і писемного мовлення, використання різних способів засвоєння інформації.

Матеріали посібника допоможуть викладачам цілеспрямовано розвивати мислення, мовлення, формувати практичні уміння та навички, виховувати належне ставлення до рідної мови і багатой культури народу України.

Для слухачів підготовчих відділень негуманітарних ВНЗ та викладачів української мови.

ПРАВОПИС НАНАГОЛОШЕНИХ “Е” та “И”.

1. У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишеться та сама літера, що й під наголосом: *великий, величезний, бо велич; держу, бо одержати; клекотіти, бо клекіт; несу, бо принесений; шепотіти, бо шепіт; криве, бо криво; тримати, бо отримувати; широкий, бо широко.*

У словах із постійним наголосом невиразний звук рекомендується перевіряти за словниками: *левада, леміш, кишеня, минулий.*

2. **Е** завжди пишеться:

а) У групі **-ере-** (повноголосся), а також у групі **-еле-**: *берег, дерево, серед; зелень, пелена, селезень, шелест.*

б) У суфіксах **-еня-, -ен-, -енк-, -еньк-, -ер(о), -есеньк-, -ечк-, -тель:** *козень, доручений, Юхименко, рученька, семеро, малесенький, книжечка, вихователь.*

в) Коли **е** при зміні слова випадає: *березень, бо березня; вітер, бо вітру; мітел, бо мітла; справедливий, бо правда; хлопець, бо хлопця.*

3. а) **И** пишеться в ряді слів у групах **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих складах: *бриніти, гриміти, дрижати, кривавий, криниця, стриміти, тривати, тривога; глитати.*

б) Інколи ненаголошений **и** в групах **-ри-, -ли-** перевіряється наголосом: *кришійти (крихта, кришка), тримати (стримувати); блищати (блискавка).*

Відповідно до вимови в ряді слів не під наголосом пишеться **-рі-, -лі-:** *дрімати, дрімливий, дрімота, тріщати, перебріхувати; злітати.*

Завдання 1. На місці крапок поставте букви **е, и**, поясніть, якими принципами правопису при цьому керувалися.

Неприм...рений – мир, ш...сти – шестеро, дал...ч – далекий, в...сло – весла, п...ньок – опеньки, л...жати – лежачи, в...ликий – велич. Ш...л...стіти (шелест, шелеснути), х...татися (хиткість). Соловейко на калині то зат...хав(тихо), то щ...б...тав (щебет, щебече). Під в...с...лкою (весело) у голубіні голуби л...тять (лет).

Серпень – серпня, справедливий – правда, майстер – майстра, шевця – швець, (згинати – зігну, відтинати – відігну, напинати – напну, починати – почну, розминати – розімну, засинати – засну, вмикати – увімкну).

Веселе сон...чко (сонце) ховалось у веселих хмарах весняних. Запливає вер...сень (вересня) у затоку жовтня. Колихає жита віт...рець (вітру) над Дніпром. Схололі в хмарах крап...льки (крапля) води, перлинами котилися в сади. Часом я зас...нав (виняток) ще до вечері.

1. Осені – осінь, каменя – камінь, гребенястий – гребінь, (дитина – діти, сидіти – сідати, звисати – звиситися, злипатися – зліпитися).

Шумлять дуби в степу широкім, моя тут юність прот...кла (протіка-ти). Було тихо, ніжно струм...ніло (струмінь) на землю місячне проміння. Бринить колискова, дзв...нить (дзвінко) колискова, о тиха й задумлива мат...рі (матір) мова.

2. Пелехатий, **перейти**, пелена.
3. Печиво, мереживо, мливо, жниво.
Вуличка, спідничка.
Кошичок, кошик, березина.
Зайчєня, цуєня, пташеня, кошєня.
4. **Бриніти**, **grimіти**, **дрижати**, **криниця**, **глитати**, **тривога**.
5. Апельсин, декада, математика, пенал, тремтіти, чекати, левада, ле-міш, диригент, кипєня, минуле, лимон.
6. Беру-збирати, вмерти-вмирати, дерти-здирати, перу-опирати, про-стерти-простирати, сперти-спирати, жєрти-пожирати, стелити-застилати, клєну-проклинати.

Завдання 2. Перепишіть слова, замість крапок вставляючи пропу-щені букви е, є в суфіксах.

Мал...нький, мел...во, мереж...во, мороз...во, пал...чка, кот...к, гал...чин, доньч...н, хуст...ночка, криш...чка, піс...нька, плет...во, гор...нько, сон...чко, сороч...чка.

Завдання 3. Поставте іменники в родовому відмінку однини.

Січень, півень, легень, березень, овес, осел, корінь, повінь, камінь, лежень, вітер, кінець, жнець, новобранець, ясен, молодець, швець, курінь.

Завдання 4. У ліву колонку випишіть слова зі вставленою буквою и, у праву – з буквою е.

Бл...зенько, ос...литися, справ...длиий, д...ректор, греб...лька, зш...вати, дал...ч, неприм...ренний, зв...чайний, сп...нити, квіт...нь, дж...рело, кр...ниця, зн...сти, в'стнам...ць, заст...лати, дят...л.

Завдання 5. Перепишіть, вставляючи пропущені букви и та е.

Люди д...вуються, що я в...с...ла. Квіток було назр...ваем та позаквіт-чуємось, як м'олоді, так до самого двору тими вінками в...л...чаємось. Пома-лу усе панночка на свій лад п...р...в...рнула. Прийду було її вб...рати, то вже якої наруги я до неї не нат...рплюся! Вона м...не й щ...пає, і штирхає, і гр...бінцем не скородить, і водою зл...ває. Л...жу та собі думаю: "Таке моло-де, а таке нем...лосердне, господи!". Увеч...рі см...рком уже в...ртаються з панщини люди потомлені. Люди прок...далися і лягали плачучи, прокли-наючи.

(Марко Вовчок "Інститутка").

Завдання 6. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери.

Б...тон, л...мон, л...ман, м...даль, ц...клон, пиш...ниця, оп...рація,
хр...бет, од...колон, с...метрія, д...ригент, с...ст...ма, т...р...торія, дир...ктор,
с...ноніми, м...нулий, к...шеня, сп...лука, б...гатий, л...пух, х...зяїн, г...ріти,
м...л...ко.

Завдання 7. Випишіть з “Орфографічного словника української мови” 25 слів, поділивши їх на групи:

- а) слова, що перевіряються ненаголошеними **е, и, о**;
- б) слова, правопис яких треба запам'ятати.

Завдання 8. З поданих визначень встановіть і запишіть у дужках словорозгадку.

1. Часте стріляння з багатьох гармат.
 2. Вогнепальна зброя різних конструкцій, що вражає противника з великої відстані.
 3. Приміщення, де стоять літаки і де проводиться їх поточний ремонт.
 4. Склад зброї і військового спорядження.
 5. Великі з'єднання військово-повітряного флоту.
 6. Одне з вищих командирських звань на флоті.
- Відповіді: арт...лерія, адм..рал, арс...нал, к...н...нада, ангар, ...скадра.

Завдання 9. Складіть речення-прислів'я за опорними словами:

Повний, гнеться, угору, пустий, до землі, дереться, колос, не хвали, сам, себе, не блищить, золото, все.

Завдання 10. Доберіть слова-антоніми, в яких є ненаголошений голосний у корені:

Вранці, малий, неохайний, далекий, вузький, мілкий, пухкий.

ПРАВОПИС АПОСТРОФА

Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного позначається апострофом.

Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї**:

1. Після губних приголосних (б, п, в, м, ф): б'ю, н'ять, п'є, в'язи, у здоров'ї, м'ясо, рум'яний, тім'я, мерех'янський, В'ячеслав, Стеф'юк.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня: *дзвякнути, мавлячий, свято, тьмянний, цвях*, але: *верб'я, торф'яний, черв'як*.

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса: *зв'язок, зв'яліти, підв'язати, розм'якшити*.

2. Після **р** : бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, кур'єр, на подвір'ї.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **ря, рю, ре** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: буряк, бұряний, крякати, рябий, ряд, крок, Респін.

3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: без'язикий, від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'явитися, об'єм, під'їхати, роз'юшити, роз'яснити, дит'ясла, пан'серопейський, пів'яблука, але з власними назвами пишеться через дефіс: пів-Європи.

Примітка. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишеться: безіме́нний, загітува́ти, зекономіти, зокре́ма, зуміти.

4. Після **к у** словах Лук'ян і похідних від нього: Лук'яненко, Лук'янівка.

5. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед **я, ю, є, ї**:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р** :

б'є́ф, комп'ютер, п'є́дестал, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, к'я́нті, миш'як, кар'єра, П'є́монт, П'я́ченца, Рів'єра, Ак'я́б, Іх'я́мас; Барб'є, Б'є́рсон, Б'ю́кенен, Жене́в'єва, Ф'є́золе, Монте́ск'є, Ру́ж'є, Фу́р'є.

б) Після кінцевого приголосного префікса: ад'ю́нкт, ад'ю́тант, ін'ска́ція, кон'ю́нктура.

в) Після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї**: Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, В'яземський, В'я́льцева, Григо́р'єв, Заха́р'їн.

2) не пишеться:

а) Перед **йо** : кур'йоз, серйозний.

б) Коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: бязь, бюджет, бюро, тю́нітр, мю́рид, фізеля́ж, кю́вет, рю́кзак, рю́ш; Барбю́с, Бю́ффон, Вю́ртемберг, Мю́ллер, Гю́го. [8:8-9,102]

Завдання 1. Поясніть вживання апострофа в наведених словах.

Роз'яснити, морквяний, Соловійов, багрянець, матір'ю, любов'ю, п'ять, в'язи, м'ясо, рум'яний, б'ю, п'є, солов'ї, тім'я, в'ється, бур'ян, у міжгір'ї, інтерв'ю, дзвякнути, свято, тьманий, черв'як, з'їзд, під'юджувати, кар'єрист, пір'я, буряк, Респін, під'їхати, без'язикий, з'явитися, дит'ясла, пів'ящика, зекономити, Лук'ян, м'язи, зоряно, роз'єднати, обов'язок, м'який, прислів'я, полум'я, довір'я, узгір'я, з'єднати, з'їсти.

Завдання 2. Поясніть правопис апострофа в наведених словах.

а) Дуб'я, верб'я, риб'ячий, проб'ється, п'ять, п'є, П'ятигорськ, хлоп'ята, реп'ях, в'язи, львів'янин, слов'янин, В'ячеслав, черв'як, в'ялити, м'ясо, м'ята, пам'ять, рум'яний, тім'я, Стеф'юк, жираф'ячий, торф'яний;

б) бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, Заполя́р'я, бар'єр, Юр'ївна, Сирдар'я, Гур'єв;

в) без'язикий, від'їзд, з'єднати, з'їхати, під'їхати, роз'юшити, возз'єднаний, дит'ясла, пан'європейський, пів'яблука;

г) Лук'ян, Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янівна;

д) багрянний, кучерявий, гарячий, буря, буряк, рясно, дзвякнути, ма-впачий, свято, тьмянний, цвях, духмяний, морквяний, медвяний, різьбяний.

Завдання 3. Перепишіть, замість крапок поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть його правопис.

Безхліб...я, в...юн, здоров...я, полум...яний, верб...я, кав...ярня, св...ято, духм...яний, мавп...ячий, пів...яблука, матір...ю, цв...ях, р...ябий, ад...ютант, Їар...єр, кр...юк, бур...ян, з...їхати, об...єкт, об...єм, пан...європейський, б...юрократ, возз...єднаний, вр...ятувати, бур...я, дзв...якнути, сурм...яний, арф...яр, черв...як, торф...яний, ш...ять, з...їсти, з...економити, зв...язок.

Завдання 4. Запишіть слова в дві колонки: 1) ті, у які вставили апостроф; 2) ті, які пишуться без апострофа.

Дев...ясот, серм...яга, хутор...янин, зв...язок, духм...яне, пор...ядок, бур...ян, без...язики, тьм...яно, цв...ях, присв...ята, реп...ях, п...ятдесят, з...ясовано, Солов...йов.

Медв...яний, п...ясот, арф...яр, посер...йознішав, дзв...якнути, розв...язно, помор...янин, св...ято, сузір...я, харків...янин, вар...яг, від...їзд, різьб...яр, мавп...яча, роз...ятрити, при...їзд.

Ключ. З останніх букв прочитайте назви віршів:

1) В. Сосюрі; 2) М. Рильського.

Завдання 5. Замість крапок поставте, де треба, апостроф. У ліву колонку виписіть слова з апострофом, у праву – без апострофа.

Сер...йозний, сузір...я, міжгір...я, бур...як, пор...ятунок, з матір...ю, перед...ювілейний, перед...осінній, роз...орати, з...єднати, від...їжджати, пер...їжджати, з...агітувати, з...явитися, під...юдити, під...йом, роз...яснити, Лук...яненко, про...яснити, Тет...яна.

Для самоконтролю: слів в обох колонках має бути порівну.

Завдання 6. Прослідкуйте правопис апострофа у словах іншомовного походження. На основі спостережень сформулюйте правила.

Об'єкт, б'єф, Рів'єра, інтерв'ю, П'ємонт, п'єдестал, прем'єра, верф'ю, Руж'є, миш'як, Г'ята, Монтеск'є, Х'юстон, бар'єр, кур'єр, вар'єте, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юктивіт, Д'Артаньян, Мюллер, Гюго, бюро, кювет, фюзеляж, бюлетень, бязь, міюзик-хол.

Завдання 7. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф.

а) Народів сім...я богатирська, як море, до сонця вітає. Чорномор...я

підіймає хвилі, і степи колишуть урожай. Увечері, де канівські гаї, співали голосисті солов...ї. І наче ті Тарасові скрижали у солов...їних щибетах жили, в зеленій руті, у барвінку, в м...яті, де явори стоять немов на св...яті, немов з...явилися із нічної мли. Медв...яно пахне скошена трава. Ворожила мені там, де в скелю гримлять ручаї, і дивилися тьм...яно і п...янок сизо-білі зіниці її (з тв. Малишка).

б) Наче цв...яшок, в серце вбитий, оцю Марину я ношу. Заплакала, заридала сердешна Мар...яна. Бур...ян, будяк колючий з кропивою коло криниці поросли. Сонце пресв...яте на землю радість принесло і людям, і землі, моєї тути-нудьги не розвело (З тв. Т. Шевченка).

Мати перша в світі навчила любити роси, легенький ранковий туман, п...янкий любисток, м...яту, маковий цвіт (М. Стельмах).

Завдання 8. Наведіть приклади, в яких апостроф не пишеться, поясніть правила невживання апострофа. Складіть з цими словами 10 речень.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Зіставте написання в обох мовах.

Пять, любовью, Вьетнам, посвященный, объявить, предъюбилейный, здоровье, обязанность, трёхъярусный, объединение, мяч, соловьи.

Завдання 10. Словниковий диктант.

Морквяний, багрянець, бур'ян, дит'ясла, верб'я, в'юн, здоров'я, Лук'янович, врятувати, пір'я, в'ється, тім'я, солов'ї, ад'ютант, міжгір'я, буряк, загітувати, дзвякнути, любов'ю, б'ю, матір'ю, кряк, подвір'я, буря, реп'ях, в'ялий, з'єднати, об'єм, б'ються, зв'язок, кар'єрист, м'ясо, багрянець, інтерв'ю, прислів'я, довір'я, порядок, зекономити, п'ята, мавпячий, рябий, борються, гравюра, бюро, торф'яний, Б'юкен, мільярд, бюджет, комп'ютер, інтерв'ю, каньйон, кар'єра, В'єтнам, б'єф, віньєтка, Гюго, ін'єкція, магістраль, гяур, Мюнхен, рюкза́к, Жюльєн, кювет, свято, цвях, Святослав, духмяний, узгір'я, від'ємний.

Завдання 11. Диктант для самоперевірки.

Верба купала довге молоде гілля поміж брижуватих хвиль, а коли налітав пружний вітер, вербові коси поривчасто виринали з води, тріпотіли над голубувато-зеленою поверхнею, струшуючи до низу миготливі іскристі краплі. Пір'їстий поплавець моєї вудки погойдувався неподалік від смагдагових вербових кіс, які то впірнали в дрібне ряботіння хвильок, то злітали над їхніми полохливими жмурами. Протилежний берег темнів нерівною стіною осоки й очерету, над якими в'юнилися ластівки. І в друге з-поміж розвихреної на вітрі осоки впливали дика качка, виводок дрібних каченят шнурочком тягнувся за нею, та в мить повернула назад у захисні прибережні зарості, й виводок, навіть не встигнувши до кінця випнува-

тись на чисте плесо, прожогом шугав за бережливою матір'ю. Сидячи на оберемку нарваного лугового різнотрав'я, що пахло ромашкою, м'ятою, і татарським зіллям, я милувався вільним простором неширокої річечки, яка плавно текла в плоских берегах, густими хлібами в полях, що стелилися від протилежного берега до обрію, хвилюючись, вируючи, закипаючи там і сям від несподіваних вихорів, і прислухався до вмиротвореного ладу в своїй душі, наче душа нарешті знайшла те, що довго шукала, а тепер щасливо вмовкла, зачалаась...

Завдання 12. Перекладіть слова українською мовою; поясніть правопис.

Имя, любовь, мягкий, двухаршинный, предъявить, кровью, любовью, порядок, Лукьян, вязать, Пятигорск, пять, пьеса, разъезжать, матерью, здоровье, Заполярье, объектив, объесть, объем, обезженный, разъезд, разъединитель, соловьи, отутюжить, верфью, торфяной.

Завдання 13. Напишіть твір “На луці”, використовуючи слова:

М'який, медвяний, духмяний, м'ята, солов'ї, в'ється, любов'ю, полум'я, в'їхати, будяк, бур'ян, з'явитися, торф'янистий, морквяний, тьмянний, п'яний, з'єднати, безвітряний, рясно, зоря, над'їхати, здоров'я, в'язкий, валер'янка, повітря, узгір'я, пір'їнка, різнотрав'я, в'янути, з'їжджаючи, надвечір'я, пун'янок, краков'як, ряд.

ПРАВОПИС М'ЯКОГО ЗНАКА

Знаком **ь** позначається м'якість приголосних звуків.

1. **Ь** пишеться:

а) Після м'яких **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *вісь, гедзь, кінь, мідь, наморозь, палець, суть, швець; близько, восьмий, ганьба, Грицько, дядько, кільце, молотьба.*

б) Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *дьоготь, дзьоб, льон, сьомий, трьох, тьохкати.*

в) у словах іншомовного походження після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) Перед **я, ю, є, ї, йо**: *адью, кондотьєр, конферансьє, монпансьє, ательє, марсельєза, мільярд, бульйон, вінєтка, каньйон; В'єнтьян, Фетью, Кордильєри, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Жусьє, Мольєр, Ньютон, Реньє, Віньї.*

2) Відповідно до вимови після **л** перед приголосним: *альбатрос, фільм; Дельфи, Нельсон, але: залл, катафалк, і т.ін.*

3) Відповідно до вимови в кінці слів: *магістраль, Базель, Булонь, Рафаель, але: бал, метал, рулон, шприц; Галац, Суец* та ін.

Примітка: знак м'якшення не пишеться перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**: *маляр, малярія;*

дюна, ілюзія, нюанс, тюбик, тюль; Аляска, Дюма, Сю, Цюрих.

г) У прізвищах та географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) Перед **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Панкрат'єв, Трет'яков, Полоз'єв, Саласьєв, Ульянов, Ільюшин, Анан'їн.*

2) Перед приголосними: *Вольнов, Коньков.*

3) У кінці слова: *Лось, Соболь.*

2. Зокрема **Ь** пишеться:

а) У словах на:

1) **-зький, -ський, -цький; -зькість, -ськість, -цькість; -зько, -сько, -цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ськи, -цьки**:

близький, вузький, волинський, донецький; близькість, людськість; близько, військо, багацько; по-французькому (по-французьки), по-українському (по-українськи), по-німецькому (по-німецьки).

Примітка. У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий* і похідних утвореннях: *боязкість, в'язкість, баско, різко* тощо знак м'якшення не пишеться, оскільки тут **з, с** разом із **к** не творять суфіксів **-зк-, -ск-**.

2) **-енька, -енько, -онько, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *рученька, батенько, голівонька, соколونько; гарненький, малесенький, свіжісінький, тонюсінький.*

б) Після м'якого **л** перед наступним приголосним: *їдальня, кільки, ковальський, пальці, рибальство, сільський, спільник.*

Примітка: Не ставиться м'який знак після **л** у групах **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка – балці, галка – галці, галчення, монголка – монгольці, Наталка – Наталці, Наталчин, рибалка – рибалці, рибалчин, спілка – спілці, спілчанський, але: Галька – Гальці, Гальчин.*

в) У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду на **-нн(я), -ц(е)** П відміни : *друкарень, ідалень, крамниць, матриць, пісень, робітниць; бажань, знань, кілець, місць, сердець.*

г) У дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, здається, косить, коситься, робить, роблять, робиться, ходить, ходять; будь, будьте, винось, виносьте, виносься, кинь, киньте, стань, станьте, трать, тратьте.*[8:17-19, 102-103]

Знак **ь** не пишеться:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вірте, школяр, Харків*, після губних та шиплячих.

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств(о), -ськ(ий)**: *інженер, інший, кінчик, менший, тонший, Уманица, волинський, громадянський, освітянський, селянський; громадянство, селянство*. Але: *бриньчати, доньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо в твірних іменниках між приголосними виступає **ь**: *бренькіт, донька, нянька*.

3. Після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *вінця, кінцівка, користю, ланцюжок, радість, світ, свято, слід, сміх, сніг, сніп, сьогодні, танцювати, щастя*; але: *різбяр (і різбар), тьмянй і похідні від них*.

Примітка. Коли **ь** уживається у формі називного відмінка іменника, то він збігається й у всіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його нема, то й в інших відмінках він не пишеться; пор.: *Галька – Гальці, дівчинонька – дівчиноньці, письмо – на письмі, редька – редьці*; але: *галка – галці, сторінка – сторінці, пасмо – у пасмі*.

1. Після **л** в іменникових суфіксах **-али(о), -или(о)**: *держално, пужално, ціпильно* та ін., але в зменшених формах **ь** пишеться: *держальце, пужальце* й под.

2. Між подовженими м'якими приголосними: *буття, волосся, гадуззя, гіллястий, життя, каміння, летється, приладдя, сіллю*.

3. Після **д, н, т** перед суфіксами **-ченк(о), -чук, -чишин**: *безбатченко, Панченко, Федченко; Радчук, Степанчук; Гринчишин, Федчишин*, але після **л** пишеться **ь**: *Михальченко, Михальчук*.

4. Після **ц** у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження: *Галац, кварц, плац, Суец, шприц*, а також у деяких вигуках: *бац, буц, гоц, клац*.

Завдання 1. Сформулюйте основні правила правопису м'якого знака.

1) Мідь, суть, паморозь, вісь, палець, біль, кінь, близько, тільки, восьмий, Грицько, дядько, молотьба.

2) Дьоготь, дзьоб, льон, сьомий, трьох, тьохкати, льотчик, броньовик, польовий.

3) Близький, волинський, донецький, людськість, багацько, по-французькому, по-німецькому, тоненький, чорнісінький.

4) Пальці, рибальство, сільський, спільник, (балці, галці, монголці, рибалці).

5) Будить, здається, коситься, будьте, виносьте, киньте, стань, трать, тратьте.

6) Вірте, лікар, секретар, тепер.

7) Інший, менший, кінчик, тонший, Уманица, волинський, селянський, громадянство, селянство (доньчин, неньчин, бриньчати).

8) Держално, пужално, ціпильно (держальце, пужальце),

9) Панченко, Безбатченко; Радчук, Степанчук, Гринчишин (Михальчук).

Завдання 2. Поставте замість крапок, де треба, м'який знак.

Хар...ків, чест..., сяд...мо, близ...ко, близ...кість, Уман...щина, бояз...ко, ковз...кий, міц...ний, спіл...ність, нян...ці, дізнаєт...ся, дз...об, батал...йон, волз...кий, сибірсь...кий, донец...кий, чес...тю, урал...сь...кий, віс...тю, сілл...ю, Нас...тя, степ..., любов..., гір...кий, гордіс...ть, суспіль...ство, щас...тя, смієш...ся.

Завдання 3. Поставте іменники у давальному відмінку.

Дочка, донька, рибалонька, полька, русалка, жменька, вишенька, хвилинка, нянька, хатинка, бджілка, лялька, сопілка, жінка, футболка, віялка, валер'янка, фіалка, галка, ніченька, доріженька, зірка, зіронька, тітонька, тітка, доленька, ліщинка, ялинка, булка, тарілка, веселка, нічка, булька, пилка, білка.

Завдання 4. Дайте відповідь на питання.

– Чому в словах “уманський, Уманщина”, після **н** м'який знак не пишеться, хоч “Умань”; а в словах “гуцульський, Гуцульщина” після **л** пишеться м'який знак, хоч “гуцул”?

– Чому в кінці слова “століть” (від століття) є м'який знак, а в кінці слова “сторіч” (від сторіччя) немає?

– Чому в місцевому відмінку в слові “в скриньці” пишеться м'який знак, а в слові “в хатинці” він не потрібен?

– Яка різниця в значенні слів “бенгалці і бенгальці”; які два різні значення може мати слово “вихованці”?

Завдання 5. Напишіть 15 слів з м'яким знаком. Складіть з ними речення.

Завдання 6. Утворіть присвійні прикметники з суфіксом **-ин**.

Донька, нянька, лялька, сопілка, жінка, русалка, вчителька, матінка, Оленка, кицька, Галинка, приятелька, рибалка, перепілка, театралка, Маланка, білка, іспанка, Рудко, Параска, Даринка, зозулька, Рудько.

Завдання 7. Доберіть приклади для ілюстрації правил написання м'якого знака чи його відсутність.

Ганьба, близько, Харків, будьте, волосся, багатенько, бажань, друкарень, восьмий, донецький, донька, сніп, слід, суть, по-українському, бренькіт, селянство, тонюсінський, близький, по-козацькому, галка, різьбяр, тьохкати, пужальце, пужално, батальйон, мільйон, серйозний, бульйон, майор, льотчик, малесенький, інший, гільза, Жюльєн, фюзеляж, ательє, віньєтка, педаль, плоский, різка, Гальчин.

Завдання 8. Поясніть правопис м'якого знака в наведених словах іншомовного походження.

Ньютон, бульйон, модельєр, кутюр'є, віньетка, Лавуазьє, ательє, Нью-Йорк, конференсьє; маляр, нюанс, дюна.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть правопис та значення цих слів. З виділеними словами складіть речення.

Бульвар, **конференсьє**, курьєз, прем'єра, **карьєра**, дюйм, курьєр, Ньютон, **миллион**, каньон, кремальєра, кабальєро, бюджет.

Завдання 10. Перекладіть слова українською мовою і напишіть їх, зіставте правопис.

Харьковский, узбекский, Новосибирск, вязкий, турецкий, криворожский, Братск, пишемь, узко, разбираешься, семьдесят, шестьдесят, девяност, семьянин, семнадцать, восемьсот, повестью, медью, листья, поднебесье, зорька, спишь, еште, режьте, пятьдесят, пятьсот, палец, ранец, венец, токарь, пекарь, плац, пробужденье, печь, библиотекарь, дрожь, плач, зябь, букварь, знакомься, тоньше, меньше, лишь, тушь, туш, накинь, севастопольский, товарищ, проверьте, кровью, четырьмя, трема, втроем.

Завдання 11. Перепишіть слова, замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обгрунтуйте написання.

Син...ка, міс...кком, спіл...ці, віз...му, колодяз...ні, їдален..., діл...ниц..., в'яз...кіст..., мен...ший, тон...ший, рязан...с...кий, різ...блен...ня, пот...мянін...ня, Хар...ків, Гор...кий, піс...ля, Натал...ці, у тан...ці, низ...ко, низ...ка, шіст...сот, шіст...десят, сон...ця, селян...с...кий, Мирон...чук, ллет...ся, віз...муть, чукот...с...кий, кіл...кіс...т..., т...охкати, ц...огорічний, за-втрашн...ому, стіл...ці, л...ляний, аптекар..., кавказ...кий.

Завдання 12. Звірте текст під диктовку. Звірте написане. Поясніть орфограми.

Біля кожної хати свій лелека. Прилітають вони на старі свої гнізда, а коли які не повертаються, то так і знай: спіткало їх у дорозі лихо. Стоїть їхнє гніздо порожнє, смутком віє од нього та, дивись, невдовзі зайняли його інші лелеки, клеочуть уже там, яйця кладуть, пташенят висиджують.

...А повиростають, тільки почнуть у колодочки вбиватись – і вчаться літати. Постають на краю гнізда, розправляють свої ще кволі крильця – та й ворухать ними. Ні, не летять, не кидаються вниз сторч головою, а лише вимахують розправленими крильцями та на струнких своїх ніжках якомога вище спинаються. Чи багато пролітають, стоячи на краєчку гнізда? А мабуть, багато, бо ж міцніють, і сили набираються, і пір'ям обростають, а там дивись, зважилось котресь і вистригнуло з гнізда в блакитний світ, горне незміцнілими ще крильцями повітря, яке за першого польоту здається і

ріденьким, і страшним. Ухопиться лелечена за нижню гілляку сусіднього осокора, тремтить на ній – назад у гніздо хочеться, а боязко. Все-таки зважується і, неймовірно напружуючи крила, летить угору так, наче дряпається.

Є. Гуцало

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

1. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

а) Група приголосних **-цьк-** змінюється в **-чч-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *вояцький – вояччина, козацький – козаччина, німецький – Німеччина, турецький – Туреччина*, але: *галицький – Галичина*.

б) Групи приголосних **-ськ-, -ск-** змінюються в **-щ-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *віск – вощина, ліска – ліщина, пісок (піску) – піщина, полтавський – Полтавщина*.

в) Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються в **-щ-** при творенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан- (-ян-)**: *віск – воцаний – воцанка, дошка – доцаний, пісок (піску) – піцаний*.

г) Групи приголосних **-ск-, -ст-** змінюються в **щ**, група **-зк-** у **-жч-** при творенні багатьох форм дієслів II відміни: *вереск – верещати, верещу, верещиш і т.д.; простити – прощати, прощаю, прощаєш і т.д.; прощу, але: простиш, простить і т.д.; брязк – бряжчати, бряжчу, бряжчиш і т.д.*

д) Групи приголосних **-ськ-, -зьк-** відповідно змінюються в **-щ-, -жч-** при творенні прізвищ на **-енко, -ук**: *Васько – Ващенко – Ващук, Ісько – Іщенко – Іщук, Онисько – Онищенко – Онищук, Водолазький – Водолажченко, Кузько – Куржченко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-, -ськ-** с на письмі зберігається, а **к** переходить у **ч**: *Параска – Парасчин, Ониська – Онисьчин; -шк- дає **щ**: *Мелашка – Мелашин*.*

2. Перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **К, ць, ч + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-цьк(ий), -цтв(о)**: *гірник – гірницький, молодець – молодецький, парубок – парубоцький – парубоцтво, ткач – ткацький – ткацтво*.

б) **Г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-зьк(ий), -зтв(о)**: *боягуз – боягузький – боягузтво, Запоріжжя – запорізький, Париж – паризький, Прага – празький, убогий – убозтво*.

в) **Х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-ськ(ий), -ств(о)**: *залісся – заліський, птах – птаство, товариш – товариський – товариство*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються: *багатий – багатство, брат – братський – братство, завод – за-*

водський, інтелігент – інтелігентський, люд – людський – людство, пропагандист – пропагандистський, студент – студентський – студентство.

3. а) У суфіксах **-инськ(ий)**, **-інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин**, **-ін**, **-инськ**, **-інськ**, зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: Камішин – камішинський, Ніжсин – ніжсинський, Пенжіно – пенжсинський, Тульчин – тульчинський, Тушино – тушинський, Цюрупинськ – цюрупинський, Чигирин – чигиринський; грузин – грузинський, осетин – осетинський; Болдіно – болдінський, Турінськ – турінський, Філіппіни – філіппінський.

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин**, **-ін**, пишеться завжди **и**: Алма-Ата – алма-атинський; Аляска – алясинський; Баку – бакинський, Кабарда – кабардинський, Караганда – карагандинський, Поті – потинський, Сочі – сочинський, Чита – читинський, Шахти – шахтинський.

б) У суфіксах **-овськ(ий)** [**-ьовськ(ий)**], **-евськ(ий)** [**-сєвськ(ий)**], **-івськ(ий)** [**і́вськ(ий)**] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов** (**-ьов**), **-ев** (**-сєв**), **-ів** (**-і́в**), зберігається той самий голосний (**о**, **е**, **є**, **і**, **ї**), що й в основній назві: Дніпропетровськ – дніпропетровський, Тамбов – тамбовський, Карачев – карачевський, Колгуєв – колгуєвський; Кишинів – кишинівський, Львів – львівський, Могилів – могилівський, Тетерів – тетерівський, Чернігів – чернігівський. Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о**, **е** стає закритим, діє правило про чергування **о**, **е** з **і**: Лозова – лозівський, Сватове – сватівський, Хмелеве – хмелівський.

У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івськ(ий)** (**-і́вський**): Біла Церква – білоцерківський, Валки – валківський, Гребінка – гребінківський, Казанка – казанківський, а також Златоуст – златоустівський. Але: Орел – орловський і т. ін.

в) При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) **Г, ж, з (дз) + -ськ(ий) → -зьк(ий) [-дзьк(ий)]**: Буг – бузький, Ветлуга – ветлузький, Виборг – виборзький, Волга – волзький, Гаага – гаазький, Гамбург – гамбурзький, Калуга – калузький, Ладоза – ладозький, Люксембург – люксембурзький, Лейпциг – лейпцизький, Онега – Онезький, Острог – острозький, Рига – ризький, Страсбург – страсбурзький; Воронеж – воронезький (пор. назву українського селища – Вороніж – воронізький), Запоріжжя – запорізький, Париж – паризький; Абхазія – абхазький, Кавказ – кавказький, Лодзь – лодзький, Сіракузи – сіракузький, француз – французький.

2) **К, ц, ч + -ськ(ий), -ств(о) → -цьк(ий):** *Баскунчак – баскунчацький, Великі Луки – великолуцький, Вишині Волочок – вишиньоволоцький, Владивосток – владивостоцький, грек – грецький, Кагарлик – кагарлицький, Казбек – казбецький, калмик – калмицький, Кобеляки – кобеляцький, коряк – коряцький, Кременчук – кременчуцький, Прилуки – прилуцький, словак – словацький, таджик – таджицький, турок – турецький, узбек – узбецький; Ніцца – ніццький, Суец – суецький, Череповець – череповецький; Бахмач – бахмацький, Галич – галицький, Гринвіч – гринвіцький, Овруч – овруцький, Солигалич – солигалицький. Але: Дамаск – дамаський, Мекка – меккський, тюрки – тюркський.*

3) **С, х, ш + -ськ(ий) → ськ(ий):** *Арзамас – арзамаський, Одеса – одеський, Тбілісі – тбіліський, тунгус – тунгуський, Черкаси – черкаський, черкес – черкеський, Ясси – ясський, волох – волоський, Карабах – карабаський, Лепетуха – лепетиський, чех – чеський; Золотоноша – золотоніський, Кандалакша – кандалакський, латиш – латиський, Сиваш – сиваський, чуваш – чуваський.*

Деякі слова, узвичаєні без зміни приголосних основи, передаються з ними і на письмі: *баски – баскський, казах – казахський, Перемишль – перемишльський* та ін.

4) У вищому ступені прикметників і прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в **-жч(ий), а с + ш(ий) – у -ш(ий):** *високий – вищий (вище), вузький – вужчий (вужче), дорогий – дорожчий (дорожче), дужий – дужчий (дужче), низький – нижчий (нижче), але: легкий – легший (легше).*

Це стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: *ближчати, вужчати, кращати* та ін. і похідних від них іменників: *підвищення (від підвищити), подорожчання (від подорожчати).*

5) Приголосні основи **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються в **ч:** *безпека – безпечний, безпечність, безпечно; вік – вічний, вічність, вічно; кінець – кінечний, місяць – місячний, околиця – околичний, пшениця – пшеничний, рік – річний, серце – сердечний, сонце – сонячний, яйце – яєчня. Приголосні основи ч зберігається: поміч – помічний, помічник; ніч – нічний, ячмінь – ячний (або ячмінний).*

Виняток становлять слова: *дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний* (у значенні “бідолашний”), *соняшник, торішний.*

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, щ, т(ь)** у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** на письмі зберігаються: *діжці, дочці, квітці, книжці, юшці; не вріжся, не морочся, не морщся, радишся, спитьсья.*

Примітка 2. Глухі приголосні основи перед дзвінками на письмі зберігаються: *боротьба* (бо бороти), *молотьба* (бо молоти), *просьба* (бо просити). Так само й дзвінкі перед глухими на письмі зберігаються: *бабка,*

борідка, вогкий, дігтяр, кігті, книжка, легкий, нігті. Але: затхлий, зітхнути (хоч дихати), натхнути.[8:19-21]

Завдання 1. Утворіть прикметники за допомогою суфікса **-сь(кий)** від поданих слів. Зробіть морфемний аналіз кожного слова.

Козак, читач, молодець, таджик, ткач, німець, грек, словак, узбек;

Буг, Париж, француз;

Чех, волох, товариш, Залісся;

Студент, гігант, казах, тюрк, Чикаго;

Кавказ, Черкаси, Арзамас, Кривий Ріг, Волга, Калуга, Онега, Запоріжжя, Кременчук, Прилуки, Золотоноша, Кролевець, Карабах, Владивосток.

Завдання 2. Від поданих слів утворіть іменники за допомогою суфікса **-ств(о)**.

Товариш, убогий, боягуз, садівник, козак, птах, співробітник, студент, каліка, неук, вівчар, скотар, бджільничий, ткач, агент, потомки, лицар, селянин.

Завдання 3. Від поданих іменникових основ за допомогою суфікса **-ськ(ий)** утворіть прикметники; обґрунтуйте наявність чи відсутність змін кінцевих приголосних основи.

Запоріжжя, Донецьк, Буг, Рига, козак, таджики, чуваші, калмики, печеніги, скіфи, якути, татари, німці, поляки, українці, чехи, латиші, литовці, Волга, Кавказ, Карпати, Гамбург, Балхаш, Іртиш, Петербург, Єкатеринбург, Цюріх, Вашингтон, студент, університет, Париж, Кременчук, Ужгород, Чернігів, Одеса, киргизи.

Завдання 4. Підберіть однокореневі слова і форми того самого слова, у яких відбулося б чергування приголосних, наприклад:

Книга-книзі-книжечка.

Дорога, каталог, друг, шпак, історик, фізика, чоловік, горох, пух, колега, техніка, електрика, парубок, запах, нюх, колиска, увага, льох, епоха, логіка, нога.

Завдання 5. Переписуючи, замість крапок поставте пропущені **ч** або **ш**; поясніть правопис слів; складіть із виділеними словами речення.

Соня...**щик**, ру...**ниця**, безпе...**ний**, міся...**ний**, **пшени...****ний**, торі...**ний**, піврі...**ний**, півні...**ний**, сма...**ний**, моло...**ний**, моло...**ниця**, дові...**ний**, серде...**ний** (бідолашний).

Завдання 6. Від поданих іменників-назв етнічних груп населення за допомогою суфікса **-ськ-** утворіть прикметники назви мов.

Таджики, курди, латиші, узбеки, казахи, абхазці, калмики, українці,

росіяни, білоруси, татари, грузини, литовці, киргизи, чуваші, якути, каракалпаки, перм'яки, гагаузи, нанайці, туркмени, лаки, башкири, турки, печеніги, польовці, німці, коряки, ескімоси.

Завдання 7. Утворіть вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників. Складіть з даними словами речення.

Дорогий, дужий, високий, вузький, низько, високо, красивий.

Завдання 8. За допомогою суфікса **-ин(а)** утворіть, де можна, назви територій.

Області: Київська, Волинська, Черкаська, Дніпропетровська, Полтавська, Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Рівненська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Чернігівська, Луганська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Львівська, Харківська, Чернівецька, Донецька, Одеська, Закарпатська.

Завдання 9. Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте правопис даних слів у російській та українській мовах.

Русский, одесский, французский, петербургский, узбекский, таджикский, угличский, молодецкий, немецкий, чепский, кавказский, ткацкий, турецкий, киргизский, гигантский, рыбацкий, пражский, парижский, запорожский, рижский, кремле́тцукский, казахский.

СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ

1. У групах приголосних **-ждн-, -здн-, -стл-, -стн-** випадають **д і т**: *тиждень – тижня – тижневий; виїздити – виїзний, поїзд – поїзний; лес-тоці – улесливий, щастя – щасливий; вість – вісник, користь – корисний, честь – чесний, якість – якісний.* Але в словах: *зап'ястний, кістлявий, нестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять* літера **т** зберігається.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається, хоч відповідний звук **і** не вимовляється: *аванпост – аванпостний, баласт – баластний, компост – компостний, контраст – контрастний, форпост – форпостний.*

2. У групах приголосних **-зкн-, -скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-**: *брызк – брызнути, брязк – брязнати, блиск – блиснути, писк – писнути, плюск – плюснути, тріск – тріснути, але: випуск – випускний, виск – вискнути, риск – рискнути.*

3. У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *масло – масний, мисль – умисний, навмисне; ремесло – ремісник [8:21]*

Завдання 1. Порівняйте наведені пари слів; які групи приголосних в українській мові спрощуються?

I. Тиждень – тижневий, проїзд – проїзний, вість – вісник, провісник; честь – чесний, кість – надкісниця, щастя – щасливий; ремесло – ремісник, брязкіт – брязнути, блиск – блиснути, писк – писнути.

II. Випускний, пропускний, допускний, рискнути, вискнути; кістлявий, шістнадцять, пестливий, хвастнути, хвастливий; аванпост – аванпостний, баласт – баластний, контраст – контрастний.

Завдання 2. Поясніть випадки спрощення приголосних або його відсутність.

I. Тижневий, проїзний, улесливий, вісник, чесний, зап'ястний, пестливий, хвастнути, шістнадцять, брызнути, блиснути, плюснути, випускний, масний, навмисне, аванпостний, компостний, форпостний, сонячний, чесний, зловісний, безжалісний, кількісний, обласний, заздрісний, кріпосний, місцевий, ненависний, цілісний, якісний, совісний, месник, луснути, безвісний, інтелігентський, захисний, очисний, антифашистський, провісник.

II. Виїзний, щасливий, корисний, кістлявий, хвастливий, хворостняк, писнути, тріснути, вискнути, умисний, швидкісний, злісний, благовісний, учасник, гігантський.

Завдання 3. Перекладіть українською мовою і поясніть правопис слів.

Страстный, областной, проездной, праздничный, хвастливый, шістнадцять, счастливый, контрастный, агентство, радостный, участник, буре-вестник, каждый, целостный, завистливый, костлявый, честный, солнце, сердце, прекрасный, злостный, шестьсот, блеснуть, несчастный, безжалостный, наместник, стелить.

Завдання 4. Напишіть 20 слів, в яких відбулося спрощення.

Завдання 5. Словниковий диктант.

Хвастнути, форпостний, кількісний, баластний, щасливий, контрастний, зловісний, совісний, цілісний, безвісний, блиснути, умисний, закарпатський, безвиїзний, доблесний, швидкісний, пестливий, чесний, тижневий, безчесність, шелеснути, гігантський, проїзний, кістлявий, зап'ястний, міський, шістнадцять, агентство, благовісний, студентський.

Завдання 6. Перепишіть подані слова, виправляючи в них помилки на спрощення в групах приголосних.

1. Свиснути. 2. Контрастний. 3. Пристрастний. 4. Виїзний. 5. Випускний. 6. Пискнути. 7. Тижневий. 8. Шелестнути. 9. Хвастнути.

10. Перстні. 11. Пестливий. 12. Корисливий. 13. Горщики. 14. Обласний. 15. Кістлявий. 16. Вереснути.

Для контролю. Сума номерів при словах, у яких виправлено помилки, має дорівнювати 34.

Завдання 7. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Пристрас...ний, контраст...ний, прихвос...ні, со...нце, чес...ний, мес...ник, сер...це, студен...ський, фашист...ський, очис...ний, дилетан...ський, доблес...ний, пос...лати, ровес...ник, свис...нути, совіс...ний, ус...ний, хрус...нути, ціліс...ний, словес...ний, виїз...ний, шіс...десят, у кіс...ці, шіс...надцять, ях...смен, капос...ний, учас...ник, хвас...ливий, гігант...ський.

Завдання 8. Від поданих слів утворіть прикметники. Поясніть правопис. З утвореними прикметниками складіть декілька речень.

Заздрість, студент, радість, жалість, баласт, компост, область, честь, щастя, користь, тиждень, виїзд, якість, контраст, турист, декадент, пестити, хвастати, аванпост.

Завдання 9. Напишіть твір-мініатюру на тему: “Як я допомагаю батькам”, використавши такі слова:

Радісний, щотижня, корисний, щасливий, чесний, пізній, сонце, совісний.

Завдання 10. Замініть виділені слова одним словом і введіть їх у речення.

З р а з о к: Графік, що складений на тиждень – тижневий графік.

1. Робота, яка дає користь. 2. Відрадження на тиждень. 3. Нарада, що пов’язана з виїздом. 4. Звістка, що викликає радість. 5. День, що приносить щастя. 6. Смуга, що захищає поле. 7. Змагання, які відбувалися в області.

Завдання 11. Доберіть до іменників прикметники, в яких відбулося спрощення. Залишіть їх.

З р а з о к: обласна нарада.

Життя, час, воїн, мати, праця, справа, дівчина, гуртожиток, рік, звістка, людина.

Завдання 12. Перепишіть речення. Знайдіть слова, у яких відбулося спрощення в групах приголосних; для з’ясування спрощення наведіть інші форми слів чи однокореневі слова.

1. Посеред довгої і широкої зали стояв довгий стіл, зашланий червоним сукном (Мирн.). 2. Досвід багатьох титанів пера вчить, що в літературі

не припустиме як холодне ремісництво, так і епігонство (Газ.). 3. Осінь слала по землі свій золотавий килим... (Збан.). 4. Мати увечері своїм пестливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (Мирн.). 5. Я вже був ситий тих пишнот, бенкетів, пестливої венеціанок вроди, облесливих речей венеціанців (Л.Укр.). 6. Ефірні масла містять тільки близько десяти процентів легколетючих сполук, які зумовлюють характерний аромат ефірного масла, решта дев'яносто процентів випадає на баластні речовини (Журн.). 7. Брязне клинок об залізо кайданів... (Л.Укр.).

ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

1. Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:

а) Префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввишки, ззadu, оббити, роззброїти, роззява*.

Примітка. Не подвоюються приголосні в таких словах, як *отой, отут, отак, отам, отепер, отоді*, а також *оцей* тощо.

б) Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *військкомат* (військовий комісаріат), *страйкком* (страйковий комітет), *юннат* (юний натураліст).

в) Кореня або основи на **-н- (-нь-)** і суфіксів **-н (ий) [-н (і) й], -ник, -ниц(я):** *вина – безвинний, день – денний, закон – законний, кінь – кінний, причина – причинний; осінь – осінній, ранок – ранній; баштанник, годинник, письменник; віконниця, Вінниця*.

Подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним **н** : *безвинний – безвинність – безвинно, законний – законність – законно, туманний – туманність – туманно*.

г) Основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся**: *винісся, пасся, розрісся, трясся*.

2. Буквосполучення **-нн** пишеться:

а) У збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий)**: *здоровенний, силенний, численний*.

б) У прикметниках на **-енн(ий), анн(ий), [-янн(ий)]** зі значенням можливості або неможливості дії: *здійсненний, неблаганний, недоzволєнний, недоторканний, незрівнянний, нечисленний, непримирєнний, неказанний, нескінченний* та в прикметнику *старанний* з відтінком підсилення.

в) У прикметниках на **-енн (ий)** старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, огненний, священний*.

Буквосполучення **-нн-** зберігається й в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *здійсненність, старанність, старанно, численність, численно* тощо.

Примітка. Н не подвоюється в дієприкметниках: *вивершений, вихований, зроблений, індустріалізований, поораний, сказаний, спечений*, як і в прикметниках на **-ен(ий)** з відповідних дієприкметників (з іншим наголосом) : *варénий* (пор. *варений*), *печénий* (пор. дієприкметник *пéчений*) та ін., а також у прикметнику *довгождáний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійснénний* (який може здійснюватися – прикметник) і *здійснений* (який здійснився – дієприкметник), *нездолáнний* (непереможний) і *нездóланий* (якого не подолали), *незлічénний* (представлений у дуже великій кількості) і *незлічений* (не порахований) та ін.

3. Подвоюються приголосні в словах: *бовван, Ганна, лляний, овва, ссати*, а також у похідних : *бовваніти, Ганнин, виссати, ссавці* та ін.

Подовження приголосних перед я, ю, є, і.

4. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

а) Перед **я, ю, і, є** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *знаряддя, знаряддю, на знарядді* та ін; *життя, життю, у житті; мотуззя, у мотуззі; колосся, колоссю, у колоссі; гілля, гіллю, на гіллі; знання, знанню, у знанні; збіжжя, збіжжю, у збіжжі; сторіччя, сторіччю, у сторіччі; піддашия, піддашию, на піддашиї*; а також у похідних словах: *гілля – гіллястий, гіллячка; життя – життєвий (і життьовий), життєпис* та ін. Але: *знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігається: *відкриття – відкриттів, почуття – почуттів*.

б) Перед **я, ю, і, є** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з закінченням **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів; стаття, статті, статтею* (але в родовому множини – *статей*); *рілля, ріллі, ріллю, ріллею; Ілля, Іллі, Іллю, Іллею* та ін.

в) Перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м' який або шиплячий приголосний : *молодь – молоддю, мить – миттю, мазь – маззю, вісь – віссю, міць – міццю, сіль – сіллю, тінь – тінню, подорож – подорожжю, ніч – ніччю, розкіш – розкішию*.

Але: *молодість – молодістю, повість – повістю, кров – кров'ю, матір – матір'ю, пригоріц – пригоріцю*. В називному відмінку однини вони закінчуються на два приголосних (у тому числі **шч** – на письмі **ш**), губний або **р**.

г) Перед **я, ю** в прислівниках типу *зрання, навмання, спросоння; попідвіконню, попідтинню*.

д) Перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *лити* (*литися*): *ллю, ллеш, ллємо, ллете, ллють, ллється, ллються*, а також у похідних: *виллю, наллю* та ін.

Примітка. Приголосні не подовжуються в словах: *кутя, попада, свиня*, у формах числівника *третя, третє* та ін.[8:21-23]

Завдання 1. Поясніть подвоєння приголосних у наведених словах:

Беззахисний, віддаль, роззброєння, беззвучний, ззаду, оббігти, роззброїти;
Стінний, осінний, пінний, письменник, віконний, безвинний, законний;
Нісся, розрісся, трясся, винісся, пасся;
Незліченний, здоровенний, неказаний, неблаганний, священний, старанність, здійсненність (шалений, навіжений, сказаний, священник, жада-
ний, нескінчений);
Знання, гілля, суддя, роздоріжжя, стаття, життя, колосся, сторіччя;
Міддю, сталлю, сіллю, молоддю, розкішню, подорожжю, тінню, ніччю,
зеленню, (Керчу, радістю, совістю, любов'ю, кров'ю, матір'ю);
Спросоння, навмання, попідвіконню, попідтинню, зрання;
Ллю, ллеш, ллється, наллю, наллеш, ллють, наллю, ллємо, виллю;
Юннат, військкомат, страйкком.

Завдання 2. Подвоєння чи подовження ми маємо в наведених прикладах? Як пояснити це явище?

Суддя, ґаття, рілля, Ілля, судді, статті; знаряддя, галуззя, мотуззя,
волосся, колосся, знання, відкриття, дослідження, ходіння, обличчя, сто-
річчя, узбіччя, затишшя, піддашня; миттю, маззю, ніччю, піччю, сіллю,
міллю, повинню, подорожжю; зрання, спросоння, навмання, попідтинню.

Завдання 3. Перепишіть, замість крапок вставляючи, де треба, про-
пущені букви. Обґрунтуйте написане.

Гран...ю, мудріст...ю, безмежніст...ю, перел...ється, займен...ик, свя-
щен...ий, шален...ий, священ...ик, спросон...я, олов'ян...ий, нужден...ий, За-
поріж...я, під...аш...я, ріл...ею, суд...ів, вуал...ю, жовч...ю, Закарпат...я, безза-
кон...я, стат...ей, маст...ю, качин...ий, машин...ий, юн...ий, стійкіст...ю, пе-
редміст...я, корін...я, Заліс...я, зіл...я.

Завдання 4. Поставте іменники в орудному відмінку, обґрунтуйте
написане.

Даль, мить, свіжість, печаль, велич, паморозь, вічність, мідь, папо-
роть, деталь, в'язь, герань, юність, певність, блакить, сіль, почесь, ясність,
повість, міць, кров, мати, віддаль, масть, гнучкість, вуаль, парость, напась,
ненависть, сталь.

Завдання 5. Від кожного з наведених слів утворіть нові слова на **-ний, -ність** за зразком **закон – законний – законність**. Слова з подвоєними буквами підкресліть.

1.Туман. 2. Пісня. 3. Врожай. 4. Тьма. 5. Підвищити. 6. Будень. 7. Вина. 8. Підвестися. 9. Сон. 10. Схвилюватися. 11. Віра. 12. Переконатися. 13. Впевнитися. 14. Старатися. 15. Змірятися. 16. Шаленіти. 17. Закінчити. 18. Віддати. 19. Обмежити. 20. Шаблон.

Для самоконтролю. Подвоєні букви **-нн-** треба вжити 7 разів. Сума номерів при цих словах має дорівнювати 59.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Поясніть відмінності в написанні слів українською та російською мовами.

Трехсотлетие, платье, досье, бытие, чутье, затишье, Ильич, судья, гордостью, листья, гость, варенье, молодость.

Завдання 7. Запишіть текст під диктовку. Підкресліть слова з подовженими або подвоєними приголосними, поясніть їх.

“Кобзар” – це сплав непримиренності до катів і неприйняття духовного рабства, це незрівнянна сила переконання. “Кобзар” у нашій історії – це книга, призначена для пробудження усіх синів в усі століття, як сказав поет. Це книга призначена для нашого спасіння і самоутвердження. “Кобзар” створює навколо себе клімат, у якому мають вирости всі покоління народу.

Поезія “Кобзаря” не дає сприймати землю, на якій ми народилися, живемо, для майбуття якої працюємо, просто як територію, а робить її рідною землею, Батьківщиною. (За М. Косівним).

Завдання 8. Запишіть слова, розкриваючи дужки, у дві колонки:

1. Ті, у яких подвоюється буква **-нн-**;
2. Ті, у яких вона не подвоюється.

Бездоган...ість, лавин...ий, скажен...ий, левин...ий, освітлен...ість, антен...ий, годин...ик, огнен...ий, страшен...ий, вогнян...ий, олов'ян...ий, щеплен...ий, орлин...ий, латун...ий, горохвян...ий, однозмін...ий, височен...ий, адресован...ий, електрон...ий, незбагнен...ий, реформен...ий, тьмян...ий, неблаган...ий, умотивован...ість, ешелон...ий, один...ий.

Ключ. З перших букв прочитаєте вислів Лесі Українки.

Завдання 9. Від поданих слів утворіть споріднені слова з подвоєнням чи подовженням приголосних. Поясніть причини подвоєння. З виділеними словами складіть речення.

Кінь, **глибина**, земля, весна, вікно, гудок, луна, дякувати, борода, **міць**, година, сидіти, **зброя**, мазь, молоко, зітхати, страшно, **поміч**, бігти, віти, промінь, зелень, дати, район, туман, диван, осінь, глина, спина, буква,

весна, день, крига, тьма, зміна, заміна, реформа, машина, овес, ячмінь, гречка, вовна, без імені, без сну, без закону.

Завдання 10. Напишіть твір на тему: “Моє покликання”, використавши такі слова:

Питання, життя, роздоріжжя, навчання, покликання, дозвілля, наважання, утвердження, знання, невіддільний, бездоганно, передбачення, чуття, зусилля, незрівнянно, надбання, напруженість, натхненно, захоплення, самовіддано, стомлений, радістю, завзяття, визнаний, повністю, безліччю, мудрістю, щастя, гордістю, віддати, нескінченний, щоденно, задоволення, читання, переконання, обрання, почуття, сумлінно.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. Префікс з перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с**: *сказати, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил*. Перед усіма іншими приголосними пишеться **з-** (іноді **із-**): *збавити, звести, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зчепити, зшиток, ізнов*.

Префікс **з-** (**с-**) виступає переважно в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконюмити, з'єднувати, зігнорувати, з'їзд, зорієнтуватися, зумовити, згаслий, змазати, скоротити, склад і под.*

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, як правило, пишеться префікс **зі-**: *зібрати, зігнути, зідрати, зізнатися, зімкнути, зіпсуватися, зіставити, зіщулитися* тощо. Префікс **зі-** вживається також у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ятися* тощо. У деяких словах префікс **зі-** чергується з **зо-**: *зігрівати й зогрівати, зімлівати й зомлівати, зіпрівати й зопрівати, зітліти й зотліти*.

2. У всіх префіксах – **без-, від-, од-, між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-** – кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: *безкрай, безкорисливий, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, підтримка, передплата, передчасний, понадплановий, представник, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник*.

3. Слід розрізняти префікси **пре-** і **при-**: префікс **пре-** вживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, прекрасно, препогано*; префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: *прибігти, прибувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити; прибуття, притулок, прибраний, привабливо*.

Крім того, префікс **пре-** виступає в словах *презирливий, презирство* й у словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол*, а префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають не обмеження, приєднання, частковість дії, результат дії тощо: *приблизити, прибудувати, прикрутити, прибудувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити, пригірок, приярок; прибережний, прикордонний*.

Префікс **при-** вживається тільки в словах *прізвисько, прізвище, прірва*. [8:23-24]

Завдання 1. Перепишіть слова, зробіть їх морфемний аналіз. З'ясуйте правопис префікса.

Збаламутити, збентежити, збігати, звеліти, звільнення, зв'язок, згорати, згрубілий, здружитися, зів'язнути, зідрати, зізнання, зіткнутися, зліпок, зменшення, змокнути, знервований, сказати, сказитись, скаламутити, скам'яніти, скип'ятити, склеювати, списати, спитати, спричинити, спроектований, зрошувальний, зсихати, зіскребти, зсохнути, створення, стверджувати, стикати, торгуватися, зсув, сховище, сходити, сформулювати, зцілення, зшити, зіщулитися.

Завдання 2. До поданих слів допишіть префікс **з-** або його різновидність **зі-** та **с-** і розмістіть утворенні слова відповідно в трьох колонках.

Цементувати, формувати, шерхнути, киснути, ткати, толочити, ткнутися, тиснути, сушити, ставити, сунути, їхнути, пізнати, псувати, кликати, в'язнути, чорніти, гнути, хилити, юрбитися, чавити.

Для самоконтролю: слів у кожній колонці має бути порівну.

Завдання 3. На місці крапок поставте букви **з (зі)** або **с**.

Бе...порадний, бе...болісний, бе...карний, бе...культурний, ...кріпити, ...бити, ...шкребти, ...хилити, ...орати, ...шити, ро...саджувати, ...сохнути, ...фарбувати, ...хвалити, бе...посередній, ...формувати, ...казати, бе...силля, ...чинити, ро...клад, ...творити, бе...коштовний, бе...зубий, ро...з'явив, бе...крає, ...рвати, ...жати, ...гріти.

Завдання 4. Розгляньте наведені слова з префіксами **при-, пре-, при-**. Слова з префіксом **при-**, розділіть на кілька груп залежно від значення.

1. Розташування біля чогось;
2. Неповна дія;
3. Доповнення;
4. Приєднання;
5. Завершеність дії,

Прірва, прізвище, прізвисько;

Предобрий, презавзятий, презлий, пребагатий, презирливий, презирство, преосвященний, преподобний, препоганий, премудрий, престол;

Прибігти, прибудувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити, привалити, пригоріти, приземлення, прийдешній, приказка, Прикарпаття, прилавок, приємки, пригірок, приярок, прибережний, прикордонний, прибрежати, привчити, прикручувати, прикусити, привідкрити.

Завдання 5. Перепишуючи слова, замість крапок поставте букви **е, и** чи **і**; обґрунтуйте написання.

Пр...будова, пр...мостити, пр...д'явити, пр...двіковичний, пр...купити, п...р...сіяти, пр...звище, пр...святити, п...р...оформити, пр...з...млитися, пр...л...тїти, пр...щ...пити, п...р...пл...сти, пр...б...режний, пр...добрий, пр...в'ялий, пр...гв...нтити, пр...нагідний, пр...дтеча, пр...зирство, п...р...пекти.

Завдання 6. Вставте **з** або **с**. Слова запишіть у дві колонки: 1) Зі вставленою буквою **з**; 2) Зі вставленою буквою **с**.

Ро...пис, вро...сип, ...кат, ...цементувати, ро...чин, ...формувати, ...тискач, ...чепити, ро...кис, ...прожого, ...пад, бе...крилість, ...ковзко, ...сох, ро...сунув, ...гавити, ...хов, ро...сіл, ...шити, не...проста, ро...тин, бе...платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів Й.В.Гете.

Завдання 7. Чому в слові "вітчизна" на початку пишеться **віт-**, а в слові "відчинити" – **від-**? У слові "ростити" – **рос-**, а в слові "розтяти" – **роз-**?

Завдання 8. Перепишіть, добираючи з дужок потрібні букви.

1) 1. А за Дніпром очі тонуть в бе(з, с)крайї далечі (І.Н-Лев). 2. Вечір в срібній млі ро(з, с)танув, ніч (з,с)пустилася на землю (Олесь). 3. За річкою у тремтливому мареві ро(з, с)тилався рідний край (Гонч.). 4. Час ві(д, т)ступає бе(з, с)ило перед вулканічним клекотом високих дум (Загреб.). 5. Бе(з, с)мертний той, хто все своє життя за долю людства голос піднімає (Баж.). 6. Привіт кораблю, що вниз по Дніпру о(д, т)пливає на Канів (Нех.).

2) Хмарка пливе кучерява, тихо, як сон ро(з, с)тає (Сос.). Я для пісні вікну ро(з, с)чинив, щоб вона залила мою душу весною (Сос.). Мені те кохання бе(з, с)крає ро(з, с)шарпало серце давно (Л.Укр.). Не о(д, т)цвіте моє кохання, а буде в серці до сконання (Самійл.). Порвалася не(з, с)кінченна розмова (Л.Укр.). Поезія – це завжди неповторність, якийсь бе(з, с)мертний дотик до душі (Кост.). Вершники по(з, с)какували з коней і перестали стріляти (Яновськ.). Епоха лиш того пр(е, и)горне, хто з епохою живе (Тич.). Пр(е, и)ходь, героїчне! Пр(е, и)красне, явись (Тич.).

Завдання 9. Замість крапок вставте пропущені букви **е, и** чи **і**. Поясніть вживання префіксів.

Пр...берегти, пр...славний, пр...зводити, пр...парувати, пр...своїти,

пр...буток, пр...мовляти, пр...м'єр, пр...варений, пр...зидент, пр...бій, пр...крашати, пр...давні́й, пр...злий, пр...морозити, пр...відкрити, пр...боркати, пр...берегти, пр...бережний, пр...бігти, пр...мудрий.

З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Завдання 10. Від кожного з поданих дієслів утворіть слова з різними префіксами.

Пекти, кинути, класти, йти, шкрябати, м'яти, бути, їхати, крутити, фотографуватися, гнути, писати, ділити, шкодувати.

Завдання 11. Запишіть слова у дві колонки: в першу – з префіксами **з-, с-;** у другу – з буквами **з, с,** що розпочинають корінь. Сформулюйте правила правопису.

Спілка, зрубати, звіт, снігур, збіжжя, збігати, сталь, звання, звинуватити, згодний, ставок, згоріти, струмок, згряя, згусток, здобич, зсунути, зцілити, світити, слово, степ.

Завдання 12. Вилишіть із словників по 3-4 слова із префіксами **за-, най-, анти-, архі-, ір-, контр-, ультра-, супер-** і поясніть їх правопис.

Завдання 13. Диктант-переклад.

Сберегать коллекции, сморщиться от боли, ссыпять зерно, исцелить от болезни, сседить отвар, съёмка фильма, сколотить ящик, списать текст, сформулировать правило, взволнованный рассказ, созвать собрание, сокращать изложение, рассматривать картину, разыскивать друга, разъехаться в разные стороны, размять пальцы, бесхарактерный человек, создавать кружок.

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)

1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, конспіративні клички, прізвиська: *Іван Петрович Котляревський, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська), Юрій Клен (Освальд Бургардт), Данило Галицький, Нестор Літописець, Олександр Невський, Ярослав Мудрий;* також: *Кобзар* (про Тараса Шевченка), *Каменяр* (про Івана Франка) тощо.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: *Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левицький, Сергеев-Ценський, Жан-Жак, Зиновій-Богдан, Марія-Тереза.*

Примітка 1. Різні частки (прийменники, сполучники, прийменники з артиклями) в середині прізвищ та імен іншомовного походження пишуться

з малої літери: *Абд ель Керім, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Енне, Кур де Жебелен. Нур ед Дін.*

Примітка 2. Китайські прізвища та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери: *Мао Цзедун, Сунь Ясен, Тао Юань-мін.*

Примітка 3. У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і тайландських прізвищах та іменах усі складові частини пишуться з великої літери: *Кім Ір Сен, Лім Хон Ін; Фам Ван Донг, Хо Пі Мін; У Ну Тунг, У Чин СУ; Вілуйо Пуспоюдо, Суджено Хадіното; Кулаб Сайпрадіт, Луанг Візит Ватакан.*

Примітка 4. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами людей і предметів, пишуться з малої літери: *донжуан, ловелас, ментор, меценат, робінзон, браунінг (пістолет), галіфе (штани), дизель (двигун), макінтош (одяг), максим (кулемет), рентген (апарат), френч (одяг).* Так само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *бонапартизм, мічурінець, пушкініст, шевченкіана.*

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, але які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої літери:

Нові появляються вчені з різних галузей науки й техніки - нові Мічуріни й Ціолковські (Тичина). Потрібні нам і Гоголі, і Щедрини (Сліпчук).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: *квіслінги.*

Примітка 6. Назви народів, племен, а також назви людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої літери: *араби, африканці, латиноамериканці; ацтеки, ірокези; білорус, латвієць, росіянка, українець; запоріжці, киянин, львів'яни, полтавець, полтавка.*

2. З великої літери пишуться індивідуальні назви:

а) Міфологічних істот і божеств: *Антей, Аполлон, Афіна, Ахіллес, Будда, Венера, Молох, Перун.*

Примітка 1. Родові назви міфологічних істот пишуться з малої літери: *ангел, демон, лісовик, муза, німфа, русалка, титан, фавн, фея.*

Примітка 2. Індивідуальні міфологічні назви, що перетворилися в загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої літери: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси.*

б) Дійових осіб у байках, казках, драматичних творах, хоч у звичайній мові вони вживаються як загальні імена: *Ворон, Засць, Лисиця, Осел, Щука; Лісовик, Мавка, Перелесник; Дід Мороз; Той, що греблі рве; Червона Шапочка; Будяк, Троянда, Хліб.*

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т.ін. не виступають дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні, вони пишуться з малої літери: *баба-яга, дід-мороз, іван-покиван.*

3. З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: *Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України*, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (під час візитів до України тощо): *Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади* і т.ін.

Примітка 1. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *голова, декан, директор, міністр, ректор, президент АН України, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, лауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка, член-кореспондент; доктор наук, кандидат наук.*

Примітка 2. З малої літери пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, імператор, князь, колезький асесор, король, принц, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: *Міністр освіти України, Посол Республіки Польща, Президент Академії наук України.*

Примітка 4. Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Високі Договірні Сторони, Автор і Видавництво* тощо.

4. Клички свійських тварин, а також приручених чи дресированих звірів та птахів пишуться з великої літери: *Сірко (собака); Сніжинка (кішка); Гнідко Стріла (коні); Круторогий, Сивий (воли); Рекордистка, Лиска (корови); Раві, Шаші (слони); Красень, Фараон (папути)* та ін.

Примітка. Назви груп тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кличок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекордистки й лиски.* Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдог, вівчарка, пінчер.*

5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль, Паперівка (яблуні); Українська глива, Лісова красуня (груші); Рекорд, Угорка (сливи); Шпанка рання (вишня).*

Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *антонівка, глива, угорка.*

6. Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери: *Велика Ведмедиця, Козеріг, Марс, Молочний Шлях, Сатурн, Юпітер.* Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Великий Віз, Квочка, Пасіка, Чумацький Шлях* тощо.

Примітка 1. Родові означення при астрономічних назвах звичайно пишуться з малої літери: *зірка Альтаїр, комета Галлея, Тунгуський метеорит, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди.*

Примітка 2. Слова *земля, місяць, сонце* пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*. Але: *оборіток землі, схід сонця*.

7. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, норд-ост, південний захід* – звичайно пишуться з малої літери. Якщо під цими назвами розуміються краї чи народи, тоді вони пишуться з великої літери: *Далекий Схід, Західна Україна, країни Заходу, курорти Півдня, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковина, Схід прокинувся*.

8. Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери, крім службових слів і родових означень (*затока, мис, море, острів, пік, хребет* і т.ін.): *Азія, Антарктида, Балканський півострів, Берингове море, Північнокримський канал, Володимир-Волинський, гора Говерла, Грибова губа, Зелений мис, озеро Ільмень, Кавказький хребет, пік Шевченка, Москва-ріка, Нагаєва бухта, протока Па-де-Кале, Панамський перешийок, Перська затока, Північний полюс, Східноєвропейська рівнина, Урало-Кушумський степ*.

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери: *Біла Церква, Біловезька Пуца* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк), *Великі Луки, Жовті Води, Залізні Ворота, Зелений Гай, Карські Ворота, Микільська Слобідка, Нова Гвінея* (острів), *Товста Могила, Ясна Поляна*. Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т.ін.: *мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмідта*; також *затока Святого Лаврентія*.

Примітка 2. Прийменники, артиклі й сполучники в складі географічних назв пишуться з малої літери й відокремлюються дефісом: *Булонь-сюр-Мер, Порт-о-Пренс, Ріо-де-Жанейро, Сен-е-Уаз, Фонтен-сюр-Рон, Франкфурт-на-Майні*.

Артиклі й частки, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої літери й приєднуються дефісом: *Де-Брейне, Ла-Манш* (протоки), *Ле-Крезо, Лос-Анджелес* (міста), *Лос-Фрайлес* (острови).

Примітка 3. В іншомовних складних географічних назвах, що пишуться через дефіс, з великої літери пишуться й родові позначення: *Ісик-Куль* (куль – озеро), *Муюн-Кум* (кум – пісок), *Порто-Алегре* (порто – порт), *Ріо-Негро* (ріо – річка), *Хара-Нур* (нур – озеро), *Аю-Даг, Чатир-Даг* (даг – гора), але: *Алатау, Амудар'я, Дихтау, Сирдар'я*.

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варангер-фіорд, Дю-фіорд*. Так само з малої літери пишуться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац, Лібкнехтштрассе* (штрассе – вулиця), *Пенсільванія-авеню* (авеню – широка вулиця),

Графальгар-сквер (сквер – площа), *Трептов-парк*, *Уолл-стрит* (стрит – вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої літери: *Версаль* (у значенні “Версальський мир”), *Канни* (у значенні “оточення та розгром”), *Мюнхен* (у значенні “Мюнхенська угода 1938 р.”), *Парнас* (у значенні “світ поезії”), *Седан* (у значенні “воєнний розгром”).

9. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т.ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т.ін. пишуться з великої літери, а їхні родові позначення – з малої: *Андріївський узвіз*, *Байкало-Амурська магістраль*, *бульвар Тараса Шевченка*, *Військово-Грузинська дорога*, *вулиця Петра Сагайдачного*, *Житомирська автострада*, *Львівська площа*, *майдан Незалежності*, *Музейний провулок*, *Стрийський парк*, *Південно-Західна залізниця*, *Північний морський шлях*, *проспект Дружби народів*, *Ромоданівський шлях*, *течія Гольфстрім*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова *брід*, *вал*, *ворота*, *міст*, *шлях*, *яр* і т.ін. вже не сприймаються як родові позначення, то вони пишуться з великої літери: *Боричів Тік*, *Добрий Шлях*, *Козинний Брід*, *Красні Ворота*, *Кузнецький Міст*, *Ярославів Вал* (вулиці); *Гола Пристань* (місто), *Козинські Горби* (урочище), *Сухий Яр* (село).

10. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин і т.ін. пишуться з малої літери: *бостон* (тканина), *йоркшир* (порода свиней), *леггорн* (порода курей), *мадера* (сорт вина), *саяни* (напій), *свалєва* (мінеральна вода), *сенбернар* (порода собак), *сименталка* (порода корів), *токай* (сорт вина) і т.ін.

11. У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Антанта*, *Балканські країни*, *Європейське Економічне Співтовариство*, *Співдружність Незалежних Держав*, *Всесвітня Рада Миру*, *Міжнародний комітет Червоного Хреста*, *Організація Об'єднаних Націй*, *Рада Безпеки*, *Троїстий союз*.

12. Назви держав та автономних адміністративно – територіальних одиниць пишуться з великої літери. Причому, коли назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери: *Арабська Республіка Єгипет*, *Держава Бахрейн*, *Китайська Народна Республіка*, *Корейська Народно-Демократична Республіка*, *Князівство Монако*, *Королівство Бельгія*, *Республіка Індія*, *Республіка Куба*, *Республіка Польща*, *Соціалістична Республіка В'єтнам*, *Сполучені Штати Америки*, *Угорська Республіка*, *Франція*.

У назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад, колгоспів, радгоспів з великої літери пишеться тільки перше слово: *Волинська область*, *Краснодарський край*, *Мушійський колгосп ім. Тараса Шевченка*, *Ненецький автономний округ*, *Новомлинська сіль-*

рада, Петрівський радгосп, Рожшищенський район, Уманська міськрада.

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Берегівський округ, Вітебське воєводство, Лохвицький повіт, Новоросійська губернія, Сосницька сотня, Стародубський полк, Черкаське староство.*

Примітка. Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери: *Буковина, Вінниччина, Закавказзя, Закарпаття, Золотоверхий (Київ), Наддніпрянина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Полісся, Приазов'я, Прикарпаття, Причорномор'я, Приуралля, Російська Федерація, Славутич (Дніпро), Слобожанщина.* У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої літери й загальні назви: *Батьківщина* тощо.

13. У словосполученнях — назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: *Верховний суд США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Народна палата Республіки Індії, Національна рада Демократичної партії України, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.*

Це стосується й назв державних установ минулого: *Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Центральна рада.*

Але в назвах таких найвищих державних установ України, як *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України*, з великої літери пишуться всі слова.

Примітка. Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери: *бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.*

14. У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, що складаються з кількох слів, з великої літери пишеться тільки перше слово: *Національний банк України, Міністерство освіти України, Міністерство культури України, Палата мір і вимірних приладів, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Цивільний повітряний флот України.*

Це правило поширюється й на офіційні назви:

а) Установ місцевого значення: *Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, Львівський обласний відділ охорони здоров'я, Чернігівська облспоживспілка, Шевченківський районний відділ народної освіти міста Києва.* Але: *профком Київського державного університету, страйкком, фабком і т.ін.*

б) Партій України та інших країн світу: *Демократична партія України, Лейбористська партія Великобританії, Республіканська партія США, Українська республіканська партія.*

в) Міжнародних і закордонних професійних, громадських та інших організацій: *Австралійський конгрес тред-юніонів, Американська федерація праці, Всесвітній конгрес прихильників миру, Гельсінська спілка, Міжнародна асоціація українців, Народний рух України, Товариство об'єднаних українських канадців, Федерація незалежних профспілок України.*

15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилам:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т.ін. мають символічну назву, номер чи носять чиєсь ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова – з малої: *Київський завод "Арсенал", Республіканське виробниче об'єднання "Поліграфкнига", Донецька шахта "Вітка-Глибока", Львівська середня школа № 1 імені І.Франка, Десятий міжнародний з'їзд славістів, Центральна наукова бібліотека АН України ім.В.І.Вернадського, Київський військовий округ.*

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) – з великої: *ансамбль пісні й танцю імені П.Вірського, виробниче об'єднання "Кристал", житловий кооператив "Наука", завод "Трансигнал", колгосп "Дружба", спортивне товариство "Трудові резерви", стадіон "Динамо", фабрика дитячих іграшок "Перемога".*

Примітка. Якщо скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: *Комбінат "Прогрес", Кооператив "Садівник", Радгосп "Маяк".*

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери, незважаючи на те, що воно є родовим позначенням: *Академія наук України, Кінотеатр ім.О.Довженка, Книжкова палата, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Парк культури ім.М.Рильського, Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Український поліграфічний інститут ім.Івана Федорова.*

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: *Київський будинок мод, Львівський палац одруження, Харківський клуб метробудівців.*

З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті, а також – на вивісках: *Будинок учителя, Клуб письменників, Палац урочистих подій і т.ін.*

Примітка. Якщо до складу найменування установи входить словосполучення, яка може виступати як самостійна назва установи (без початкових слів), то вона пишеться з великої літери: *Оперний театр (від Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка), Третьяковська галерея (від Державна Третьяковська галерея)* та ін.

16. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актив, збори, з'їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада* (інституту тощо) пишуться з малої літери: *шошта сесія Київської обласної ради, відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН України, кафедра української літератури Полтавського педінституту, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, рада філологічного факультету, конференція Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради*.

17. У складених назвах іноземних телеграфних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: *агентство Пренса Латіна, агентство Франс Пресс*. Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т.ін., то вони беруться в лапки й з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *фірма "Філко корпорейшн", компанія "Дженерал моторс", нафтохімічна компанія "Оксиденталь петролеум корпорейшн", банк "Гаранті траст компанії"*.

18. У назвах творів художніх, музичних і т.ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: *поема "Енеїда", повість "Тіні забутих предків", опера "Запорожець за Дунаєм", пісня "Стоїть гора високая", підручник "Історія України", кінофільм "Камінний хрест", картина "Запорожці пишуть листа турецькому султанові", газети: "Вечірній Київ", "Вісті з України", "Голос України", "Дейлі Експрес", "Літературна Україна", "Слово", "Трибуна люду"; журнали: "Всесвіт", "Дзвін", "Наука і суспільство", "Кобета і жицє", "Україна"; писемні історичні пам'ятки: "Руська правда", "Слово о полку Ігоревім", "Літопис Самовидця"*.

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет і т.ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: *"Андрій Соловейко", або Вченіє світ, а невченіє – тьма, "Глитай, або ж Павук", "Дейлі телеграф енд Морнінг пост"*.

Примітка 2. З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов*, а також назви релігійних понять, як *Бог (але бог Перун і т.ін.), Божжа Матір, Син Божий, Святий Дух* і т.ін.

19. Назви вокзалів, станцій, портів, пристаней і т.ін. пишуться з великої літери: *Київський вокзал (у Москві), станція Фастів-Перишій, станція метро "Контрактова площа", порт Балаклава, пристань Ржищів (на Дніпрі)* тощо.

20. Умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень і т.ін. пишуться в лапках і з великої літери: *будиночок відпочинку "Зоря", пансіонат "Здоров'я", санаторій "Україна", дитячий табір "Беркут", готель "Золотий колос", кемпінг "Чайка", ресторан "Либідь", кав'ярня "Мрія"*.

21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: *Андріївська церква, Золоті ворота, Колізей, Печерська лавра, Хотинський замок, Софійський собор*.

22. Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т.ін. пишуться з великої літери: *Велика французька революція, епоха Відродження, Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Семирічна війна, Кривава неділя, Лютнева революція, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Паризька комуна, Льодове побоїще, Полтавська битва, Ренесанс, Перше травня, Міжнародний жіночий день, Новий рік, День учителя, День незалежності України, Свято перемоги*.

З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Теплопо Олексі, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка* тощо.

Примітка 1. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої літери: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, трипільська культура, палеозойська ера*.

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: 8 Березня, 1 Травня.

23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Конгрес захисту культури (у Парижі 1935 р.), Конституція України, Програма ДемПУ, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини*.

24. У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) пишеться з великої літери: *орден Вітчизняної війни, орден Дружби народів, орден Почесного легіону, орден Пошани*.

Якщо така назва береться в лапки, то теж із великої літери пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *орден "Мати-героїня", медаль "За відвагу", медаль "За визволення Варшави", медаль "За бойові заслуги", медаль "Партизанові Вітчизняної війни"*.

25. З великої літери в лапках пишуться назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фір-

ми, що їх виготовляють: літак “Антей”, автомобіль “Таврія”, автобус “Турист”, комбайн “Нива”, трактор “Білорусь”.

Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: печиво “Столичне”, цигарки “Українські”, вино “Перлина степу”, цукерки “Пташине молоко”.

26. З великої літери пишуться:

а) Прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-іна, -іне)**, якщо вони означають належність чогось даній особі: *Андрієві книжки, Грінченків словник, Маріїн лист, Тичинине слово, Шевченкові поезії*.

б) Прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: *Володимир Великий, Данило Галицький, Дюма Старший, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Олександр Невський, Ярослав Мудрий*.

в) Прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполукам “імені когось”, “пам’яті когось”: *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія*.

Примітка. З малої літери пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових імен:

а) За допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-)**: *бальзаківська традиція, франківські сонети, пушкінські рукописи, шевченківський стиль*.

б) Якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *авгієві стаїні, ахіллесова п’ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, езопівська мова, прокрустове ложе, юдині срібняки, архімедова спіраль, базедова хвороба, бертолетова сіль, віттова хвороба, гайморова порожнина, піфагорова теорема*.

1. Скорочені назви (аббревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишуться двоюко:

а) З великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінформ, Укрупрофрада, Укоопспілка*.

б) З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *колгосп, медінститут, облвиконком, райвно, райрада*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: АТС, КНР, НЛО, УРП, УТН.

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: *вуз (у вузах), загс (до загсу), неп (під час непу)*. Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *БМ*, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери аб-

ревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з БАМу, на БАМі, з ВА-Ку, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом.[8:48-57]

Завдання 1. Перепишіть, пояснюючи вживання великої літери.

Леся Українка, Вороний, русалка, Максим, кулон, кюрі, макінтош, ангел, корова Зірка, Вовк та Ягня, папуга Кеша, браунінг, гоголівські герої, шевченкові традиції, Тарас Григорович Шевченко, Мурчині кошенята, рентген, нептуній, Максим, Кобзар, Сніжинка, меценат, Жучка, Марко Вовчок, Чернівецький університет, київські дівчата, Київ, Франківська стипендія, дніпровські кручі.

Завдання 2. Перепишіть текст. Поясніть написання власних назв.

Гетьман Іван Мазепа

Іван Мазепа народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині. Походив зі старого українського роду Мазепів, і вже його прадіди й діди служили в козацькій війську. Один з них, Федір Мазепа, воював разом з Наливайком проти Польщі, з ним потрапив у полон і його скарали смертю у Варшаві разом з Наливайком у 1597 році.

Батько Мазепа, Степан, був урядником у Білій Церкві, а що сам був розумний та освічений чоловік, то і свого сина Івана виховав освіченою людиною.

Мати Мазепа називалася Марія Магдалина з роду Мокієвських, — і була потім ігуменею (начальницею) жіночого монастиря в Києві.

Спершу вчився Іван дома і вже, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою (тоді це було в звичаю). Згодом учився в Полоцьку у вищій школі, і маючи 16 літ, пішов на Січ учитися воєнного ремесла. Служив при козацькій війську за Хмельницького в 1648 році й тоді, будучи ще хлопцем, хоробро бився не в одній битві. За хоробрість і розум полюбili його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще у високі школи за границею. Іван вчився в Голландії, а потім довгий час був при дворі польського короля Яна-Казимира.

Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав широко думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності всіх сусідів. Але мусив поступати дуже обережно, бо тоді (від 1682 до 1725 р.) панував у Росії цар Петро 1, дуже лютий тиран; він бажав з'єднати Україну з Росією й хоч до якогось часу ще терпів на Україні окремого гетьмана, але сильно обмежував права гетьмана й козацтва і всієї України.

(А.Лотоцький)

Завдання 3. Запишіть словосполучення, замінивши, де потрібно, малу літеру на велику.

Будинок учених України; товариство української мови, новий рік;

ім. т.г.шевченка; студентська конференція; обласний суд; народний депутат; україна; українське товариство; інститут міжнародних відносин; академія мистецтв; європа; америка; юпітер; кицька мурка; кобзар; пес бобик; товариство надії; спілка письменників; земля; море; орден перемоги; державна нагорода; цукерки “вишня”; поділля; машина “лада”; куба; народна палата індії; леся українка; організація об’єднаних націй.

Завдання 4. Напишіть 20 словосполучень з уживанням великої букви. Поясніть правопис.

Завдання 5. Перекладіть українською мовою і поясніть вживання великої букви.

Врубелью был дан великий дар подлинного художника. Ему суждено было сказать о жизни, о людях то, что никем не было сказано, и говорить так, как никто до него не говорил. И нужно ли удивляться тому, что Врубель постигла судьба многих талантов: при жизни он не был понят, и даже люди, чуткие к искусству, по-настоящему признали его лишь тогда, когда его творческий путь был закончен.

Талант художника проявился ещё в раннем детстве. Однако Врубель сначала окончил юридический факультет Петербургского университета, затем отбыл воинскую повинность и только после этого поступил в Академию художеств. Врубель призывал к бережному отношению к классическому наследию, мечтая о величавой живописи будущего, обогащенной всеми достижениями прошлых лет и нового времени.

Рубеж двух столетий – период высокого творческого подъёма художника. В эти годы Врубель написал портрет жены, певицы Надежды Ивановны Забелы-Врубель, поэтическую «Царевну-Лебедь», таинственную «Сирень», столь богатую созвучиями холодных красочных тонов, и другие замечательные произведения.

(По С.Дружинину.)

Завдання 6. Словниковий диктант.

Організація Об’єднаних Націй, Біловезька Пуща (заповідник), Республіка Чілі, Ярослав Мудрий, Конгрес захисту миру, Софіївський собор, Академія наук України, Укрінформ, загс, Хмельницька область, Венера, Червона Шапочка, Сполучені Штати Америки, Андріївська церква, комета Галлея, імператор, лауреат Державної премії, опера “Лебедине озеро”, Тичинине слово, газета “Літературна Україна”, Володимир Великий, Виноградово, море, Київ, Дніпро, Євпаторія, Тернопіль, ріка Дніпро, Зайчик-Побігайчик, перекотиполе, Кам’янець-Подільський, Гельсінська спілка, автомобіль “Таврія”, Північна Буковина, Нечуй-Левицький, Берінгове море, Сірко (кінь), Дід Мороз, фея, Новий рік, орден “Мати-героїня”, Декларація прав людини, Маріїна книга, народний артист, орден Дружби народів,

День пам'яті репресованих, Свято перемоги, Перше травня, Восьме березня – 8 Березня, король Іспанії, маршал авіації, Міністр освіти України, Прем'єр-міністр Індії, Президент Фінляндської Республіки, Художній театр, Спілка художників України, Будинок культури, Палац спорту, Будинок актора Українського театрального товариства, Чумацький Шлях, Кабінет Міністрів України, сузір'я Великого Пса, Велика Ведмедиця, сенат, парламент, Україна, бундестаг, постанова Кабінету Міністрів України, Народна палата Індії, Верховна Рада України, Конституційний Суд України.

Завдання 7. Запишіть текст як пояснювальний диктант і поясніть уживання великої букви.

Український Фенікс

Ніщо не гине навіки, окрім марного.

Усілякі запродавці й лакузи розтерзували творчу спадщину (м)ихайла (г)рушевського, плугами наклепів і злоби, а його ім'я випікали вогнем з пам'яті (н)ароду. А він воскрес і освітив своїм могутнім талантом нашу непросту дорогу, розповівши усьому (с)вітові, що ми, (у)країнці, – не (н)аселення, а (н)арод.

Внесок (г)рушевського у скарбницю науки був відзначений званням (а)кадеміка (у)країнської (а)кадемії (н)аук і навіть (а)кадемії (с)оюзної. Але, незважаючи на це, офіційна історична наука вбачала в ньому свого найбільшого ворога й ще в недавні часи називала не інакше як “(з)убром (у)країнського (б)уржуазного (н)аціоналізму”.

У своїй “(і)сторії (у)країни – (р)усі” (м)ихайло (г)рушевський вивів життєпис (у)країни з історії (к)иївської (р)усі. Він позбирав і органічно поєднав усе, що стосувалось історичного розвитку (у)країнського (н)ароду та його території, і показав шлях (у)країнців як безперервну еволюцію – від найдавніших і аж до найновіших часів – на (н)аціонально-(д)ержавній основі.

Сьогодні багато людей зачитуються книгами (м)ихайла (г)рушевського як духовними молитовниками (н)ації. І якщо (м)атерик (г)рушевського-(і)сторика ми почали вже потроху освоювати, то глибину творів (г)рушевського-(б)елетриста нам ще треба належно відкрити і належно поцінувати.

Велику, наукову і (г)ромадську роботу (м)ихайло (г)рушевський поєднував з активною (п)олітичною діяльністю. Він був (п)резидентом (у)країнської (н)ародної (р)еспубліки і (г)оловою (ц)ентральної (р)ади. Двадцять років керував (м)ихайло (г)рушевський (н)ауковим (т)овариством імені (т)араса (ш)евченка, відредагувавши сто дванадцять томів “(з)аписок” цього (т)овариства – розвідок на різноманітні українознавчі теми.

(За С. Білоконем.)

Завдання 8. На карті України виберіть кінцевий пункт для уявної чи реальної екскурсії. Простежте, через які населені пункти проходитиме ваш поїзд, запишіть їх, поясніть правопис. Скажіть, чому ви вибрали саме цей населений пункт (район) для екскурсії. Що ви вже знаєте про нього? Якщо нічого, то яким його уявляєте? Прочитайте про нього у довідковій чи науковій літературі (енциклопедії, історико-географічні книги).

ПРАВОПИС ПРИЗВИЩ, ІМЕН, ПО БАТЬКОВІ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Найголовніші правила щодо правопису слов'янських прізвищ такі:

1. Російський звук **е**, польські **іе**, болгарський і сербський **е**, чеські **е, ё** після приголосних передаються літерою **е**: *Александров, Бестужев, Вельгорський, Венгеров, Веселовський, Державін, Кузнецов, Лермонтов, Озеров, Петров, Степанов, Федін, Шмельова; Белич, Броневський, Веслав, Залеський, Мечислав, Міцкевич, Мічатеж, Недич, Седлачек, Сенкевич, Серковський, Ценський, Чапек.*

2. Російський звук **є** передається літерою **є** в таких випадках:

а) На початку слів: *Євдокимов, Євтушевський, Єгоров, Єланський, Єлизаров, Єршов, Єфимов.*

б) У середині слів після голосного **й** при роздільній вимові після голосного: *Бердяєв, Буераков, Вересаєв, Гуляєв, Достоевський, Ісаєнков; Аляб'єв, Афанасьєв, Григор'єв, Євген'єва, Зинов'єв.*

в) Після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв, -єєв** російських прізвищ: *Ломтев, Медведев, М'ятлев, Тимірязєв; Алексєєв, Ведєнєєв, Гордєєв, Матвєєв, Менделєєв*, але: *Муромцев, Нехорошев, Писарєв, Подьячев, Усвятцев; Андрєєв, Аракчєєв, Мацєєв, Плєщєєв*, а також у болгарських: *Ботєв, Друмєв* і под.

г) Коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Белінський, Зверєв, Лєсков, Мєстєчкін, Нєсєдкін, Пєшковський, Рєпін, Стєлєтов, Тєрєдохлєбов.*

3. Російська буква **ѣ** передається:

а) Сполученням літер **йю** на початку слова, у середині після голосних, а також після **б, п, в, м, ф**, коли **ѣ** позначає звукосполучення **й + о**: *Йолкін, Бугайов, Воробйова, Окайов, Соловійов.*

б) Через **ю** в середині слова після приголосних, коли **ѣ** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьоров, Верьовкін, Дьорнов, Корольов, Новосьолов, Семьоркін, Тьоркін.* Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться **е**: *Артемов, Семенов, Федоров* і т.ін.

в) Через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Грачов, Лихачов, Пугачов, Хрущов, Щипачов.*

4. Польське сполучення літер **ію** передається:

а) Сполученням літер **йо** після **б, п, в, м, ф**: *Голембйовський, Мйодович, Пйотровський*.

б) Через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньолек, Генсьорський, Козьолецький*.

5. **И (І)** передається через **и** в прізвищах, належних до південно-слов'янських мов, у яких немає розрізнення **и – і** (болгарська, сербська та ін.): *Величков, Житков, Христов; Белич, Караджич, Милетич, Радич, Ягич*; але через **ї** після голосного: *Раїч, Стоїч* та через **і** – на початку слова: *Ікономов, Ілієв; Дівич, Ігнатович*.

У польських, чеських і словацьких прізвищах **і** передається:

а) Через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашкевич, Зволінський, Лінда, Міцкевич; Індра, Єдлічка, Мічатек*.

б) Через **и** після шиплячих і в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Бжозович, Козицький, Конопницька, Коперник, Сенкевич, Шимчак; Гавлик, Жижка, Міклошич, Фучик*.

6. Російська літера **и** передається:

а) Літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігнатов, Ігнат'єв, Ісаєв; Багіров, Гагарін, Мічурін, Пушкін*.

б) Літерою **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Воїнов, Гур'їн, Ізмаїлов, Ільїн*.

в) Літерою **и**:

1) Після **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосними: *Гаршин, Гуцин, Дорожін, Лучин, Цецилін. Чичиков, Шишкін, Щиглов*; це стосується й прізвищ інших народів: *Абашидзе, Вашингтон, Джигарханян, Жильєрон, Тажибаєв, Цицерон, Чиковані* тощо; також *Чингізхан*, але перед голосним пишеться **і**: *Жіоно, Тиціан*.

2) У прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борисов, Ботвинник, Вавилонський, Виноградов, Глінка, Данилов, Казимирський, Кантемир, Кирилов, Кисельов, Миронов, Митрофанов, Мишкін, Никифоров, Одинцов, Пивоваров, Піляєв, Писарев, Смирнов, Тимофєєв, Титов, Тихомиров*, але: *Нікітін, Ніколаєв, Філіппов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

3) У префіксі **при**: *Прибілкін, Привалов, Пришвін*.

4) У суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Беликов, Голик, Котельников, Крутиков, Новиков; Гнідич, Григорович, Кулинич, Станюкович, Трублаєвич; Голицин, Палицин; Радищев, Татищев*.

7. Російський звук **ы** (польськ., чеськ., словацьк. **у**) передається літерою **и**: *Крутих, Малицин, Рібаков, Циганков, Чернишов; Виспянський, Пташинський; Масарик*.

Білоруські прізвища передаються за традицією: *Журавський, Короткевич*, але: *Бядуля, Янка Купала, Цьотка* й под.

8. Польські носові **а, є** передаються:

а) Сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбровський, Заремба, Кемпа*.

б) Сполученнями літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайончек, Пайонк, Пйонтек, Свьонтек; Венгжинович, Єндриховський, Свенцицький*.

9. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(і), -ck(і), -dzk(і), -sk(y), -ck(y)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий)**: *Броневський, Маяковський, Мусоргський, Островський; Гомулицький, Городецький; Грудзький, Завадзький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**: *Луговської (Луговська), Трубецької (Трубецька)*.

М'якість польських приголосних **n, s, c (dz)** у прізвищах перед суфіксами **-ський, -цький** і м'якими приголосними не позначається м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н, с, ц (дз)** пом'якшуються: *Виспянський, Яблонський; Свядек, Цвік*. В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і, ю, я** та **ь** (у кінці слова): *Дзись, Дзюравець, Сятковський*.

10. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так : **-ий** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**: *Бєлий, Горький, Крайній; Бєла, Гєрова, Крайня*. Закінчення **-ой** передається через **-ой**: *Донської, Полевой, Толстой*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы, чеських -у, польських -у, болгарських -и** передаються через **-ий**: *Бялий, Гартний, Гуляшкий, Нєврлий, Нєсдлий, Новотний, Палацький* [8:110-113]

Завдання 1. Поясніть, за якими правилами перекладені російські прізвища.

1. Прокоф'єв – Прокоф'єв
Аляб'єв – Аляб'єв
Ульянов – Ульянов
Анан'їн – Анан'їн
Румянцев – Рум'янцев
Пятницький – П'ятницький
Корол'єв – Корольов
Пугач'єв – Пугачов.
2. Пушкин – Пушкін
Никитин – Нікітін
Мичурин – Мічурін
3. а) Пуштин – Пуштин
Чичиков – Чичиков

Чижик – Чижик

б) Новиков – Новиков
Рудич – Рудич
Радищев – Радищев

в) Тихомиров – Тихомиров
Сидоров – Сидоров
Титов – Титов

г) Сибирь – Сибір
Симбирск – Симбірськ
Владивосток – Владивосток
Владимир – Владимир
Пятигорск – П'ятигорськ
Семипалатинск – Семипалатинськ

4. а) Державин – Державін,
Лермонтов – Лермонтов

б) Достоевский – Достоевський
Благов – Благов
Енакиев – Єнакієв

в) Бондарев – Бондарев
Фадеев – Фадєєв
Матвеев – Матвєєв
Сергеев – Сергєєв

Але: Тютчев – Тютчев
Муромцев – Муромцев
Рябцев – Рябцев
Плещеев – Плещєєв

г) Пешков – Пєшков
Зверев – Звєрев
Твердохлебов – Твердохлєбов
Белов – Бєлов.

Але: Лебедев – Лебєдєв
Хмелев – Хмєльєв .

5. а) Ёршик – Йоршик
Бугаёв – Бугайов
Окаёмов – Окайомов.

б) Ковалёв – Ковальов
Семёркин – Семьоркін
Верёвкин – Верьовкін
Але: Семёнов – Семенов
Фёдоров – Федоров
Артёмов – Артемов.

в) Щипачёв – Щипачов
Лихачёв – Лихачов,
Горбачёв – Горбачов.

Завдання 2. Поясніть правопис виділених слів.

1. Я перекладаю зараз Пушкіна, Багрицького, Пастернака, **Асєєва**.
2. Чи вартий той людського слова, хто відкидає, як сміття, діла Веласкеса й **Серова**. Матейка й **Рєпіна** життя?
3. Поет (О. Пушкін) з усією силою зненавидів не тільки **Аракчєєва** а й **аракчєєвщину**, як одне з найбридкіших явищ в історії людства.
4. Навіть за часів чорної реакції не можна було погасити полум'я правди, що палало в трудах **Сєченова**, Павлова, **Мєндєлєєва**, **Тимірязєва**.

Завдання 3. Російські прізвища запишіть українською мовою у дві колонки: 1) з буквою **є**; 2) з буквою **е**.

Мещанинов, Херасков, Лермонтов, Андреев, Единбург, Немчинов, Серпилин, Тютчев, Исаев, Абдашев, Лесков, Орехов, Кудрявцев, Ветров, Озеров, Ваншенкин.

Ключ: з перших букв прочитайте прізвища персонажів з творів М. Голя.

Завдання 4. Чому ті самі букви в російських назвах *Рєпіно* і *Рєшетниково* українською мовою передаються по-різному: *Рєпіно*, *Рєшетниково*? Чому українською мовою *Пушкін*, але Пуцин, хоч російською однаково: *Пушкин*, *Пуцин*?

Завдання 5. Перепишіть, вставляючи потрібні суфікси у прізвищах, поясніть правопис.

Вереса..., Грач..., Демент..., Сав..., Держав..., Аркад..., Силант..., Гарм..., Черниш..., Звер..., Шаляп..., Карас..., Вороб..., Огар..., Лазар..., Григор..., Голуб..., Солов..., Пугач..., Ткач..., Нікіт..., Васил... .

Завдання 6. Поясніть правопис прізвищ.

Петров, Первенцев, Єлютін, Сгор'єва, Афанасьєв, Леонтьєв, Фадєєв, Депенєв, Пешков, Ветров, Брянцев, Аракчєєв, Куйбишев, Малишев, Ро-

щев, Новосьолов, Драчов, Сьомкін, Пушин, Гагарін, Писарев, Катаєв, Лесков, Нікітін, Плещеев, Бедний, Григор'єв, Євгенєва, Зинов'єв, Гордеев.

Завдання 7. Перепишіть прізвища українською мовою, згрупувавши їх за рубриками: а) письменники, б) художники, в) композитори. Продовжіть ряди, поясніть правопис.

Некрасов, Крамской, Римський-Корсаков, Тютчев, Бородин, Евтушенко, Лебедев-Кумач, Свиридов, Петров, Кабалевский, Репин, Кольцов, Шостакович, Шишкін, Івашкевич, Васнецов, Мусоргський, Тропинин, Верещагин, Бунін, Суриков, Сергеев-Ценський, Глінка, Щедрін, Колмановський.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ

Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

1. Коли перша частина складного слова – прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатлет, гірничопромисловий, чорногуз, яснозорий*; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишеться **ь**: *верхньодніпровський, давньоруський, середньовіччя, синьоокий*.

Увага. З цими словами не слід змішувати складні слова, перша частина яких є вищий ступінь прислівника на **е**: *вищезгаданий, нижчепідписаний*.

2. Коли перша частина складного слова – іменник або займенник, то сполучним звуком буває:

а) Після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук **о**: *атомохід, грушоподібний, дощомір, самовчитель*; але *кожум'яка, овочесховище, очевидний*.

б) Після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи, пишеться **е**: *бурелом, землетрус, працездатний, яйцеподібний*, але: *конов'язь, коногон, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка*.

в) Після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишеться **є**: *боєздатність, красназнавство; життєздатний, життєпис, сміттєзбірник*.

3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука – шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) На гзлосний звук: *всюдихід, кількарязовий, радіокомітет*; у словах із числівниками **одно-, дво-, три-, чотири-**: *одноденний, двоярусний, триніжок, чотирикутник*. Також у словах із тими числівниками, що в ро-

довому відмінку мають закінчення **-и**: *двадцятирічний, п'ятикутний, семимильний*.

б) На приголосний звук: *Белград, Новгород*; в аббревіатурах: *виконком, колгосп, медінститут*; у словах із числівниками **двох -, трьох-, чотирьох-**, якщо наступна частина починається голосними **а, о**: *двохосьовий, чотирьохактний*.

4. Складні слова можуть писатися разом і через дефіс.

Р а з о м пишуться:

а) Усі складноскорочені слова й похідні від них: *Нацбанк, Міносвіти, міськрада, облвиконком, профспілка, радгосп, соєстрах; профспілковий, радгоспний, соєстрахівський*. Сюди належать і всі складноскорочені з першими частинами: **авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-** й под.

б) Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначається цифрою): *двобічний, сімдесятирічний, трикутник, трипроцентний, чотиримісячний*.

Через дефіс пишуться:

а) Повторення того самого слова з метою підсилення його основного значення, зокрема: в дієсловах для підсилення інтенсивності дії: *писав-писав, робив-робив, ходив-ходив*; у прикметниках і прислівниках для вираження великої міри, ознаки: *білий-білий, легенький-легенький, багато-багато, синьо-синьо, тихо-тихо*.

б) Поеднання синонімічних слів: *гидко-бридко, зроду-віку, тишком-тишком, часто-густо*; антонімічних слів: *більш-менш, видимо-невидимо*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами й суфіксами: *великий-превеликий, давним-давно, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радий-радісінький, сила-силенна, тихий-тихесенький*.

Примітка. Два однакових іменники, з яких один має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишуться окремо: *кінець кінцем, одним одна, честь честю, чин чином*. Так само й займенники: *сама самотою*.

в) Поеднання слів, що означають приблизність: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотири*.

Примітка. Поеднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У таких випадках між ними ставиться тире: *3 – 4 дні, учні 8 – 10 класів*.

г) Складні вигуки та звуконаслідування: *гей-гей, ого-го, бом-бом*.

д) Звуки у словах, що вимовляються протяжно: *По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (Тесленко); *По-о-лк, стій!*

е) Літерні абрєвіатури з належними до них цифрами: *Ту-154, ЗІЛ-111*.

ж) Терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний*.

з) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: *с.-г.* – сільськогосподарський, *с.-д.* – соціал-демократ, соціал-демократичний, *ст.-сл.* – старослов'янський. Але скорочення, утворені від словосполук, пишуться окремо: *с.г.* – сільське господарство[8:29-31].

Завдання 1. З'ясуйте, яким чином у наведених нижче словах сполучаються різні основи в одне слово. Зробіть висновок про правопис слів.

Чорнозем, складносурядний, червонодеревний, чорнослив, пароплав, давньогрецький, ранньосередньовічний, синьоокий, криголам, мечоносець; землезнаство, серцебиття, місяцехід, овочесховище, краєзнаство, змієподібний, боєприпаси, життєдайність.

Завдання 2. Розгляньте наведені нижче слова, зробіть висновок про правопис слів.

а) будова (яка ?) нова – новобудова;

сніг (який ?) білий –білосніжний;

ходить (де ?) всюди – всюдихід;

зелений (як довго ?) вічно – вічнозелений;

перекоти (куди ?) через поле – перекотиполе;

править (що ?) кістки – костоправ;

будує (що ?) машини – машинобудівник;

(Північно-Кримський канал, Південно-Китайське море, Західно-

Сибірська низовина);

б) і робітничий, і селянський – робітничо-селянський;

і машинний, і тракторний – машинно-тракторний;

і людина, і день – людино-день;

і темний, і зелений – темно-зелений;

і ніжний, і рожевий – ніжно-рожевий;

і сніжний, і білий – сніжно-білий;

(жовтогарячий, червоногарячий, хитромудрий, глухонімий, зловержий);

в) білий-білий, чистий-чистий, далеко-далеко, тихо-тихо;

бігав-бігав, читав-читав, ходив-ходив, співав-співав;

тишком-нишком, часто-густо, видимо-невидимо, більш-менш, без

кінця-краю, вряди-годи, зроду-віку, з діда-прадіда;

хліб-сіль, батько-мати, буркун-зілля, сон-трава, чар-зілля;

добрий-предобрий, мало-помалу, з давніх-давен;

година-дві, день-два, не сьогодні-завтра, один-єдиний.

(Кінець кінцем, одним один, нога в ногу, раз у раз, честь честю, чин чином, сама самотою, на віки вічні);

г) блок-схема, вакуум-апарат, прем'єр-міністр, віце-президент, генерал-майор, пап'є-маше, яхт-клуб, дизель-мотор, стоп-кран;

д) авіазавод, аерофлот, гідромеханіка, радіоцентр, фотоелемент, аерофотозйомка, агротехніка, велокоманда, гідротурбіна, водолікувальний, геосфера, газопостачання, геліоцентр, кінозйомка, макроекономіка.

Завдання 3. Поясніть правопис виділених слів.

1) Встають **новобудови** до небес, відбиває зорі **блакитно-водний** Дніпрогес (М. Рильський).

2) Живи, дух **життєдайний**, дух творчості людської (М. Бажан).

3) Нема такої сили, щоб нашу правоту перемогти, щоб наш огонь згасить **мільйоннокрилий** (М. Рильський).

4) Я хочу бути **вічноюним**, незламно-молодим (П. Тичина).

5) Якщо не можеш бути **вічно юним**, то змолоду не будь старим бодай (Д. Павличко).

6) Над річкою схилилися **пишно-зелені** сади, квіти **барвисто-пахучі** (М. Рильський).

7) **Мерехтливо-червоне** сонячне коло спускається до обрію (В. Козаченко).

8) Поглянь: який-то світ кипить, **блакитно-синьо-срібно-сірий** (Л. Горлач).

9) Падали на пісок сині, зелені, жовті, **червоногарячі** кружала світу (П. Мирний).

10) Що **шумить-дзвенить** верхами (П. Тичина).

11) Іван прикинув, що роботи лишилося на **годину-півтори** (Г. Тютюник).

12) Трудом ми все на світі робим, трудом живем, **кінець кінцем** (Н. Нехода).

Завдання 4. Розкриваючи дужки, запишіть у дві колонки слова:

1) Які пишуться разом; 2) Які пишуться через дефіс.

Вугле(видобуток), озерно(болотний), здивовано(розгублений), Все-світньо(відомий), червоно(гарячий), вакуум(камера), в'єтнамсько(український), сніго(затримання), перекоти(поле), штабс(капітан), тьмяно(жовтий), всесвітньо(історичний), овоче(сховище), м'ясо(молочний), вічно(зелений), світло(рожевий), темно(зелений), одно(денний), блок(система), видимо(невидимо), корабле(будівник), ячмінно(житній), сніжно(білий), смагляво(лиций), синьо(зелений), легко(крилий), зменшено(пестливий).

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте вислів давньоримського історика Таціта.

Завдання 5. 1) Чому в слові *машинобудівний* у першій частині одне *н*, а в слові *машинно-тракторний* – два *ни*?

2) Чому слово *всесвітньо відомий* (поет) пишеться окремо, а слово *всесвітньо-історичне* (значення) – через дефіс? *Трудодень* – разом, а *людино-день* – через дефіс?

Завдання 6. Від поданих словосполучень утворіть, де можна, складні слова, поясніть написання.

Багато води (з'їт, мільйонів, людей, томів);

Добувати руду (сіль, золото, вугілля, нафту);

Перший клас (сорт, відкривач, причина, розряд);

П'ять днів (літ, хвилин, балів, десятків);

Висока кваліфікація (потужність, дисципліна, ефект, освіта, повага);

Наукове дослідження (фантастика, популярність);

Двадцять шість кілометрів (поверхів, томів, років);

Життєва необхідність (важливий, спроможний, визнаний, випробуваний)

Пряма душа (протилежність, ріст, кут, лінія).

Завдання 7. Продовжіть ряди складних слів, поставте наголос. Зверте написання за “Орфографічним словником української мови”.

Авто: автомобіль, автобіографія

Бібліо: бібліографія, бібліознавство....

Світло: світлолюбний, Світловодськ...

Гостро: гостроверхий, гостроокий...

Земле: землеробство, землезнавство...

Довго: довговічність, довголітній...

Жовто: жовтодзьобий, жовто-синій....

Мало: малозрозумілий, малолюддя...

Червоно: червоно-рожевий, червонодеревний...

Ясно: ясноголовий, ясно-діловий...

Завдання 8. Запишіть слова за правилами правопису; поясніть їх написання.

Ново/сілки, Старо/костянтинів, Східно/Сибірське море, Східно/Корейська затока, Нижньо/Дніпровська низовина, Пуша/Водиця, Глинськ/Загора, Івано/Франківськ, Нью/Йорк, Улан/Уде, Велика/Стадниця, Великі/Луки, Давидів/Брід;

Кам'янець/Подільський, Новоград/Волинський, Новгород/Сіверський, Новосілки/на/Дніпрі, Петропавловськ/на/Камчатці, Па/де/Кале.

Завдання 9. Прочитайте абрєвіатури; обґрунтуйте їх написання. ПрикВО, КАМАЗ, ООН, загс, міськвно, ВДУ, ВНТУ, ЖЕК, райвно, АН України.

Завдання 10. Пояснювальний словниковий диктант.

Радіозв'язок, напівтемно, шляхобудування, машиноремонтний, рудоносний, суспільно корисний, суспільно необхідний, діаметрально протилежний, приємно вражений, далекоглядний, однозначний, напіввідчинене, життєво необхідний, житлокооперативний, сонцезахисний, широкодоступний, місцеперебування, місце проживання, місцезнаходження, місцеположення, полезахисний, швидкохідний, плоско-опуклий, електронно-обчислювальний.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

1. **Р а з о м** пишуться:

а) Складні іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох або кількох основ, одна з яких – дієслівного походження: *вертоліт, лісосплав, самохід, силосонавантажувач, тепловоз*.

б) Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *білокрівці, чорногуз, чорнозем*.

в) Складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболіз, лісостеп, носоріг, трудодень, шлакоблок* (але *людино-день*); сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження (тут роль сполучного звука виконує останній голосний першого іменника: *автострада, велотрек, радіокомітет*).

г) Складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *горицвіт, зірвиголова, перекотиполе, пройдисвіт, Непийливо, Перейбийніс, Убийвовк* (прізвища).

д) Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* – називного) та іменника: *двадцятитонка, сторіччя, стоп'ятидесятиріччя, шестиденка*.

Примітка. У складних словах із числівником, який означає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами й приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверховий*.

е) Складні іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-:** *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука; напівавтомат, напівсон; полукіпок, полумисок*.

Примітка. Перед іменниками – власними іменами **пів-** пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Києва*.

е) Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогуток, світловодолікування, термогідродинаміка*.

2. Через дефіс пишуться:

- 1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.

До таких слів з **обом відмінюваними частинами** належать:

- а) іменники, що означають протилежні за змістом поняття: *купівля-продаж, розтяг-стиск*;
б) іменники, що означають спеціальність, професію: *магнітолог-астроном, лікар-еколог*;
в) іменники на позначення казкових персонажів: *Зайчик-Побігайчик, Лисичка-Сестричка*.

До слів із **другою відмінюваною частиною** належать:

- а) іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *блок-система, буй-тур, дизель-мотор, жар-птиця, козир-дівка, крекінг-процес, свят-вечір, стоп-кран*;

- б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: *генерал-губернатор, генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан*;

- в) іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, людино-день, тонно-кілометр*.

- 2) Складні іменники з першою складовою частиною **віце-, экс-, лейб-максі-, міді-, міні-, обер-**: *віце-президент, экс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідниця, міні-футбол, обер-майстер*.

- 3) Іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост*.

- 4) Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра, люби-мене, розрив-трава, чар-зілля*.

- 5) Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка – бібліотека, вид-во – видавництво, д-р – директор, ін-т – інститут, л-ра – література, т-во – товариство, ф-ка – фабрика*.

- 6) Перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: *кулько- й ролико-підшипники, радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції*. [8:31-33]

Завдання 1. Випишіть слова: прості і складні.

Досвід, однозначність, турбобудування, упорядкування, життєздатність, майстер, електроприлад, аматор, іскроуловлювач, сторіччя, юнак, нафтопереробка, ультрамода, юрисконсультство.

Ключ. З перших букв прочитайте вислів французького філософа ХІІ ст. Р.Декарта.

Завдання 2. Від поданих словосполучень утворіть складні слова, поясніть правопис.

Ломити камінь, править кістки, будувати машини, життя любити, житло будувати, заготівельна контора, знати край, збирати зерно, падає листя, знавець літератури, будова нова, перекотити через поле, ходити всюди.

Завдання 3. Допишіть ряди складних слів, поясніть правопис.

Авто-:	Пів-:
Багато-:	Старо-:
Бібліо-:	Земле-:
Вело-:	Довго-:
Гідро-:	Мало-:
Електро-:	Кіно-:

Завдання 4. Сформулюйте основні правила правопису складних слів.

Сонцепоклонник, краєзнавство, шестигранник, горицвіт, Вернигора, піввідра, напівголоса, полумисок, співавторство, авіаметеостанція, гідро-енергоресурси, добридень, хліб-сіль, південь-північ, педагог-дослідник, гуси-лебеді, кіловат-ампер-година, екс-чемпіон, рута-м'ята, кілограм-маса, унтер-офіцер, штабс-лікар, віце-консул.

Завдання 5. Напишіть подані нижче слова разом або через дефіс.

Авто...стоп, авіа...полк, анти...теза, баро...камера, бетоно...мішалка, блок...сигнал, диван...ліжко, мікро...вольт, овоче...сховище, конопле...прядіння, приладо...будівник, шарико...підшипник, гучно...мовець, книго...люб, зло...вживання, зоо...сфера, кіно...монтаж, радіо...інститут, електро...мережа, аеро...динаміка, радіо...виробництво, теле...передача, фото...лабораторія, мрія...казка, виставка...ярмарок, ввіз...вивіз, стежки...доріжки, хата...читальня, льон...довгунець.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Порівняйте особливості правопису слів у російській та українській мовах.

Пол-лимона, пол-арбуза, пол-Москвы, пол-листа, полкруга, полгорода, полкниги, полкилограмма, пол-Индии, пол-Европы, пол-Азии, полстраницы, полжизни, пол-ящика, полдня, пол-апельсина, полгода, полозера.

Завдання 7. З'ясуйте, яким чином сполучаються різні основи в одне слово. Зробіть висновок про правопис слів.

Лісосмуга, дощомір, вертоліт, черногуз, сталевар, картоплесаджалка, кулемет, землевласник, краєбоздатність, трикутник, радіокомітет, всюдихід, століття, зірвиголова, чорнозем, десятирічка, чорнослив, криголам, мечоносець, серцебиття, землезнаство, овочесховище, боєприпаси, краєзнаство, склороб, благовісник, верхоглядство, багатоголосся, військовослужбовець, деревообробка, літакобудівник, товаровиробник, широкомовлення, вітромір, землекоп, зорепад, багатовладдя, вантажопотік, виноторгівля, хлібозбирання, взаємодопомога, законоположення, співбесіда, звуконаслідування, перекотиполе, автострада, шлакоблок.

Завдання 8. Розкриваючи дужки, запишіть слова:

- які пишуться разом;
- які пишуться через дефіс.

Земле/знавець, само/хідка, паро/плав, високо/гір'я, електро/оранка, чорно/ліс, важко/атлет, вантажо/обгін, вугле/бетон, верхо/віття, водо/віддача, авто/транспорт, радіо/комітет, електро/магніт, гідро/турбіна, ломить/камінь, зірви/голова, пів/віку, напів/фабрикат, Івасик/Телесик, авто/мото/дром, агро/метео/станція, радіо/фото/теле/граф, срібло/золото, педагог/дослідник, вчитель/методист, генерал/лейтенант, Вовчик/Братчик, прем'єр/міністр, кіловат/година, полу/мисок, пів/ящика.

Завдання 9. Гра "хто швидше".

Кожний ряд отримує лист паперу. По черзі на папері кожний слухач пише будь-який складний іменник, що пишеться разом.

Який ряд виконує першим, той слухач, який останнім записав слово, зачитує і пояснює правопис слів. Слухачі перевіряють, чи правильно записані слова.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросиловий* (електросила), *картоплесаджальний* (картоплесаджалка), *лісостеповий* (лісостеп), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *теплообмінний* (теплообмін), *чорноземний* (чорнозем).

б) Складні прикметники, утворені від словосполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: *загальноосвітній* (загальна освіта), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *народногосподарський* (народне господарство), *народнопоетичний* (народна по-

езія), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни).

в) Складні прикметники з другою дієслівною частиною: *волелюбний, деревообробний, карколомний, машинобудівний*.

Примітка. Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантажно-розвантажувальний, контрольно-вимірювальний*.

г) Складні прикметники, в яких першим компонентом виступає прислівник: *важкохворий, внутрішньозаводський, загальнодержавний*; так само й такі, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: *вищезгаданий, нижчепідписаний, новоутворений, свіжозрубаний*, але: *трохи вище зазначений* (параграф), бо є пояснювальне слово.

Примітка 1. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно зв'язаний*.

Примітка 2. У складних термінах прислівник – компонент, що уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником: *видовженотупоконічний, короткогрушоподібний, округлояйцеподібний*.

д) Складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст. Такі прикметники, як правило, мають термінологічне значення: *вузькодіалектне* (мовне явище), *грудочеревна* (перепона), *давньовірхньонімецька* (мова), *двовуглекислий* (газ), *лінгвостилістичні* (особливості); також – *глухонігий, сліпоглухонігий*.

е) Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *двадцятиповерховий, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний*, але *125-річний*.

є) Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний* (поперечний шліфувальний верстат).

2. Через дефіс пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський* (віце-президент), *генерал-губернаторський* (генерал-губернатор), *дизель-моторний* (дизель-мотор), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *унтер-офіцерський* (унтер-офіцер).

Примітка. В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставиться: *Москва-ріка* – москворіцький.

б) Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: *аграрно-сировинний, державно-монополістичний, електронно-обчислювальний, культурно-технічний, лісопильно-стругальний, масово-політичний, мовно-літературний, навчально-виховний, науково-технічний, партійно-політичний, плоско-опуклий, постачально-збутовий, свердлильно-довбальний, суспільно-політичний, столярно-механічний*; а також узвичаєні: *всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, підзолисто-болотний* тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник **і**: *аграрний і сировинний, навчальний і виховний* і под.

в) Складні прикметники, в яких перша частина закінчується на **-іко** (**іко**): *буколіко-романтичний, діалектико-матеріалістичний, історико-культурний, механіко-математичний, політико-економічний*.

г) Складні прикметники з першою частиною **військово-, воєнно-**: *військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний*.

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний, військовополонений* пишуться разом.

д) Складні прикметники, в яких перша частина не має прикметникового суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука **о** або **е**: *м'ясо-вовняний, м'ясо-молочний, крохмале-паточковий*.

Примітка. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *головонігі, грудочеревна* (перепона).

е) Складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакитно-синій, гіркувато-солоний, кисло-солодкий, молочно-білий, сіро-голубий, темно-зелений, червоно-зелено-синій*, але: *жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори).

є) Складні назви проміжних сторін світу: *південно-східний, північно-західний; норд-остівський*.

ж) Складні прикметники, першим компонентом яких є числівник, написаний цифрами: *20-річний, 10-поверховий*. [8:34-37]

Завдання 1. Перепишіть словосполучення, групуючи прикметники за правилами правопису. Усно поясніть ці правила.

Хронікально-документальний, аграрно-промисловий комплекс, високоморальний вчинок, частовживаний вислів, чотирнадцятиповерховий будинок, висококалорійна їжа, фізико-математичний факультет, англо-німецько-французький словник, Південно-Каспійська низовина, двохсоткілограмовий вантаж, вищезгаданий випадок, металомісткий сплав, північноукраїнська порода, яскраво-зелений листок, зелено-золотий океан, пізньозимовий сорт, науково-дослідний інститут, військово-політичне учи-

лише, порівняльно-історичний метод, прибутково-видаткова відомість, приват-доцентська ставка, ранньостиглі овочі, середньоевропейський час, діалектико-матеріалістичний світогляд.

Завдання 2. Зіставте подані попарно прикметники і словосполучення. Поясніть правила їх написання.

Промислово-торговельний – промислово розвинений; сіро-зелений – сірокам'яний, суб'єктивно-ідеалістичний – суб'єктивно оцінений, суспільно-трудоий – суспільно необхідний, паралельно-послідовний – паралельно сполученій, плодово-ягідний – плодовоовочевий, плоско-опуклий – плоскопаралельний, морально-правовий – морально стійкий, емоційно-образний – емоційно забарвлений, сильнодіючий – сильно схвилюваний. Чистокровний – чисто український.

Завдання 3. Від поданих словосполучень утворіть, де можливо, складні слова; перевірте правопис за “Орфографічним словником”; поясніть написання.

Висока кваліфікація, добувати сіль, подібний до м'яча, культура і побут, історія та етнографія, північний схід, обернена пропорція, рожевий і золотий, Біла Церква, двадцять чотири поверхи, чітко виражений, суспільно корисний, ломити камінь, скло і бетон.

Завдання 4. Перепишіть приклади, розкриваючи дужки. Перевірте правопис за “Орфографічним словником”. Поставте наголос. Обґрунтуйте написання.

(Взаємно) ізольований, однозначний, паралельний, перпендикулярний;

(високо) калорійний, піднятий, поважний. Поставлений, оплачуваний;

(глибоко) водний, вкопаний;

(далеко) глядний, видний, розташований;

(мало) істотний, відомий, досліджений, відшліфований;

(науково) дослідний, фантастичний, подібний, пояснений;

(суспільно) економічний, корисний, трудовий, небезпечний, необхідний;

(соціально) свідомий, небезпечний, побутовий;

(прямо) рослий, протилежний, душний;

(швидко) плинний, діючий;

(ясно) блакитний, лиций, вельможний.

Завдання 5. Перекладіть слова українською мовою, поясніть правопис. Звірте переклад за тритомним “Російсько-українським словником”.

Многоводный, многогранный, многолетний, многомиллионный,

многолюдье, многоликий, многоязычный, многостаночница, многотомный;

первоклассник, первоисточник, первооткрыватель, первопричина, первобытнообщинный, первоэлемент, перворазрядник, первоначальность;

пятиборье, пятиглавый, пятикопеечный, пятидневка, пятибальный, пятиминутный;

радиоинформация, радиометрический, радиопеленгование, радионаправление, радиосвязь, радиоприемник, радиоприбор;

самodelка, самозабвение, самозащита, самолюбивый, сомнение, самообразование, самоуглубленность, самопожертвование, самоопущение, самосозерцание.

Завдання 6. Перепишіть, розкривши дужки, поясніть написання прикметників.

1. Тільки небо, тільки далеч синьо/синя. 2. Пив я воду, пив холодну із криниці – срібно /дзвонно/ проліскову. 3. Ти стояла на порозі на високім в синім платті, синьо/ока, в синім квіті. 4. Через біле/біле поле йде веселий дідуган (З тв.Б.Олійника). 5. По дну між/гір'я, між тисячо/тонними камінними надовб'ями, крізь колючий чагарник пробиралися бійці (О.Гонч.). 6. Коли копають картоплю, тихо співають дівчата, озимина витикає світло/зелені голки. (М.Рил.). 7. Темрява створювала враження абсолютно/здичавілої пустелі (М.Трубл.). 8. І палають, ніби стиглі вишні, владно підкоряючи собі, губи неціловані і грішні, очі божевільно/голубі (В.Сим.). 9. Сонцю співає веснянку радісно/юний потік (М.Тер.). 10. Мов буря, покотились арсенальці проти бучних жовто/блакитних лав (М.Тер.). 11. Малий же над уроками сидіти не любив, щось швидесенько мазюкав в зошитах і рвався на вулицю, звідки приходив утомлений і напів/сонний (В.Шевч.). 12. Надовго/гудучим простором, над арками через Дніпро блискучим промчав метеором розгонистий поїзд метро (М.Баж.). 13. Так ось вона – ця круча Альбіону, вапнисто/білий, невисокий щит (М.Баж.). 14. Хвилюючись, парк пишно/чоллий метнувся з чавунних оград (М.Баж.). 15. Хто може зректись життя/творних зусиль, прозрівань і сягань (М.Баж.). 16. Люду руському ми уклонимосся, на всі сторони ми поклонимосся всіма дугами семи/барвними, семи/трайними та безхмарними (П.Ус.). 17. Вертає сонце з возняного рейду в бузково/сірий, волохатий сон (М.Дол.). 18. Різні країни світу виступили з широко/масштабними мирними ініціативами в ім'я оздоровлення міжнародного клімату (З газ.).

Завдання 7. Перепишіть текст. Поясніть правопис складних слів.

Жоден з українських словників за кількасотлітню історію українського словникарства, починаючи від знаменитого “Лексикона” Памва Беринди, не містив такого словесного багатства, як академічний тлумачний словник української мови. “Словник української мови” фіксує назви майже

усіх предметів, дій, станів, якостей, прогресивні ідеї минулого і сьогодення, а також ту частину слів, яка тепер відійшла до пасивного фонду, але свого часу широко використовувалася майстрами художнього слова і в народній творчості. Гортаючи сторінки одинадцяти томів видання, ми вчитуємося в історію народу, яку відбито в словах давніх і тих, що засвідчують реальії наших днів, типу *місяцехід, лазер, комп'ютер*.

(І. Вихованець)

Завдання 8. Словниковий диктант.

Високоосвічений, кам'яновугільний, східнослов'янський, південно-західний, анатомо-фізіологічний, швидкотічний, літературно-художній, судноремонтний, науково-популярний, високосортний, соціал-демократичний, зовнішньополітичний, всесвітньо відомий, всесвітньо-історичний, всепоглинаючий, Переяслав-Хмельницький, Семигори, середньоязичний, складносурядне, напівзабутий, світло-коричневий, темно-зелений, вічнозелений, швидкохідний, Волино-Подільська височина, південно-західні говірки, давньоруська культура, великий-превеликий.

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

1) Р а з о м пишуться:

а) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *віднині, відтепер, донині, дотепер, забагато, задовго, занадто, набагато, навічно, надалі, надовго, назаважди, назовсім, наскрізь, насправді, невтямки, негаразд, отак, отам, отут, повсюди, подекуди, позавчора, позаторік, потроху, утричі, якнайкраще*.

Примітка. Від подібних прислівників слід відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників. Такі сполучення пишуться окремо: *від сьогодні, до завтра, на завтра, на потім (не відкладайте цього до завтра, на завтра, на потім), за багато, на багато* (пор.: *забагато гуляєш і за багато років уперше приїхав, стало набагато легше й зал на багато місць*), *на добраніч, на ура*.

б) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *безвісти, безперестанку, вбік, ввечері, ввіч, вволю, вголос, вгори, взору, вдень, взимку, доверху, довіку, додому, до купи, донизу, доценту, заміж, запанібрата, запівніч, засвітла, збоку, зверху, звіку, згори, наверх, навесні, навиворіт, поблизу, поверх, повік, поволі, скраю, спереду, спочатку, убік, увечері, угорі, угору, удень, узимку*.

в) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленим) прикметником: *віддавна, востаннє, вручну, догола, допізна, завидна, замолоду, заново, звисока, нашивиду, помаленьку, потихеньку, сповна, проста, сп'яну*.

г) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдвоє, втроє, вчетверо й под.; вперше, вдруге, втретє й под.; на-*

двоє, натрое, начетверо й под.; удвох, утрюх, учотирюх і т.д.; водно, заодно, поодиноці, спершу.

д) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з займенником: *злічию, втім, навіщо, нащо, передусім*; але: *до чого, за віщо, за що* та ін. в ролі додатків.

е) Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдосвіта, вподовж, завбільшки, заглибишки, навколо, навкруги, позавчора, позаторік, попідтинню, спідлоба*.

є) Складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босоніж, водносталя, ліворуч, мимоволі, мимоїздом, мимохідь, праворуч, самохіть, стрімголов, чимдуж, чимраз*.

ж) Складні прислівники, утворені сполученням часток *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* із будь-якою частиною мови: *абикуди, абиак, аніскільки, анітелень, дедалі, деінде, деколи, декуди; чимало; щовечора, щогодини, щомісяця, щосили, щохвилини* (але: *дарма що, поки що, тільки що, хіба що, чи що*); *якомога, якось і якось* (з різними значеннями), *якраз, якнайбільше, якнайдужче, якнайдовше* й под.

Слід відрізняти прислівники, складені з прийменників або часток і різних частин мови, від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, коли останні зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови, отже, і пишуться окремо. Пор.:

*Він повернув **убік** і Ударив у **бік**.*

*Спочатку це не було ясно й **З початку** розмови вони зрозуміли вашу думку.*

*Прочитай вірш **напам'ять** і **На пам'ять** він подарував мені книжку.*

***Всередині** щось дуже заболіло й **Це правило шукай у середині** розділу.*

*Хлопці домовилися **йти всі вкупі** до міста й **У купі** піску гралися діти.*

*Зауважую вам **востаннє** й Вони постукали **в останнє** вікно.*

*Ми чуємо це **вперше** й Зайдемо **в перше** село.*

***Втім**, я не заперечую й **У тім** спектаклі виступав і я.*

*У нас **чимало** с досягнень і **Чи мало** вам допомагали?*

***Нащо** було починати справу? і **На що** ви натякаєте?*

*Ми **теж** виступали на зборах і Він говорив **те ж**, що і я.*

***Якось** уже воно буде і **Як ось** і Марко на поріг.*

5. О к р е м о пишуться:

а) Прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметник, займенник, числівник): *без відома, без жалу, без кінця, без кінця-краю, в міру, в нагороду, в гору, до вподоби, до запитання, до краю, до крихти, до побачення, за рахунок, за світла, з краю в край, з переляку, на весну (але навесні), на вибір, на відчай, на відмінно, на диво, на дозвіллі, на жаль, на зло, по*

можливості, по правді, по черзі, по щирості, у вигляді, уві сні, у поміч, у стократ.

б) Словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників: *від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, раз у раз, рік у рік, час від часу.*

в) Словосполуки, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з узгоджуваного прийменника (числівника, займенника) й дальшого іменника: *другого дня, таким чином, темної ночі, тим разом, тим часом і т. ін.*

г) Прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основному, в цілому.*

д) Прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двоє, по троє, по четверо тощо.*

2. Через дефіс пишуться:

а) Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **(-к) и**: *по-батьківському, по-бойовому, бо-братньому, по-господарському, по-іншому, по-козацькому, по-нашому, по-своєму, по-сусідському, по-українському, по-християнському; по-батьківськи, по-братерськи, по-господарськи, по-людськи, по-сусідськи, по-українськи; також по-латині.*

Примітка. У прислівниках цього типу, утворених від складних прикметників, що пишуться через дефіс, дефіс ставиться тільки після **по-**: *по-соціалдемократичному.*

б) Складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-перше, по-друге, по-третє* й т.д.

в) Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *аби-то, будь-коли, будь-куди, де-небудь, десть-то, казна-де, казна-коли, коли-будь, коли-небудь, куди-будь, куди-небудь, так-то, хтозна-як, як-небудь.*

г) Складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди-годи, десть-інде, десть-інколи, сьак-так* і т. ін.

д) Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *будь-що-будь, вічна-віч, всього-на-всього, далеко-далеко, де-не-де, коли-не-коли, ледве-ледве, ось-ось, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.* [8:37-40]

Завдання 1. Перепишіть приклади. Поясніть правопис дефіса у кожній групі слів.

Високо-високо, тільки-тільки, далеко-далеко, тихо-тихо, ген-ген, по-вік-віків, давним-давно, врешті-решт, геть-чисто, більш-менш, видимо-невидимо, зроду-віку (але: кінець кінцем, одним одна, сама самотою); пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-

як, де-не-де, коли-не-коли; не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен (але: з усіх усюд); будь-де, будь-коли, будь-як, де-небудь, коли-небудь, казна-де, казна-коли, хтозна-як, хтозна-звідки; по-перше, по-друге, по-третє, по-п'яте, по-десяте; по-народному, по-товариськи, по-твому, по-нашому, по-сусідськи, по-моєму: на-гора, по-латині, геть-чисто, десь-інколи, десь-інде, десь-колись.

Завдання 2. Перепишіть речення. Поясніть правопис прислівників.

1. До могил героїв /повік/ віків не заросте тропа (М. Рильський).
2. Всі дні моєї подорожі я був віч/на/ віч із народом (П. Тичина).
3. З /усіх/ усюд мені Україну видно (М. Сингаївський).
4. У тиху погоду в лісі ані шелесне: тихо/тихо, тільки коли/не/коли флейтою іволга грає (Остап Вишня).
5. Рано/вранці крізь віконце зазирнуло в хату сонце (В. Лучук).
6. Не/сьогодні/завтра до неї прийдуть старости (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 3. Перепишіть. Поясніть, чому прислівники пишуться разом.

Віднині, відтепер, дотепер, набагато, назавтра, невтямки, негаразд, якнайкраще;

Віддавна, востаннє, вручну, допізна, замолоду, зліва, звисока, нашвидку, потихеньку, спроста, сп'яну;

Вдвоє, вчетверо, вперше, надвоє, удвох, утрюх, водно, заодно, по-одинці, спершу;

Безвісти, вбік, ввечері, вкупі, зсередини, нагору, на півдорозі, насторожі, поверх, посередині, спереду, убік, угору, униз;

Абиде, абияк, анічирк, абикуди, деінде, щовечора, щонайкраще, якнайкраще, якнайшвидше.

Завдання 4. Перепишіть, поясніть правопис цих прислівників.

До побачення, до запитання, без кінця, на льоту, на мить, під гору, по закону;

День у день, рік у рік, з боку на бік, раз у раз, з дня на день;

В основному, в цілому;

По двоє, по троє, по четверо.

Завдання 5. Перепишіть. Поясніть правопис виділених слів.

І. У гурті робити, що з гори /звідки? з чого? бігти (Нар.тв.). А згори /звідки?/ лине жайворонкова пісня (П. Мирний). І **на гору** /куди? на що?/ високо виходжу, дивлюся і згадую Україну, і згадати боюся (Т. Шевченко). Тарас зайшов у ворота й подався до себе **нагору** /куди?/ (О. Гончар). Уже й не осінь на дворі, ще й не зима **надворі** (М. Сом).

П. 1. Я повний приязні до сонця і йду просто на нього, **лице в лице** /називний + знахідний відмінок. / (М. Коцюбинський). 2. Блискавка миготіла **раз у раз** /називний + знахідний відмінок. (І. Нечуй-Левицький). 3. **Одним єдине** /орудний + називний відмінок. / при долині, в степу, край дороги, стоїть дерево високе (Т. Шевченко). 4. Вовка він **раз сам на сам** /називний + знахідний відмінок. / відігнав від овець (П. Мирний).

Завдання 6. Складіть і запишіть речення, у яких би, *по-нашому і по нашому, вдень і в день, догори і до гори, впорожні і в порожні, вперше і в перше втрюх і в трюх, не сьогодні-завтра, і не сьогодні, а завтра* були написані разом, через дефіс і окремо.

Завдання 7. Випишіть словосполучення в колонку в тому порядку, як пишуться частини, взяті в дужки: 1) разом; 2) через дефіс; 3) окремо.

Відмовився /на/відруб, заходьте по/одному, сиділи /до/пізна, по/справжньому/ влип, по/нашому сказано, мчав/на/вскач, пропав без/вісти, по/вінця повен, до/гори дном, по/вовчому завив, складено в/четверо, в цілому закінчили, повернувся на/бік, вийшов на/зустріч, відклав на/завтра, заговорив по/французьки, видніється ген/ген, узяв за/багато, купив на/виплат, кинув на/відліг, по/іншому думав син, з ним за/одно, написано на/латині, це мені до/вподоби.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного словосполучення. З цих букв прочитаєте закінчення вислову голландського філософа ХУП ст. Б Спінози: “Знаючи свої вади, ми ...”.

Завдання 8. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Так піду я в поля неозорі із піснями один/на/один (А. Малишко).
2. Люди з/давніх/давен називають жнива трудовою вершиною літа (Д. Луценко).
3. Себе ми зрозуміли в/решті/решт, коли відчули силу і відвагу (Л. Горlach).
4. Я на голос батьків з/діда/прадіда йду, розділяючи з ними і славу, й біду (М. Сингаївський).
5. На чистому теплому небі тільки де/не/де білили кущиками хмари (М. Коцюбинський).
6. Усім хотілося чим/швидше вибратися із смердючих мочарів і тому пішли праворуч, бо здавалося, що там сухо (Гр. Тютюнник).
7. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз/у/ раз скрипів (Т. Шевченко).
8. Вранці/рано, в Пилипівку, як/раз у неділю, побігла я за водою (Т. Шевченко).

Для самоконтролю: окремо – 2 рази, разом – 3 рази, через дефіс – 5 разів.

Завдання 9. Розкриваючи дужки, переписіть прислівники, прислівникові сполучення. Для перевірки користуйтеся словником.

По/українському, віч/на/віч, десь/не/десь, по/перше, по/домашньому, видимо/невидимо, давним/давно, куди/небудь, де/небудь, так/то, казна/де, без/жально, без/кінця/краю, без/сліду, з/боку/на/бік, на/вибір, на/сором, не/з/руки, ні/на/гріш, на/ходу, по/черзі, у/сто/крат, по/двоє, по/суті, за/ради, зі/споду, зо/зла, на/випередки, горі/лиць, до/чиста, в/решті/решт, з/нічев'я, з/віку, на/вміння, до/тла, в/щерт, до/волі, де/далі, за/надто, zde/більшого, в/розліт, за/тепла, в/шестеро, в/третє.

Завдання 10. Зі словами *по-моєму, в цілому, на щастя, любо-дорого, щохвилини, по совісті* складіть і запишіть речення.

Завдання 11. Словниковий диктант.

По-українському, по-російському, по-нашому, по-моєму, по-перше, казна-як, будь-коли, хтозна-де, коли-небудь, без кінця, без краю, без ладу, без наміру, без сумніву, без утаву, без упину, в нагороду, в ногу, в обріз, в цілому, до вподоби, до діла, до крихти, до речі, до смаку, за кордоном, з болю, з радості, з розгону, на бігу, на жаль, на зло, на самоті, на світанку, під час, на двоє, як треба, тихо-тихо, ледве-ледве, де-не-де, далеко-далеко, будь-що-будь, давним-давно, пліч-о-пліч, всього-на-всього, коли-не-коли, хоч-не-хоч, от-от, як-не-як, віч-на-віч, то-то, востаннє, нашвидку, вручну, потроху, досита, дочиста, заново, здаля, звисока, здавна, здалека, нарівні, напоготові, єдзос, втрое, вперше, вдруге, удвоє, учотирьох, надвоє, натрое, вбік, скраю, збоку, вкрай, набік, напам'ять, вкупі, назустріч, вгору, зранку, вгорі, вранці, внизу, звечора, зверху, вверх, вдалині, ввечері.

Завдання 12. Пояснювальний словниковий диктант.

Повсюди, мимоїздом, давним-давно, рано-вранці, анітрохи, небало, вчетверо, по-домашньому, досхочу, на жаль, назовсім, віднині, попереду, раз у раз, не дуже, в цілому, раз по раз, до речі, без ліку, на диво, не з руки, під гору, згори, догори, по-перше, всього-на-всього, аби-то, будь-коли, по двоє, по троє, тим часом, віч-на-віч, хоч-не-хоч, як-не-як, по суті, на відмінно, навиворіт, назустріч, напам'ять, ознаки, уголок, позаду, врозтіч, всмак, вщерт, зозла, врізнобіч, обіруч, нашвидкоруч, насамперед, мимохідь, водночас, натщесерце, споконвіку, чимскоріш, чимдуж, чималі, чимраз, по-українському, по-латині, по-сусідськи, абиак, аніскільки, щовечора.

Завдання 13. Переписіть, розкриваючи дужки.

Ген/ген, ледве/ледве, вранці/рано, давним/давно, повік/віків, зроду/віку, врешті/решт, тишком/нишком, геть/чисто, більш/менш, видимо/невидимо; пліч/о/пліч, віч/на/віч, всього/на/всього, будь/що/будь, хоч/не/хоч, як/не/як, де/не/де, коли/не/коли; не сьогодні/завтра, без кін-

ця/краю, з діда/прадіда, з давніх/давен, з усіх/усюд, кінець/кінцем, один/одинцем, раз/у/раз, день/у/день, рік/у/рік, сам/на/сам, час/від/часу, один/в/один, з дня/на/день, з ранку/до/вечора, з роду/в/рід, з кінця/в/кінець.

Завдання 14. Випишіть слова і словосполучення слів у колонку в тому порядку, як пишуться прислівники: 1) разом; 2) через один дефіс; 3) через два дефіси; 4) двома словами; 5) трьома і більше словами.

Підійшов у/притул, раз/по/раз гукав, по/перше, узяв/до/відома, по-під/тинню, на/сам / перед, ішли один/по/одному, накинув на/опашки, кінець/кінцем, будь/що/будь, по/вік/віків, росте в /глиб, виходили по/одинці, стояв одним/один, день/у/день сох, рушив/у/чвал, встав рано/вранці, всього/на/всього, бачив у/ві/сні, по/дружньому повір, з/ранку/до/вечора, по/новому йде праця, хоч/не/хоч, вивчив на/пам'ять, в/решті/решт, зроби чим/скоріш, на/око помнож, поговорю сам/на/сам.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного запису. З цих букв прочитайте вислів давньоримського філософа Сенеки.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЗАЙМЕННИКІВ

1. Р а з о м пишуться:

а) Складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, триста (трьохсот, трьомстам).*

б) Складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний**: *дев'ятисотий, п'ятнадцятий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятитисячний, шістдесятитримільйонний; багатотисячний, кількामільйонний.*

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча п'ятсот тридцять вісім, тисяча дев'ятсот вісімдесят восьмий.*

Примітка 2. Порядкові числівники, до складу яких входять слова з половиною й под., теж пишуться окремо: *три з половиною тисячний загін.*

2. Ч е р е з д е ф і с пишуться:

а) Порядкові числівники, написані цифрами й літерами: *7-й, 10-ї, 11-го, 35-мільйонний, 3-тисячний, 4^{1/2}—тисячний.*

б) Складні займенники з компонентами **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под.: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який.* Але : *будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому* (бо в середині таких слів з'являється прийменник). [8:34]

Завдання 1. Запишіть цифри словами і поясніть морфологічну будову числівників.

7, 14, 900, 39, 485, 1272, 4, 19, 90, 300, 631, 20, 8, 9, 32, 199.

Завдання 2. Замініть словосполучення складними прикметниками або складними числівниками.

Вулиця в 5 км. Дівчинка 8 років. Мороз у 30 градусів. Ширина в 1 ½ метра. Відстань у 150 метрів. Баркас з 12 веслами. Юнак 19 років. Вага 560 кілограмів. Народ чисельністю 44 мільйони. Будинок з 16 поверхів. Чоловік 40 років. Їждорож 7 днів. Кінофільм 2 години.

Завдання 3. Перепишіть текст, замінивши цифри й умовні позначення словами. Поясніть зв'язок числівників з іменниками. У складних словах підкресліть корені.

Межа вічної криги в Арктиці відступила на кілька сотень кілометрів на північ. Якщо 1901 р. криголам "Єрмак" не зміг дійти навіть до північного краю Нової Землі, то 1935 р. криголам "Садко" пройшов по чистій воді на 600 км далі на північ від того місця. У 1925 р. малі некриголамні судна вперше обійшли з півночі по чистій воді острів Шпіцберген, а в 1932 р. — Землю Франца-Йосифа. У період з 1924 по 1944 р. загальна площа криги в арктичних районах зменшилася приблизно на 1 млн. км².

Про потепління свідчить також і неухильне зростання середньорічних температур. Підвищення середньорічних температур відмічено на острові Шпіцберген, на Землі Франца-Йосифа, у Гренландії.

Якщо в 1895-1915 рр. середня річна температура в Архангельську становила 0,2⁰, то у період з 1916 по 1930 р. вона зросла до 0,9⁰. Щоб оцінити величину такого потепління, досить сказати, що підвищення середньої річної температури лише на 1⁰ рівнозначне переміщенню даної місцевості на південь на 600-700 км.

Завдання 4. Розкриваючи дужки, складіть словосполучення. Числа напишіть словами. Обґрунтуйте правильність ужитих вами відмінкових форм іменників при числівниках.

1. Бачу (3, дівчина). 2. Зустрічаємо (4, болгарин). 3. На фермі (742, теля) і (43, лоша). 4. Купив (2, плоскогубці). 5. Відремонтували (3, двері). 6. Купив (2, чобіт). 7. На скелі (3, орла). 8. Збудували (4, дитячий ясла). 9. Проголосувало (4673, громадянин). 10. Делегатів (42, чоловік).

Завдання 5. Перепишіть речення, добираючи з дужок слово, потрібне за змістом. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (Дві, два, двоє, пара) (дівчата, дівчини) сплять, притулившись щоким до щоким, і світле їхнє волосся в'ється за ними хвилюю в повітрі.

2. За останні (півтора, одна і одна друга, одна ціла і п'ять десятих, півтори) року він, Сава Зарудний, переробив зі своїми людьми безліч роботи (Довж.).

3. (Два, дві, двоє, двійко, пара) дні простояли козаки в Вітровій Балці (Гол.)

4. Будинки, як (чотири, четверо, четвірко) (високі, високих) скелі, обступають подвір'я.

5. Офіцери щойно привели (кілька, кількох) бійців молодшого поповнення.

6. За добу батальйони мали перевалити хребет, зробити кожен до (п'ятдесят, півсотні, половину сотні) кілометрів, а надвечір наступного дня вийти з двох боків у тилу ворога і непомітно осідлати шосе (З тв. Гончара).

Завдання 6. Виділені сполуки запишіть словами.

Найбільший палац спорту в Україні – палац спорту в Києві, збудований у 1960 р. Довжина 138 м, ширина 78 м, висота 18,5 м, загальний об'єм 209 тис. м³. Трибуни вміщують 11712 глядачів. Спортивну арену можна використовувати для проведення змагань з 30 видів спорту.

Завдання 7. Напишіть невеликий текст, характерний для вашої професії, використовуючи числівники.

Завдання 8. Прочитайте текст. Запишіть числівники словами.

ДЕСЯТИНА – офіційна одиниця вимірювання площі, що застосовувалася в Росії та Україні. Дорівнювала 2400 квадратних сажнів (сажень – 2,13 м).

ГОНА – міра відстані, що дорівнювала довжині ланів. Оскільки останні бували в різних селах неоднаковими, Г. була нестабільною одиницею. Розрізнялися *невеликі* – 60 сажнів, *середні* – 80 та *добрі гони* – 120 і більше сажнів. Слово походить від *гонятися*, тобто орати лан багато разів від початку і до краю.

ЛАН – міра надільної орної землі. Поступово зменшуючись від 30 до 10 десятин, набув вигляду 3 ділянок розміром 400 на 96 ліктів (*довідник*).

Завдання 9. Записати словами дати: 01.09; 23.10; 30.11; 22.12; 10. 10.

Завдання 10. Записати слова, розкриваючи дужки.

(Ні) ким, ні(з)ким, (де)чому, де(в)чому, де(в)кого, де(з)чим, до(де)кого, ні(до)кого, до(ні)кого, з(казна)ким, казна(з)ким, де(з)ким, з(де)ким, ні(до)чого, ні(до)чийого, до(ні)чийого, на(хтозна)що, на(який)небудь, хтозна(в)який, аби(з)ким, з(аби)ким, на(будь)чий,

до(кого)сь, на(що)сь, на(будь)що, за(будь)яких, ні(за) яких, до(де)якої міри, який(сь), у(хтозна)які.

Завдання 11. Напишіть правильно займенники. Поясніть їх правопис.

Будь...що, чим...небудь, де...від...чого, будь...у...кого, де...чого, на...чому...будь, де...яких, казна...котрий, де...з...ким, ні...якого, ані...хто, аби...для...чого, ні...чий, де...хто, що...будь, ні...на...якому, ні...для...кого, хтозна...чого, ні...на...кому, аби...чий, котрого...сь, котрий...то, ані...від...кого, кому...то, ні...чого, будь...що, аби...чого, ні...за...якого, аби...з...чого, хтозна...з...чого, чия...сь, чого...ж...то, який...сь, хто...ж...то, будь...що...будь.

Завдання 12. Розкрийте дужки, поясніть написання.

1. Я б (ні)кого й пальцем не зачепила, аби мене (ні)хто не зачіпав (Н. Лев.). 2. (Ні)чого я так не люблю, як вітра вітровіння (Гич.). 3. (Ні)жита, (ні)пшениченьки, (ні)якої травиченьки дощем не полила (Гліб). 4. У нашім раї на землі (ні)чого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (Шевч.). 5. Ще треті півні не співали, (ні)хто ніде не гомонів (Шевч.). 6. (Ні)хто не подолає у нас цієї сили, народженої в ділі, змужнілої в бою (Баж.). 7. Маю серце широкее – (ні)з ким поділити! (Шевч.). 8. (Ні)чого-(ні)чогісінько в ньому не тільки героїчного, навіть простої мужності ніби не було (Довж.). 9. (Ні)хто не боронить. Та й (ні)кому: осталися діти та собаки, – жінки навіть з рогаками пішли в гайдамаки (Шевч.). 10. ...Невже найширшії сльози дитячі (ні)якої сили не мають? (Л.Укр.). 11. Ще слів Шевченкових, пророчих (ні)яка не скорила тьма (Ус.). 12. (Ні)одного бездумного рядка, (ні)одної думки (не)живої, (ні)одного (не)вистражданого слова не віддавай на строгий суд людей! (Забаш.). 13. Чому (ні)чого у своїм селі не бачиш ти, крім квіточок і рути? (Забаш.).

Завдання 13. Складіть речення, у яких би займенники *нікого, нічого, нікому, нічому* вживалися з різними наголосами. Зверніть увагу на лексичне значення займенників.

Завдання 14. Наведіть 6 прикладів речень із заперечними займенниками у питальних і непитальних реченнях.

З р а з о к : *Ніхто не запізнився? Ніхто не порушив прийнятих правил.*

Завдання 15. Напишіть займенники у непрямих відмінках; поясніть правопис.

Де (в) чому, де (з) ким, до (де) кого, від (аби) кого, аби (до) кого, аби (з) ким, хтозна (з) ким, з (казна) чим, від (аби) якого, ні (до) чийого, ні (з)

яким, ні (в) чому, ні (до) кого, ні (на) якій, ні (в) чий, на (хтозна) що, на (що) небудь, хтозна (в) який, на (який) небудь.

Завдання 16. Пояснювальний диктант.

Ніхто, ні в кого, ні з чим, де з чим, де з ким, з кимось, до когось, чий-небудь, з чиїм-небудь, будь з чим, будь до кого, будь-кого, хтозна з ким, хтозна до кого, хтозна-чий, хтозна від кого, хтозна-чого, з казна-чим, казна з чим, абихто, аби з ким, абичий, чим-небудь, від абиякого, на який-небудь, абищо, аби до чого, дехто, деякий, дечим, де з чим, декотрий, з де-ким, до декого, ні до кого, ні з ким, ні з яким, ні в якому, нікого, нічим, ні з чим, ніскільки, ні за ким.

Завдання 17. Диктант-переклад.

Сколько, какой, некто, некоторый, кое-кто, кто-либо, кто-то, никто, ничей, нисколько, твой, весь, всякий, каждый, надо мной, в нём.

Завдання 18. Творчий диктант.

Від займенників **хто, що, який, чий, котрий, скільки** утворює за допомогою **будь-, де-, аби-, -небудь** неозначені займенники.

ПРАВОПИС СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

ПРИЙМЕНИКИ

1. Разом пишуться:

а) Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді – трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: *внаслідок (унаслідок), вповоджж (уповоджж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, що-до, навкруги.*

б) Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *завдя, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж*.

2. **Через дефіс** пишуться складні прийменники з початковими **з-, із-:** *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побід, з-посеред, з-проміж.*

3. **О к р е м о** пишуться прийменникові сполуки *у(в) разі, під кінець, під час, що ж до*. [8:40-41]

Завдання 1. Перепишучи, розкрийте дужки. Поясніть написання прийменників.

1. Тече вода (з)під явора
Яром (на)долину (Т.Шевченко).
2. Блаженний муж на лукаву

- Не ступає раду,
 І не стане (на)путь злого,
 І (з)лютим не сяде (Т.Шевченко).
3. Із(за)лісу, з(за)туману місяць випливає (Т.Шевченко).
 4. Душа летить в/дитинство, як у/вирій,
 бо їй на/світі тепло тільки там (Л.Костенко).
 5. Є розгадка щастя (в)кожному зелі (П.Скунць).
 6. Жити раз, але (в)огні (Д.Павличко).
 7. Живе лиш той, хто не живе (для)себе.
 Хто (для)других виборює життя (В.Симоненко).
 8. Життя і мрія(в)згоді не бувають.
 І вічно борються, хоч миру прагнуть (Л.Українка).
 9. Жтття росте лишень (з)любіві.
 Лишень краса людей навчає жить! (Д.Павличко).
 10. Життя – це шлях, що переходить (в)шлях,
 Кінця не має ні одна дорога (Д.Павличко).
 - 11.(За)все, що взяв од пирога життя,
 Платити доведеться (по)рахунку (Б.Олійник).

Завдання 2. Поясніть правопис прийменників.

1. Блаженний муж, що серед гвалту й гуку стоїть, як дуб, посеред бур і грому, на згоду з підлістю не простягає руку, волисть зламатися, ніж поклонитися злому (Фр.). 2. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село (Н.-Лев.). 3. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь (Н.-Лев.). 4. Часом десь із-за лісу або з-під хмари вилітало кілька літаків (Стельм.). 5. Угорки, пропустивши Черниша, про щось жваво заговорили поміж себе (Гонч.). 6. Спочатку морок поліз з-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом (Коцюб.). 7. Незважаючи на спеку й духоту, косарі співали косарських пісень (Н.-Лев.). 8. Сіло сонце, з-за діброви небо червоніє (Шевч.).

Завдання 3. Складіть речення, в яких подані слова виступали б то як прийменники, то як прислівники чи іменники.

Коло, круг, близько, край, збоку, незалежно, назустріч.

Завдання 4. Використовуючи російсько-український словник, перекладіть подані словосполучення українською мовою. З'ясуйте особливості прийменникових конструкцій в обох мовах.

1) Идти по берегу, ехать по полю, корабль плыл по течению, по направлению к городу, работают целыми днями, работают по выходным дням, мероприятия по повышению трудовой дисциплины, экзамен по физике, тетрадь по математике, по отношению к кому, я к вам по делу, учитель по

професії, комісія по складанню резолюції, по пропозиції, по її зову, прийшло по смаку, по мірі того як, переходити по спадку, по звичайності, дивлячись по погоді, робота йому по силам, по приводу хвороби, по причині чого, добрий по характеру, товариш по школі, родичі по матері, стріляти по ворогові, туга по ідеалу, прочитати з першої по двадцятку сторінку, по закінченні терміну.

2) Вчити на рідній мові, к мій сором, годний к використанню, дочка пішла в батька, к вечору, бігати к витівкам, з загальної згоди, на ком одружитися, к вашому повідомленню, з дня в день, готуватися к іспитам, на наявні гроші, на всіх парах, на поганому кінці, говорити на російській мові, подарунок ко дню народження, к початку року, бути к десяти годинам, лежати к заходу, одяг к святку.

Завдання 5. Скласти з поданими фразеологізмами речення. Пояснити написання прийменників.

Без жартів, держати при собі, за всяку ціну, геть з-перед очей, жити собі на втіху.

Завдання 6. Поділені ризикою слова напишіть разом, окремо чи через дефіс; пояснити правопис.

1. Світліє шлях і/з кожним кроком, засяла зірка у/в/і млі (Ворон.). 2. І тут сніжинки, як пушинки, на/в/круг пускаються в/танець (Заб.). 3. Пішов він далеко від тої громади, але не до білого двору; пішов до/діврови шукати по/ради (Л.Укр.). 4. Зненацька проміння ясне од/сну про/будило мене (Л.Укр.). 5. Од/дзвеніли панські ковані під/кови, в/камені від/бивши свій кривавий слід (Рил.). 6. По/тім він тонку очеретину при/ладнавши, під/неї древній під/ставляє глек, щоб і/з/берези в/глек його с/тікала вода живлюща (Рил.). 7. Вороненький коню, не грай пі/ді/мною (Н.тв.). 8. Легка, біла, про/зора по/стать, що з/обличчя на/гадує маківку, з'являється з/за/берези (Л. Укр.). 9. Він глянув на/ставок і не/пі/знав його, ні, то не ставок, то друге небо з/місцем, і/з зорями (Коцюб.). 10. Хай спогади линуть за/вітром, немов голубі пелюстки!. (Рил.). 11. Умийся, серденько! Бо мати он дивиться, й не пізнає межі/дітьми дитя своє (Шевч.). 12. Вітер віє в/між/гір'ях, на/поєний дроком і полянами (Коцюб.). 13. Нива тихесенько кудись несла тоненьку кригу по/під/мостом (Шевч.). 14. І верби, і тополі, і вітряки на/полі, і долом геть собі село по/над/водою про/стяглось (Шевч.).

Завдання 7. Лінгвістичні загадки: 1) З якої назви кінської зброї можна утворити два прийменники? 2) Яке відношення має прийменник до нотного стану? 3) Чи можуть прийменники займати повноправне місце в сім'ї споріднених повнозначних слів?

Завдання 8. Перекладіть українською мовою. З виділеними словосполученнями складіть і запишіть речення.

Учитель по **образованию**, по **собственному желанию**, по **примеру**, по **приказу**, **тетрадь по математике**, **лекция по физике**, **экзамен по истории**, по **поводу**, по **собственному желанию**, по **последней моде**, по **причине**, **называть по имени**, по **просьбе**, по **требованию**, по **заказу**, по **окончании института**, **не по силам**, по **ошибке**, по **целым дням**, по **почте**, по **телефону**, **кружок по изучению истории**, по **праздникам**, по **струнам**, **старший по возрасту**, по **улице**, по **двору**, по **лесу**, по **часам**, по **языку**, по **течению**, по **направлению**, по **степени интенсивности**, по **решению**, по **доступным ценам**, по **результатам**, по **городским улицам**.

Завдання 9. Словниковий диктант.

У лісі, із-за, перед ним, на зустріч з дівчиною, назустріч бурі, на шляху до, з-посеред, з-під, переді мною, на сонці, у зв'язку з, залежно від, понад, поміж, посеред, попри, заради, у тебе, з-поміж друзів, щодо цього, наприкінці виступу, при орденах, наперекір долі, у разі, стояти скраю, з краю лісу, вслід командирові, обабіч шляху, позаду отари, внаслідок, на чолі, ради, задля, з-поміж, замість, одночасно з, на випадок, незалежно від, вздовж, ззаду, навколо, коло, протягом, всупереч, навкіс, осторонь, обабіч, вслід, близько, серед, мимо, під час, що ж до, під кінець, напередодні, з-проміж.

Завдання 10. Пояснювальний диктант.

Рушники

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках – то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині – засіяна нива, вазон чи квітка – світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка, – знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті – це обереги од усього злого. Що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам, намітка, головний убір уже заміжньої жінки, – це довгий (8 м) рушник. У нього загортали маля, що з'явилося на світ. На рушниках опускали в яму домовину.

“Хай стелиться вам доля рушниками!” – казали, бажаючи людині щастя.

(Г.Бондаренко)

Український рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям, гостям.

У кожній родині, де підросла дівчина, скриня мала повнитися рушниками. Їх дбайливо оберігали, ними, в кращому розумінні цього слова, хизувалися – гостям і сусідам неодмінно показували посаг, виготовлений дівчиною на виданні. “Дати рушники” – традиційно означало згодитися на шлюб і готуватися до весілля.

Найбільше обрядових сюжетів, пов’язаних із рушником, збереглося у весільному церемоніалі.

Рушники подавали і брали, коли йшли у свати, пов’язували молодих, прикрашали гілце на дівич-вечорі, на рушничок ставали.

Рушники бувають вишивані і ткані. Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки, проте кожен регіон має свої відмінності як за формою, так і за способом виготовлення, оздоблення, кольоровою гамою ...

(З газети)

СПОЛУЧНИКИ

1. Р а з о м пишуться складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причім, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо*; також слова: *абощо, тощо*.

Увага. Сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, треба відрізнити від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками **за, про** та частками **би, як** окремо. Так, сполучники **зате, проте** можна замінити одним із протиставних сполучників **а, але, однак**, тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** такій заміні не піддаються. Пор.:

*Хоч не застав Івана дома, **зате** пройшовся;* але: ***За те** оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** легко відрізнити від займенника **що** з часткою **б**, оскільки на займенник **що** виразно падає наголос. Пор.:

*Сказав, **щоб** усі прийшли;* але: ***Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника **з** із частками **би** та займенника **що** за допомогою контексту, бо на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

***Якби** тут був мій товариш!;* але: ***Як би** краще виконати завдання!*

Якщо хочеш, допоможу тобі; але: Як що трапиться, нарікай на себе.

2. О к р е м о пишуться:

а) Сполучники з частками **б, би, ж, же:** *або ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би.*

б) Складені сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи (невважаючи) на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тим-часом як, тому що, у міру того як, через те що й под.*

3. Ч е р е з д е ф і с пишуться сполучники **отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то.** [8:41-42]

Завдання 1. Поясніть написання складних сполучників та однозвучних з ними сполучень слів.

1. Ну що б здавалося, слова (Т.Шевч.). 2. Летіть, думи, ви хмари осінні! Тож тепер весна золота (Л.Українка). 3. А так же хороше над чорним ґрунтом мак переливається, мов полум'я червоне (М.Рильський).

3. Бо ти на землі – людина,

І хочеш того чи ні –

Усмішка твоя – єдина,

Мука твоя – єдина,

Очі твої – одні (В.Симоненко).

4. До словечка, до слонятка притулися

Може, так хоч мови рідної навчишся (М.Тимчак).

5. Хай іншим словом володію...

Хоч мов я знатиму до ста,

На материнській лиш посмію

Відкрити до матері вуста (Г.Петрук-Попик).

6. Щоб між нами не вгасло

Проміння величне,

Ти поставив “на сторожі”

Слово твоє вічне (Л.Українка).

7. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути,

я б з них зробила золотую арфу (Л.Українка).

8. Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця

Золотим шляхом поплисти (Л.Українка).

Завдання 2. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. Як (би) ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т.Шевченко).

2. Як (би) відали ви, які славні були ті суворі, закручені хлопці (М.Нагнибіда).

3. Добре було б, як (би) отакий співучий разок наміста впав із неба на землю ... (Є.Гуцало).
4. Як (би) там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям ... (О.Гончар).
5. Іду я шляхом, сумно позираю, немов (би) сфінкс, у темну далечінь (М.Зеров).
6. То (ж) сіля землі, то (ж) сила молода ішла на смерть, на згубу неминучу (Л.Українка).
7. Земля прекрасна, тому (що) на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Д.Бедзик).
8. З долини, (не) наче з дна, почало підніматись, напливати село, навпіл поділене рікою (М.Стельмах).
9. Совість ... зілля ... А (при) чому тут ви? (О.Гончар).
10. Раз у раз на її ясні очі мов (би) хмарки набігали (Є.Гуцало).
11. Що (б) жить – ні в кого права не питаюсь Що (б) жить – я всі кайдани розірву (П.Тичина).

Завдання 3. Складіть речення зі сполучниками **дарма що, незважаючи на те що, або ж, адже ж, але ж, аніж, адже, немов, нібито, однак, мовбито, якщо, немовбито, отже, тож, в міру того як, тощо.**

Завдання 4. Складіть речення, у яких були б подані нижче слова і словосполучення.

Тож – то ж, якже – як же, якби – як би, причому – при чому, щоб – що б, проте – про те, зате – за те.

Завдання 5. Запишіть текст українською мовою. Визначте сполучники і поясніть їх правопис.

Песчаная буря

Тихо, шепотом починає спочатку шелестіть песок, перекаtywаясь по крутым склонам барханов и увалов; словно тонкий свист раздається вокруг. Затем немного теряются ясность и резкость контуров. Песок начинает как бы дымиться. Окрестные вершины вдруг превращаются в дымящиеся вулканы. Всё вокруг бурлит и вздымается. Бурные потоки песка как бы поднимаются по краям барханов и бугров. Первые тяжёлые капли дождя падают на разгоряченную и беспокойную землю. Двигаться дальше почти невозможно. Вас яростно бьёт в лицо песчаная буря.

(По А.Фурману.)

Завдання 6. Розкрийте дужки. З виділеними словами складіть речення.

Тим (часом), коли (ж), коли (б), **тільки (що)**, що (духу), через (те) що, (правда), казна (що), будь (що), також (ж), **коли (б) то**, замість того

(щоб), (в) міру того як, через те (що), замість того що (б), так (що), **тільки (но)**, але (ж), хоч (би), коли (б) то, тому (то), за (те), про (те), та (ж), як (що), **все (ж) таки**, бо (ж), дарма (що), так (що), ані (ж), те (ж), на (че), наче (б), тоб (то), хоча (б), **через (те) що**, задля (того) щоб, подібно (до) того (як), ото (ж), то (ж).

Завдання 7. Складіть речення, у яких би слова *якби, якщо, щоб, тож, проте, зате* писалися разом і окремо; поясніть правопис.

Завдання 8. Замініть, де можна, сполучники і сполучні слова синонімами. Скажіть, чи в кожному реченні зберігається змістова і стилістична тотожність?

1. Слова – полова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (Фр.). 2. Коли народ усім своїм життям присягся діло праве боронити, – його ніяким не розбить громам, ніяким океанам не звалити (Рил.). 3. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст, і цвітуть проліски та сон-трава (Л.Укр.). 4. Благословенна та земля, що полюбила звіку-зроду труд ратая і коваля, земля, що хліб дає і воду, що стала матір'ю народу! (Нех.). 5. Ходить літо берегами в шумі яворів, і замовкнув над гаями журавлиний спів (Сос.). 6. Густа медова теплота високі налила жита, пшеницю, що стоїть стіною, схилила ніжною рукою – і в кожному колосі тяжким весняне сонце й майський грім, і літній дощ, і ночі сині – і все це віддано людині (Рил.). 7. Дерево може стогнати, ніби той стогін гамує біль, сміятись, коли після дощу вигляне сонечко, тихо журитися, коли заходить осінь (Чабан.). 8. Лютували шаблі, і коні бігали без вершників, і половці не пізнавали один одного, а з неба палило сонце, а гелгання бійців нагадувало ярмарок, а пил уставав, як за чередою... (Янов.). 9. Я бачила у небі журавлів, мов по струні вони рівняли крила, та зла рука когось із них підбила, і зойкнув в небі він, і заячів (Забаш.). 10. Дівчина, обсипана квітками, іде, немов пливе лебедонька в воді (Рил.). 11. Розплелись, розсипались, розпались, наче коси, вересневі дні (Павл.). 12. Я в своєму помісті, княгині і графи з відрами босі біжать по воду ... Чи був у нас хоч один літератор, який не ганяв би курей з городу! (Драч).

Завдання 9. Придумайте речення із поданими сполучниками і однозвучними з ними словосполученнями.

Проте – про те, якже – як же, щоб – що б, причому – при чому, теж – те ж, притому – при тому.

Завдання 10. Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим і опрацюйте помилки.

Мова і література – це пам'ять народу, його генетичний безсмертний код, це колективна совість суспільства, увічнена в слові. А слово – найефе-

ктивніша і найстійкіша річ, що не згорає у вогні історії, і кожен, хто працює зі словом, немовби сам стає причетним до безсмертя ... Відкриваючи шлях до абстрактних знань у будь-якій галузі людської діяльності, мова разом з тим не є лише мертвим інструментом інформації, вона містить у собі вічну і хвилюючу загадку, увібравши в свої мінливі глибини всі таємниці історії та буття народу. Хто не розуміє цього, кого не хвилює оця одухотворча місія слова, той краще нехай обере собі іншу професію. Бо вчитель мови і літератури мусить бути насамперед словопоклонником, так, як були колись сонцепоклонники: слово ж бо освітлює душу людську, душу дитини.

Вчитель словесності – це не професія, це покликання, це праця подвижницька і повсякчасна, це любов до учнів, до того неспокоїного, допитливого, часом лінкуватого, часом непосидючого племені юних душ ... Не можна прищепити любов до рідної мови й літератури, якщо сам не любиш, не вболіваєш за долю української словесності. Треба поглиблено вивчати, знати нашу безсмертну спадщину – народні думи і пісні, поезію Шевченка, Франка, Лесі Українки, прозу Нечуя-Левицького, Мирного, Котлябинського, Стефаника. Бо в наш електронно-атомний вік під впливом яскраво-порожніх розважальних телепрограм дуже легко народжується нігілізм у ставленні до класики як до чогось примітивного, стародавнього й смішного ... І, звичайно, треба жадібно читати літературу сучасну, нехай навіть не передбачену навчальними програмами: слово і література живуть, розвиваються, звучать по-сучасному ... (Ю.Щербак)

Завдання 11. Зробіть пунктуаційну правку в поданих реченнях. Визначте сполучники.

1. Змолоду треба набратися знань щоб не пуста була твоя власна криниця (Цюпа). 2. Міські проспекти і майдани багатолюдні і шумні (Упен.). 3. Бліді на небі гасли зорі, І вітер плутався в мережах верховіть І не гойдалися берези білокорі (М. Рил.). 4. То шумів зелений лист то в вінку мінився злотом ряст зелений то золотим дощем лились пісні (Л.Укр.). 5. Поруч з образами Шевченка й Лесі Українки образ Франка символізує перед світом не тільки індивідуальні риси й можливості велетня культури але й нетлінне єство красу... й життєздатність українського народу (Павл.). 6. Мені здається, ніби вдалині сивіють не тумани придолинні А тіні тих що впали на війні І вже навік належать Україні (Луц.). 7. Щодалі доводилося все частіше звертати з колії щоб дати дорогу автомашинам. (Панч.). 8. Як працюєш так і маєш (Нар. тв.). Живе поезія у мові, Якої мати вчила нас... (Рил.). 9. Ціле літо дід Данило живе на пасіці, в лісах, а увесь рік пахне вощиною медом і травами (Ст.). 10. Чим далі заглиблювалися вони в гори тим тихішим ставав відгомін бою (Соб.). 11. Як учений етнограф і фольклорист Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчо-

сті (Рил.). 12. А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися щоб не сполохати її голосу (Тют.).

Завдання 12. Поясніть правопис сполучників.

1. Якби здоров'я, то ще й пожити можна (С.Гуц.). 2. Зате як хороше на перервах (І. Багм.). 3. Як би я тепер хотіла У мале човенце сісти І далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти! (Л.Укр.) 4. І тебе лиш вигдав такою, зате й вірнішу не знайти (Б.Олійн.). 5. При чому тут подвиг? – пролунали запитання (І.Багм.). 6. І як було б цікаво, якби раптом посеред зими випав на наше село синій сніг ... (С. Гуц.). 7. Вирішив і добуся того, щоб то не стало (І. Багм.) 8. Справжнє почуття хоча ні на кого не зважає, проте й не ображає нікого (О. Гонч.).

ЧАСТКИ

Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, і формотворчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень (*хай, би* та ін.).

А. С л о в о т в о р ч і частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

1. Р а з о м пишуться:

а) Частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абищо, абиак, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніяк, дедалі, деколи, декотрий, дециця, дещо, чималенький, чимало, щовечора, щогодини, щоденник, щодня, щодоби, щодуху, щонайкращий, щоправда, щоразу, щосили, якби, якнайшвидше, якомога, якщо* та ін.

б) Частки **би (б), то, що** в складі сполучників: *щоб, якби, немовбито, нібито, абощо, і частка же (ж)* у складі стверджувальних часток *авжеж, атож*.

в) Частка **-ся (-сь)** у зворотних дієсловах: *будується, наївся (наївсь)*.

г) Частка **-сь** у складі займенників і прислівників: *котрийсь, котрась, котресь, якийсь, якесь, десть, колись, хтось, щось*.

д) Частка **не**, коли вона виступає в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, неук; негасимий, непохитний, незліченний, невпинний, невисипуций, негайний, ненависний, ненастанний, непохитний, нестямний; недовзі, невинно, невпинно, незабаром, непорушно, несамовито, неказанно*.

З дієсловами **не** пишеться завжди окремо, крім тих, що без **не** не вживаються: *незчутися, ненавидіти, нестямитися, і тих, яким частка не* надає нового значення: *нездужати* (хворіти), *непокоїтися* (хвилюватися), *неславити* (ганьбити). Але залежно від значення дієслова частка **не**

може писатися й окремо: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти).

е) Частка **не** в складі префікса **недо-**, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах у неповній мірі: *недобачати, недовиконувати, недодержати, недоїдати, недоказувати, недолюблювати, недочутий; недобиток, недоїдок, недокрів'я, недолік, недоліток, недорід, недостача, недосяжність, недотепа, недоторканність, недоук*. Якщо частка **не** виступає для заперечення дії, вираженої із префіксом **до**, вона пишеться з таким дієсловом окремо: *він недочував, але: Він не дочув моїх слів*.

є) Частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають одне поняття: *невміння, неволя, неврожай, недоля, неправда, несподіванка; небалакучий, невдалий, невеселий, невчений, недобрий, незбагненний, немалий, неписьменний, не-сміливий; неабихто, неабиякий; невдогад, невже, невпам'ятку, невтямки, негадано, недалеко, дарма, недурно, нехотя, а також: незважаючи на ..., невражаючи на ..., немов, неначе*.

Примітка. Частка **не** пишеться окремо від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять: *далеко, зовсім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Далеко не досконалий твір; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади*.

ж) Частка **не** з дієприкметником, якщо він є означенням іменника (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, нержавіюча сталь, неспростовані факти*.

з) Частка **ні** з займенниками, якщо вона не відокремлена від дальшого займенника прийменником, і з прислівниками: *ніхто (нікого), нічий (нічим), ніщо (нічого), ніякий (ніякому); ніде й ніде, нізачо, нізвідки, нізвідкіля, ніколи й ніколи, нінащо, ніскільки, нітрохи, ніяк*.

2. О к р е м о пишуться:

а) Частка **що** в сполуках *дарма що, тільки що, хіба що, що ж до*.

б) Частка **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функції підсилювальних часток.

в) Частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує – людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання. Але: Не через небажання, а через невміння він не виконав цієї роботи*.

г) Частка **не** при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на **-но**, **-то** й дієприслівниках: *не може не бачити, не підходячи ближче, не поспішаючи; Ні вітерець не вїйне, ні хмарка не набіжить; Праця не закінчена; Праці не закінчено; Підлога не вимита; Підлоги не вимито*.

д) Частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена даним словом: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** й відповідним прикметником-присудком за змістом речення можливе є (*був, була тощо*), частку **не** слід писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує смисл, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок (є) нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

е) Частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота ще не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист.*

є) Частка **не** з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках: *не три, не п'ятий; не ти, не цей, не інші; не інакше, не так; не при ..., не на...; не то; також не раз.*

ж) Частка **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс: *не дуже, не зовсім, не цілком; не від того, не досить, не можна, не треба; розмовляють не по-нашому.*

з) Частка **ні**, вживана для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звороту: *ні живий ні мертвий, ні кроку далі, ні на макове зерно, ні пава ні тава, ні риба ні м'ясо, ні се ні те, ні сюди ні туди, ні так ні сяк.*

и) Частка **ні**, вживана як повторюваний єднальний сполучник із заперечним значенням або як підсилювальна частка: *Він не придатний ні до роботи, ні до розмови; дитина ще не вміє ні ходити, ні говорити; Ні один не зробив так, як треба.*

і) Частка **ні** в складі займенників, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенників прийменником: *ні в кого, ні до кого, ні з ким, ні до чого, ні за що, ні на що й ні на що́* (з різними значеннями), *ні на якому.*

3. Через дефіс пишуться:

а) Частки **бо, но, от, то, таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди-бо; давай-но; тільки-но; так-от, як-от; отакий-то, стільки-то, тим-то, якимсь-то; важкий-таки, все-таки, дїстав-таки, так-таки.*

Примітка 1. Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *скільки ж то* (написано), *чим би то* (втішити).

Примітка 2. Частка **таки** пишеться окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга.*

б) Компоненти **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под. у складі займенників і прислівників: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що,*

будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який. Але: будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому (бо в середині таких слів з'являється прийменник). Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** : *аби-то, будь-де, будь-коли, будь-куди, де-небудь, десь-то, казна-де, казна-коли, коли-будь, коли-небудь, куди-будь, куди-небудь, так-то, хтозна-як, як-небудь.*

в) Частка **не**, вживана як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Європа*, але в загальних – разом: *нелюдина, неістота.*

Б. Ф о р м о т в о р ч і частки пишуться окремо від інших слів, зокрема:

а) Частки **хай, нехай**, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу: *Хай живе мир між народами! Нехай міцніють дружні відносини між країнами!*

б) Частки **би (б)**, за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова: *зайшов би, пішла б.*

В. М о д а л ь н і частки теж пишуться окремо, а саме:

а) Частки **же (ж)**, що відіграє видільну роль у реченні: *Ходи ж зі мною; Він же великий учений.*

б) Частки **то, те**, що мають у складі речення значення вказівності або визначальності: *На що то одній людині стільки грошей? Чи це вже й пожартувати не можна?* [8:42-45]

Завдання 1. Перепишіть речення, підкресліть частки і поясніть правила їх написання.

1. Якби не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя (В.Скурат.). 2. Миру над світом сіяє маяк, тим-то спокійно свій невід рибак кидає в море (М.Рил.). 3. Нібито копає, а сама (Лисичка) думає, як би то вихопитися та в корчі меду полизати (І.Фр.). 4. Діду, серце, голубчику, заграй яку-небудь (Т.Шевч.). 5. Мені жити хочеться, коли чую про щонайменший вияв свідомого громадянства, патріотизму, тим паче – коли це діти (З журн.). 6. Як там не буде, а все-таки є той силует у вікні золотому! (Л.Кост.). 7. А ті ж то гуси, гуси-лебедята, та й узяли підпасків на крилята, та й у хороми царські занесли! (Л.Кост.). 8. Живу я правдою тією, що птах не може стать змією, що маску будь-яку бере лакей, бо все йому о'кей (Д.Павл.). 9. Тож-бо бачу, що вже зарюмсана (Я.Баш.). 10. У затишних палісадниках проникливо й зухвало пломеніли поміж запиленими кущами бузку і порічок завезені хтозна-звідки рідкісні троянди “Супер-Стар”(О.Сиз.). 11. І єдина втіха думати й усвідомлювати свою значимість хоч би в тому, що якби не ми, то нічого б тут не ставалося й не відбувалося (О.Сиз.). 12. Не секрет, спорт - таки потребує прямої реклами (З газ.).

Завдання 2. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, поясніть правопис часток.

1. То(ж) було і солодко, й незвично у твоїх очах читать грозу. 2. Нас до тебе горнеться багато, але(ж) ти одна. 3. Любить людей мене навчила мати, і рідну землю, що(б) там не було. 4. Я хотів(би), як ти, прожити, що(б) не тліти, а завжди горіть. 5. Мабуть, як(би) народився в Сахарі, то полюбив(би) степи піщані. 6. Бо сьогодні народ мій дзвенить, як пісня, я(ж) в тій пісні маленький акорд (з тв.В.Симоненка). 7. Розказав(би) про те лихо, та чи то(ж) повірять! (Т.Шевч.). 8. Надто багато хотілося(б) змінити у цьому світі (Ю.Щерб.). 9. Пісенник став тут(же) бібліографічною рідкістю (В.Скурат.). 10. Роман довго розмовляв зі старою і те(ж), як міг, утішав її (М.Ст.). 11. Якою(ж) була реальність? (3 газ.). 12. У співачки щасливо поєдналося виняткове репрезентування пісенної мелодики і таке(ж) рідкісне відтворення репертуару (В.Скурат.). 13. Хоча(б) скоріше почало світати! (І.Вільде). 14. Ти простила(б), як мати, цю пам'ять жорстоку, Хатинь, але(ж) хто – коли спалена ти – буде пам'ять прощати (Б.Ол.). 15. І тільки(б) знати, що немарно в світі цим топтав дорогу, сиву од століть (Б.Ол.).

Завдання 3. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Тільки/б, той/таки, що/ж/до, а/все/ж/таки, будь/що, хіба/що, чи/що, але/ж, тоб/то, де/в/кого, а/ні/когисінько, ні/скільки, ось/де, тоді/то, будь/чийого, де/то, ходи/но, коли/ж/то, де/б/то/не/було, все/таки, а/ні/ні, аби/коли, адже/ж, казна/з/ким, а/вже/ж, де/ж/таки, де/в/чому, що/хвилини, ні/чого, дарма/що, наче/б/то, будь/що/будь, той/таки, десь/не/десь, будь/на/яким, ані/мур/мур, ото/ж, звідки/не/будь.

Завдання 4. Розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. Почекай (но), дівчино, ще (й) для тебе троянди весни розцвітуть (В.Сосюра). 2. Я хотіла (б) людям для підмоги у кожную мить подати голос свій (В.Ткаченко). 3. Помий цю яблуню, ад (же) вона із яблучками. (Не) хай (же) сад всесвітній устає там, де ридала мати на руїні. (М.Рильський). 4. То (ж) було солодко й незвично у твоїх очах читать грозу. (В.Симоненко). 5. І тільки (б) знати, що немарно в світі цим топтав дорогу, сиву од століть. (Б.Олійник). 6. А ті (ж) то гуси, гуси-лебедята, та (й) узiali підпaskів на крилята, та (й) у хороми царські занесли! (Л.Костенко). 7. Розпрягайте, хлопці, літаки; хай (но) спочивають роботящі! (Б.Ол.). 8. О, як (би) то листя, листя не жовтіло, о, як (би) то серце вічно зеленіло. (В.Сосюра). 9. Отакий (то) наш отаман, орел сизокрилий. (Т.Шевченко).

Завдання 5. Складіть речення із словами: абихто, анітрохи, якби, якраз, де-небудь, казна-як, немовбито, ніж, атож, хтось, колись, авжеж.

Завдання 6. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс і поясніть їх правопис.

Будь/що, а/ні/ні, ото/ж/то/й/є, все/таки, куди/сь, де/з/чим, що/ж/до, тому/що, як/би/то, бозна/як, десь/не/десь, от/же, який/сь/то, казна/з/ким, аби/коли, чорт/зна/де, де/б/таки, аби/то, де/на/чому, адже/ж, ось/де, як/от, знов/таки, бозна/на/чім, ані/мур/мур, як/най/глибше, все/ж, будь/на/якім, де/б/то, ото/ж, що/тижневик, де/б/то/не/було, і все/ж/таки, ходи/но, де/то, все/ж/таки, що/б/там/не/було, як/таки, коли/ж/то, з/де/чим, чієму/небудь, таки/як, а/вже/ж, де/як, поки/що, де/б, поки/що, звідки/не/будь, якось/то, чи/малий, а/то/ж, будь/чийого, казна/де, де/то, як/най/ближче, що/не/будь, коли/б/то, де/на/чому, аби/но, будь/де, як/би, де/коли таки/гарячий, де/ж/таки, що/до, чорт/зна/куди, як/не/як, аби/тільки, бозна/що, як/раз, драма/що, що/то/за.

Завдання 7. Поясніть правопис часток у складі прислівників.

Як/най/шрапне, аби/як, аби/куди, де/далі, де/інде, де/коли, де/куди, що/далі, що/року, що/ранку, як/мога, як/раз, то/що, як/слід, як/треба, будь/як, де/небудь, казна/де, десь/то, так/то, що/години, казна/як, що/місяця, аби/де, що/неділі, де/небудь, аби/то, куди/небудь, що/хвилини, як/небудь, коли/сь, хтозна/звідки.

Завдання 8. Розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. Де(ж)(таки) без хиб ви друга на землі знайти могли(б)? (М.Рил.). 2. Добре(таки), що ми поїхали сюди зорювати (О.Гонч.). 3. А поки(що) несіть мене, вітри, суворі північні вітри на Україну далеку (І.Цюпа). 4. Святковість порушував хіба(що) похмурий вигляд напівзогнених хатинок (І.Цюпа). 5. Отакий(то) наш отаман, орел сизокрилий (Т.Шевч.). 6. Ти не лякайся(бо), що свої ніженьки вмочиш в холодну росу (М.Стар.). 7. Ось від назви тієї трави – чигира – і пішла ніби(то) назва Чигирин (З брош.). 8. Що(до) Максимовича, то(слід) сказати, що цей один із перших у нас збирачів і ентузіастів вивчення народної творчості першим наголосив на зв'язку "Слова" саме з народною творчістю (М.Рил.). 9. Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш або(що) (М.Коц.). 10. О, як(би)то листя, листя не жовтіло, о, як(би)то серце вічно зеленіло (В.Сос.). 11. Лише перед світанком противника вдало(сь)таки зломити (О.Гонч.). 12. Мовчки вони пройшли ще чи(мало) (П.Мирн.). 13. Гаптує дівчина й ридас – чи(то)ж життя?! (П.Тич.). 14. На тій голові казна(як) тримається картуз старого фасону (О.Довж.). 15. Із Гармашиної розповіді він знав, що Артем з Христею розлучився ще хто(зна)(й)коли (А.Гол.). 16. Мати хлипа, а хтозна(чого) (М.Коц.).

Завдання 9. Перепишіть речення, підкресліть слова, написані з часткою **не** разом чи окремо. Поясніть правила їх написання.

I. 1. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас. 2. Певне, є в тебе біль і горе, не відомі зовсім мені. 3. Одійдіте, недруги лукаві! Гей у лузі та й не перше літо вилягла некошена трава. 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні. 6. І ми з тобою вже не в силі бути нещасливими удвох. 7. Ти не можеш мене не любити, ненавидіть не можеш теж... 8. Те, що кидали ви, як намисто, мільонам красунь до ніг, я в душі недоторкано чистим для одної для неї зберіг. 9. І світ далекий, неозорий належить нам – тобі й мені (З тв. В.Симоненка).

II. 1. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила. 2. То небезпечно – генія цькувати. Він у безсмерті страшно вам воздасть. 3. І та печаль давно вже не скорбота. 4. Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу не близьку. 5. Куди їх ще, вигнанців, недоля заведе? 6. Цвітуть обличчя, острахом не стерті. 7. Що з досягнень своїх ми щодня непомітно втрачаєм? 8. О, заспівайте дівчині романс! Жінки втомились бути не прекрасними. 9. Мов тихий дзвін гірського кришталю, неказане лишилось неказаним. 10. І ніхто не вбитий, не вбитий ніхто на війні (З тв. Л.Костенко).

Завдання 10. Напишіть **не** зі словами разом чи окремо, поясніть правопис.

Не/збагнений, не/вміють, не/дуга, не/дочуває, не/має, не/сьогодні/завтра, не/навмисний, не/абиякий, не/виліковний, зовсім не/старий, не/до/смаку, не/доспілий, не/вперше, не/в/пору, не/до/вподоби, не/догадливий, не/до/бодований, не/догартувувати, не/дозрілий, не/друг, не/досить, не/спокій, не/твій, не/перший, не/дурний, а розумний, не/начебто, не/зважаючи на, не/здужати, не/з/руки, не/доносити, не/доречний, не/добросовісний, не/абихто, не/звідси, не/близький, ніде/не/знаний, не/мовби, не/мало, а багато, не/можна, не/набагато, не/наголошений, не/під/силу, не/повага, не/привітний, не/раз, не/слід, не/хай, не/руш, не/що інше як, не/багата, але горда, не/допущений, не/гаразд, не/дарма, не/переливки, не/далеко, не/доречно, не/спроста.

Завдання 11. Перепишіть речення, поясніть написання **ні** з різними частинами мови.

1. Ні перед ким не станеш гнути спину, не віддасися ворогу в ясу, якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу (В.Сим.). 2. Життю – ні кінця, ні начала (Б.Ол.). 3. Ніхто ніколи так ще не любив (Б.Ол.). 4. Червоні яблука в кімнатах насипані, що ніде статъ (Д.Павл.). 5. Стояли ми одна супроти одної, ні з чим не крились, не хотіли йти. 6. Дорога буде – ні туди, ні звідти. 7. А цій землі нічого не забракло – ні рік, ні моря, ні озер (З тв.Л.Костенко). 8. І жаль було подругу: отак образи-

ла її нізачо (А.Гол.). 9. Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах спокою (О.Гонч.). 10. Не даючи слово промовити, мені читав і читав усяку нісенітницю (М.Коц.). 11. Ефект цієї пальби з ходу був поки що аніякий. (А.Гол.). 12. Було таке, що ні я, ні вони, ні Петрусь і по три дні рісочки в роті не мали (А.Мац.).

Завдання 12. Напишіть **ні** зі словами разом чи окремо. Поясніть правопис слів.

Ні/до/чого, ні/звідки, ні/з/ким, ні/в/кого, ні/чий, ні/нащо, ні/куди, ні/один, ні/так/ні/сяк, ні/ні.

Завдання 13. Перепишіть речення, опустивши дужки.

1. Життю – (ні) кінця, (ні) начала. (Б.Олійник). 2. Вона його (ні) словом не вкорила. (Л.Костенко). 3. Війна не мала (ні) кінця, (ні) краю. (П.Загребельний). 4. Сум'яття огорнуло його таке, що не міг навіть (ні) чого сказати. (П.Загребельний). 5. Василю здавалося, що вона десь заблудилась вночі в темному лісі, блукає між деревом і не може (ні) як знайти стежки. (І.Нечуй-Левицький). 6. Не скорить серця (ні) злоба, (ні) туга ... (П.Скунць). 7. (Ні) що не промина і не зника. (І.Жиленко). 8. Майбутнє спочатку почати (ні) коли не пізно. (А.Кичинський). 9. Люлі, люлі, дитино, засни, мій синочку, (ні) вроку. (А.Малишко).

Завдання 14. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання **не, ні** з різними частинами мови.

I. 1. (Ні)одного бездумного рядка, (ні)однієї мислі (не)живої, (ні)одного (не)вистражданого слова (не)віддавай на строгий суд людей (Н.Заб.). 2. (Не)можу ні/про що писати (М.Лук.). 3. Сум'яття огорнуло його таке, що (не)міг навіть (ні)чого сказати (П.Загр.). 4. (Не)високий лисуватий чоловік (не)сподівано з'явився на порозі (П.Загр.). 5. (Не)давно від дочки одержав я листа, малá вона, писати ще (не)вміє (І.Нех.). 6. В (не)волі за колючим дротом лежав поранений солдат (І.Мір.). 7. У місячні ночі (ні)як (не)можливо заснути (Ю.Г.). 8. Люлі, люлі, дитино, засни, мій синочку, (ні)вроку (А.Мал.). 9. То (не)птиця, то (не)горлиця понад садом перелітує (А.Мал.). 10. Мала старенька (не)мало діла з ранку до ночі і знов до зорі. (А.Мал.). 11. А гори шуміли: “(Ні)чого (не)буде. У нас крем'яні і гранітні груди. (Ні)хто (не)порушить зарок природи”. (П.Вор.). 12. (Не)забаром прибув дипломат (С.Олійн.). 13. І я (не)стомлений, (не)хворий, (не)відстаю між молодими (Н.Тих.).

II. 1. Я горя (не)знаного звідав по вінця, яке (не)оплачуть і сто матерів (О.Підс.). 2. Та більша в мене (не)навість утричі до римського проклятого божка (Д.Павл.). 3. (Не)багата я і проста, та чесного роду, (не)стижуся шити, прясти і носити воду (І.Котл.). 4. На чужині (не)ті люди, тяжко з ни-

ми жити, (ні)(з)ким буде поплакати, (ні)поговорити (Т.Шевч.). 5. Я іду, і в'ються спогади (не)зримо (В.Сос.). 6. І хоч (не)прийде він (ні)коли і не озветься з даліни. А мати жде свого Миколи, а мати сина жде з війни (С.Криж.). 7. Пан міркував про своє положення сая і так, та (не)міг надумати (ні)чого ліпшого понад те, що прирадив візник (І.Фр.). 8. Відчули потиск мужньої руки, скупе, солдатське, (не)квапливе слово (Л.Дмит.). 9. В квітках всі улиці кричать: (не)хай, (не)хай живе свобода! (П.Тич.). 10. Я все стерплю, але (ні)слова (не)вирве ворог з вуст моїх (В.Сос.). 11. Та (ні)де той (не)дійде, хто (не)має цілі (І.Фр.). 12. Молода господиня, сповивши (не)мовля, уклала його в колисочку і почала колихати (В.Скурат.). 13. Моє (не)чуване терпіння (ні)хто (не)переміг (Л.Кост.). 14. Чорнобиль – це безпрецедентна катастрофа глобальних масштабів, це (не)загойна рана на тілі України. (Ю.Щерб.).

Завдання 15. Словниковий диктант.

Абихто, ніскільки, щонеділі, щось, колись, аби з ким, ні з якими, що ж до, все ж таки, де про що, щонайсильніший, якнайбільше, неже, вже, якраз, майже, хай, тільки, нібито, неначебто, тобто, якби, немовби, ось, саме, лиш, аякже, атож, начебто, іди-бо, тому-то, хтозна-скільки, де-небудь, хтозна в якому, деякий, чимало, чималенький, дедалі, ніби, будь-що, не чотири, недалеко, ні добрий ні злий, ні те ні се, ніякий, нічий, ніскільки, нізвідки, нінащо, ніяк, нікчемний, нівелювати, друг-недруг, ненавидіти, неук, негайний, не до вподоби, неволити, неначе, нехай, недоречність, так-от, щоразу, анізащо, абиде, неждано-негадано, недорід, неказаний, незабаром, немовля, негарно (погано), недогляд, нізвідки, ніяково, ніяковість, ні до кого, ні риба ні м'ясо, ні світ ні зоря.

Завдання 16. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим і опрацюйте допущені помилки.

На світі є чимало пам'ятників великим, меншим, ще меншим і зовсім маленьким людям. Богам, божкам, боженятам. Пам'ятника ж Учителю немає. Як і самому життю. Оскільки життя – просто життя, а вчитель – просто вчитель.

Я ставлю знак рівності між цими двома неосягненими величинами з повним усвідомленням того, що вчитель живе в кожній людині, віруючій чи атеїстові. Отже, за святістю він вищий од міфічних богів, оскільки без останніх, як бачимо, можна обійтися, без учителя ж – ніколи й нікому! Таке його покликання і така його доля одвіку. Насільки висока, настільки й відповідальна. І – незмірно вдячна.

Така його доля й сьогодні. З тією лише засторогою, що за складністю завдань, які вчитель має розв'язувати зараз, – нинішньому, перебудовчому періодові не знайти адекватну в минулому.

... Ми вже визначили і механізм наших недохопів, і – що особливо важливо – ті здорові важелі і підйоми, які допоможуть нам подолати негативні явища. Гає серед цих позитивних чинників один з найголовніших, про який ми згадали лише останнім часом. Им'я йому – сім'я, родина. На жаль, ми його ще донедавна відсували у сферу абстрактних декларацій. І таким чином повільно послаблювали священні узи родинного вогнища, знецінювали повагу до батька-матері, до старших, що за законами народної моралі завжди вважалося найтяжчим гріхом. І далеко не останнім деструктивним чинником сім'ї стало зневажливе ставлення до традицій, рідної культури, мови, історії – тих об'єднуючих начал, що формують родинні сув'язі, формують, зрештою, націю.

... Час і прогрес міняють і ландшафт, і професії деякі відходять в архів. Та серед небагатьох незмінних величин є одна, найверховніша – Вчитель. І через віковіччя він так само заходитиме в клас, і вже школярам третього і грядущих тисячоліть відкриватиме теж незмінні величини: Батько, Мати, Вітчизна, Народ.

Схиляю голову в глибокій шанобі перед тобою, Вчителю. Бо все добре, гуманне, що світиться в душі будь-кого, – ... від Учителя. І якщо добро вічне – а це вістину так, то безсмертний єси, Вчителю, як саме життя.

(Б.Олійник)

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ.

1. Залежно від позиції та вимови в українській мові **і**, **у** (ігрек) передаються також літерами **і**, **ї** та **и**.

а) **І** пишеться:

1) На початку слова: *ідея, Іліада, інструкція, інтернаціональний; Індія, Іспанія; Ібсен, Івон, Ізабелла.*

2) Після приголосного перед голосним, **є** та **й**: *артеріальний, геніальний, діалектика, індустріалізація, матеріал, соціалізм, фіалка; аудієнція, гієна, клієнт, пієтет; аксіома, революціонер, соціологія, фіолетовий; радіус, тріумф; партійний, радій; Біарріц, Фіуме; Віардо, Оссіан, Фіораванті.*

І в середині слова перед голосним іноді переходить у **й** і відповідно передається на письмі: *курйоз, серйозний; ар'єргард, бар'єр, вольтер'янець, кар'єра, н'єса.*

Іа в кінці слова передається звичайно через **ія**: *артерія, індустрія, історія, хімія; Апулія, Греція, Дієго-Гарсія, Мусія.*

3) Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах (крім випадків, зазначених у **в, 3 – 5** цього ж пункту), а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Замбезі, Лісабон, Міссісіпі, Монтевідео, Нагасакі, Поті, Ніл, Севілья, Сідней, Сомалі, Сочі; Анрі, Білло, Гальвані, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні; лісабонський.*

Примітка. Власні імена, що перетворилися в назви предметів і явищ, тобто стали загальними іменами, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дизель* (хоч *Дізель*).

4) Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *візаві, журі, колібрі, мерсі, парі, потурі, таксі, харакірі*, а також перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах. Як *гравіс, піанісимо* й под.

5) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілот, вібрація, академік, фінанси, графік, гіпотам, логічний, гімн, кілограм, кіно, архів, хімія, хірург, література, республіка, комуніст, ніша*.

Примітка 1. У ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимоги **и**: *бурмистер* (але *бургомістр*), *вимпел, ехидна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, химера* та ін., а також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак*.

Примітка 2. З **и**, а не з **і** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, камилавка, митра, митрополит, християнство* тощо.

б) **ї** пишеться після голосного: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл, Каїр*.

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**: *староіндійський, новоірландський*; так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: *антиісторичний, доісторичний, поінформувати; безідейний, дезінтеграція, дезінфекція, дезінформація, розіграш*.

в) **и** пишеться:

1) В загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним: *дизель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, текстиль, тип; зигзаг, позиція, фізичний; марксизм, силует, система; цистерна, цифра; жирандоль, режим, джигіт, джинси; речитатив, чичероне; ширма, шифр; бригада, риф, фабрика*.

2) У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика*.

3) У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Жиронда, Йоркшир, Лейпциг, Сан-Франциско, Циндао, Чикаго, Чилі*, але перед голосним **і** в кінці слова пишеться **і**: *Віші, Шіюфок*.

4) У географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним: *Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих* та ін., але *Австрія, ріо-де-Жанейро*.

5) У ряді інших географічних назв після приголосних **д, т** та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аддис-Абеба, Аргентина, Братислава, Бразилія, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сіракузи, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *аргентинець, аргентинський* та ін.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишеться відповідно до французького **и** і українське **у**, а не **ю**: *брошура, журі, парашут*; також у словах *парфуми, парфумерія*.

3. **Е** передається літерою **е**: *екватор, екзаменатор, електрика, енергія, ентузіазм, етан, ідеал, каре, силуєт, театр, фаєтон, філе; Еквадор, Па-де-Кале, Теруель; Енгельс, Есхіл*.

2. Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **ai**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається літерою **є**: *європєєць, європейський, єгер, єнот, єресь; Ємен, Євпаторія, Євразія, Європа, Євфрат, Єгипет*. Також після апострофа, **е, і, й, ь** пишеться **є**, а не **е**: *бар'єр, н'єдестал, конвеєр, реєстр, феєрверк, абітурієнт, пацієнт; В'єнна, В'єтнам, Ов'єдо, Трієст, Сьєрра-Леоне; Вандрієс, Дієго, Фейєрбах, Готьє*. Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться **е**: *діелектрик, полієдр, реєвакуація, реєміграція* тощо.

Примітка. У слові *траскторія* пишеться **є**; у словах *проект, проєкція* й под. пишеться **е**.

Ое, ѓ, еу передаються літерою **е**: *Гете, Кельн, Вільнев*.

4. а) У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються: *акумуляція, бароко, беладона, белетристика, бравісимо, ват* (хоч *Ватт*), *грип, група, групєто, гун* (гуни), *ідилічний, інтелектуальний, інтермецо, колектив, комісія, комуна, ліберто, піанісимо, піцкато, стакато, сума, фін* (фіни), *фортисимо, шасі, шофер* та ін.

Тільки в окремих загальних назвах зберігається подвоєння: *бонна, брутто, ванна* (ванний), *мадонна, манна* (манний), *Отто, нетто, панна, пенні, тонна, булла, вілла, мулла, бурра, мірра*.

б) При збігу однакових приголосних префікса й кореня, подвоєний приголосний масмо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрєфіксальне слово: *аптерцєтія*, (бо є *перцєтія*), *імміграція* (бо є *міграція*), *інновація* (бо є *новація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *контрреволюція* (бо є *революція*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*).

Коли непрєфіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального (напр.: *нотация – анотация, конотация*), приголосний не подвоюється на письмі.

в) Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андорра, Гаронна, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Ренн, Яффа; Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Фламмаріон, Шіллер*.

Подвоєні приголосні зберігаються й в усіх похідних словах: *андоррський (Андорра), марокканець (Марокко), яффський (Яффа)*. [8:100-102]

Завдання 1. Прочитайте. Поясніть правила правопису слів іншомовного походження.

1.

а) Династія, дистанція, інститут, тактика, позиція, симптом, сигнал, цитрусові, джинси, режим, речитатив, чинара, шифер, шифр, фортифікація, фабрика;

б) Антарктида, Флорида, Арктика, Корсика, Мексика, Атлантика;

в) Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Чикаго, Чилі, Йоркшир,

Лейпциг;

г) Бельгія, Мавританія, Мадрид, Рим, Париж;

д) Аргентина, Бастилія, Братислава, Бразилія, Вавилон, Ватикан,

Єгипет, Єрусалим, Палестина, Сардинія, Сирія, Скандинавія, Тібет, аргентинець, бразилієць.

2.

а) істина, інструкція, Ізабелла;

б) авіація, фіалка, триумф, аудієнція, клієнт, геніальний, соціологія, ілюмінація;

в) Лісабон, Монтевідео, Сідней, Тіціан, Шіллер, Капрі, Нагасакі, Поті, Сомалі, Паганіні;

г) колібри, таксі, поні, парі, мерсі, попури;

д) міф, бізнес, пірат, гіпербола, фінанси, німфа, піанісимо, вібрація, кіно, хірург, республіка але: бурмістер, вимпел, східна, імбир, бинт, графин, кипарис, лиман, миля, нирка, спирт, химера, башкир, гиря, калмик, кинджал, кисет, диякон, єпископ, єпитимія, митрополіт.

3.

а) енергія, епітет, епізод, дуель, дует, Рафасель;

б) куплет, пінцет, вундеркінд, гегемон, декада;

в) Єва, Європа, Євфрат, єпископ, єзуїти, єфрейтор, єгер;

г) гігієна, гієна, феєрія, феєрверк, Фейєрбах, порт'єра, кар'єр, п'єса, траєкторія.

4.

а) акумуляція, бароко, беладонна, белетристика, бравісимо, інтермецо, лібрето, стакато, шасі;

б) бонна, брутто, ванна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонні, білль, булла, вілла, дурра, мірра;

в) ірраціональний, імміграція, контрреволюція;

г) Андорра, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Шіллер, Россіні, голландський, марокканець.

Завдання 2. Поясніть написання іншомовних слів. Невідомі для вас значення їх з'ясуйте за "Словником іншомовних слів".

Альтруїзм, антибіотик, анемія, ангіна, анестезія, аномалія, ансамбль, антиелектрон, антиквар, аркадія, атлетика, ательє, бальзам, бандероль, баритон, бар'єр, басейн, бенефіс, банкет, біосфера, біцепс, бонекватор, евакуація, хімія, жирандоль, бюджет, Братислава, Скандинавія, Балтика, інтерв'ю, Каїр, наївний, руїна, цистерна, Париж, таксі, Еквадор, Євпаторія, єнот, ін'єкція, Мюллер, Мадрид, ширма, П'ємонт, Нью-Фаундленд, графік, математика, дискусія, фаєтон, театр, кольє, клієнт, тріумф, рояль, плеяда, аудієнція, лібрето, стакато, пенні, нетто, Марокко, ірраціональний.

Завдання 3. Перепишіть слова, вставте, де треба, пропущені букви, поясніть правопис.

Р...ктор, ...нст...тут, д...кан, ауд...тор...я, каф...дра, с...м...нар, сп...ц...ал...н...ст., д...скус...я, фо...є, р...ж...м, пр...ор...тет, к...нджал, б...нт, граф...н, д...якон, ж...рі, брош...ра, параш...т, парф...мерія, Сард...н...я, С...рія, Браз...лія, пан...а, бон...а, лібрет...о, барок...о, Шіл...ер, марок...анець, кол...є, шамп...н...йон, абор...ген, ре...страція, д...кція.

Завдання 4. Доберіть 10-15 слів іншомовного походження, пов'язаних з вашою майбутньою спеціальністю; напишіть їх. Поясніть правопис.

Завдання 5. До поданих словосполучень доберіть синоніми; поясніть правопис іншомовних слів.

1. Розмова між двома особами.
2. Драматичний або музичний твір.
3. Довжина замкнутого контура.
4. Приготування столу до обіду.
5. Словесний текст опери.
6. Тисяча тисяч.
7. Фрукти – це солодкі страви, які подаються в кінці обіду.
8. Поривчасте виконання музикальних звуків.
9. Приміщення в театрі, кінотеатрі, в якому знаходяться глядачі перед початком сеансу.
10. Картина, барельєф, які заповнюють частину стіни, стелі.
11. Мішок для речей, які носять за спиною.
12. Намисто (корали) з дорогоцінними прикрасами, підвісками.

Завдання 6. Випишіть у ліву колонку слова із вставленою буквою **и**, у праву – із вставленою буквою **і**.

Ультрамар...н, англ...на, бронх...т, ш...мпанзе, фет...ш, Місс...с...пі, б...бліофіл, сп...раль, трот...л, ас...міляція, штр...х, академ...к, форт...с...мо,

троп...ки, Р...м, арх...в, кос...нус, гр...п, каз...но, пер...од, Хельс...нкі, міт...нг, операц...я, в...мпел, Баст...лія, ф...нал, гібр...д, Корс...ка, бенз...н, автомоб...ль, Л...сабон, В...ардо, деф...с, граф...н, пр...оритет, Тб...лісі, електр...фікація.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитайте до кінця вислів Й.В. Гете: “Як пізнати себе?”

Завдання 7. Перепишіть, поясніть вживання м’якого знака і апострофа в словах іншомовного походження.

1. Мільйони свічок на каштанах звучать, наче дзвони ясної весни (Л.Горлач).
2. Тихо спустивши портъери, день переходить в останню фазу (Б.Олійник).
3. Браконъер хитрий, а ми ще хитріші (Б. Гуцало).
4. Ад’ютант приніс карту і розстелив її на столику (Ю. Бедзик).
5. Записав газетяр інтерв’ю – про дні бойові, про героїв плацдарму (І.Нехода).
6. Я знаю, що бійця нащадки спом’януть і нашу віру й кров знесуть на п’єдестал (А. Малишко).
7. Два бюсти – рядом: Гус великий, пророк землі – Сковорода (А. Малишко).
8. Кохати – нові землі відкривати, нюанси свіжі і відтінки нові (І.Драч).
9. У цих садах, в сонатах солов’їв він чує кроки браконъсра. Він пастки жде від погляду, від слів, і цей спектакль йому вже не прем’єра (Л. Кост.).
10. З роботи над англійським перекладом народжується ідея Енциклопедії, здійснювана Дідро за участю Вольтера, Монтеск’є, Гольбаха (За М. Аласкіним).

Навчальний тест до теми “Вживання апострофа”

Завдання: Назвіть слова, які слід вживати з апострофом.

1. Кур...єр	19. моркв...яний	37. дит...ясла
2. кон...юнктура	20. св...ято	38. з...єднати
3. прем...єр-міністр	21. зв...язаний	39. з...економити
4. транс...атлантичний	22. р...юкзак	40. без...іменний
5. транс...європейський	23. бракон...єр	41. з...агітувати
6. супер...маркет	24. порт...єра	42. з...явитися
7. супер...яхта	25. кар...єра	43. кр...юк
8. інтер...єр	26. В...ячеслав	44. від...їхати
9. інтерв...ю	27. Рум...янцев	45. подвір...я
10. Лук...яненко	28. Пом...яловський	46. п...юре
11. Солов...йов	29. б...юро	47. п...ють
12. Дудат...єв	30. черв...к	48. дерев...яно-бетонний
13. різдв...яний	31. бур...як	49. трьох...ярусний
14. бар...єр	32. бур...ян	50. двох...осьовий
15. пів...Києва	33. пір...	51. люб...язний
16. пів...Японії	34. матір...ю	52. Кам...янець-Подільський
17. пів...ящика	35. ал...янс	53. фаміл...ярний
18. пів...аркуша	36. кав...рня	

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Вживання м’якого знака”

Завдання: Назвіть слова, в яких замість крапок слід поставити м’який знак.

1. Кур...йоз	21. конферанс...є	41. шахтар...
2. бул...йон	22. дос...є	42. бібліотекар...
3. сер...йозний	23. павіл...йон	43. дон...чин
4. Солов...йов	24. Омел...ян	44. нян...чити
5. Пупкар...ов	25. Ул...яна	45. селян...с...кий
6. міл...йон	26. Натал...я	46. освітян...с...кий
7. міл...ярд	27. лос...йон	47. ател...є
8. Ковал...ов	28. сіл...с...кий	48. він...єтка
9. ц...ого	29. порт...є	49. Н...ютон
10. тр...охатомний	30. здаєт...ся	50. ін...екція
11. Пан...чук	31. Уман...ський	51. Лук...яненко
12. француз...кий	32. різьб...яр	52. Н...ю-Йорк
13. на Вишен...ці	33. т...мянний	53. рез...юме
14. кін...чик	34. сторін...ці	54. в...язкий
15. н...юанс	35. дівчинон...ці	55. ковз...кий
16. порт...єра	36. л...лет...ся	56. Гор...кий
17. тон...ший	37. прилад...дя	57. сміют...ся
18. мен...ший	38. Михал...ченко	58. кол...оровий
19. Грин...чишин	39. Степан...ченко	59. чотир...ох
20. круп...є	40. стил...ці	60. піз...ніше

ОЦІНКА: 12 балів — 0 помилок

11 балів — 1 помилка

10 балів — 2 помилки

9 балів — 3 помилки

8 балів — 4 помилки

7 балів — 5 помилок

6 балів — 6 помилок

5 балів — 7 помилок

4 бали — 8 помилок

3 бали — 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Спрощення груп приголосних”, “Вживання апострофа”, “Вживання м’якого знака”, “Зміни приголосних”

Завдання: Зазначте слова з помилками:

1. Навмисне	21.інтелігентський	41.гринвіцький
2. честний	22.багацтво	42.гірницький
3. тижднерий	23.свідоцтво	43.колорадський
4. шіснадцять	24.цясливий	44.юнацький
5. контрабантистський	25.корисливий	45.Кременчуцький
6. баластний	26.пристрасний	46.римський
7. контраний	27.цілісний	47.казахський
8. конференс’є	28.кількісний	48.вишчий
9. суб’єкт	29.депутацький	49.В’ячеслав
10.прем’єра	30.асистенцький	50.цв’ях
11.Лук’янов	31.злісний	51.кур’єр
12.двох’ядерний	32.участник	52.дит’ясла
13.чотирьох’ярусний	33.устний	53.кавьярня
14.з матір’ю	34.очисний	54.кар’єра
15.улесливий	35.захисний	55.кон’юктура
16.вісник	36.замісник	56.ательє
17.проїзний	37.банкруцтво	57.ін’єкція
18.якісний	38.Запорізький	58.прем’єр
19.Пропагандисський	39.Бузький	59.дос’є
20.Товариський	40.Петербурзький	

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Правопис складних слів”

Завдання: Назвіть складні слова, що пишуться через дефіс.

1. Електро...силовий	21.аби...як	41.термо...елемент
2. купівля...продаж	22.хтозна...як	42.чотири...місячний
3. радіо...фізичний	23.що...разу	43.атом-
4. макро...економіка	24.ліво...руч	но...молекулярний
5. екс...президент	25.насам...перед	44.супер...обклади́ка
6. напів...автомат	26.механі-	45.електро-
7. блок...система	ко...математичний	нно...обчислювальний
8. ро́лико...підшипники	27.вантаж-	ий
9. максі...спідниця	но...розвантажувальний	46.всього...на...всього
10.темо...гідро...динаміка	28.дизель...моторний	47.до...запитання
11.агро...промисловий	29.стоп...кран	48.по...українськи
12.смі́тте...збірник	30.кіловат...година	49.контроль-
13.метео...стезія́ця	31.державно...правовий	но...вимірювальний
14.три...процентний	32.агро...фірма	50.гран...пі́рі
15.вище...згаданий	33.кінець...кінцем	51.кіно...фестиваль
16.двадцяти...поверховий	34.гідро...ізоляція	52.електро...рушій-
17.військо-	35.тепло...обмінник	ний
во...зобов'язаний	36.за...мужем	53.кілька...разовий
18.віч...на...віч	37.час...від...часу	54.10...поверховий
19.сті́лки...то	38.ось...ось	55.сімдесяти...рі́ччя
20.постачальниць-	39.як...небудь	56.напів...фабрикат
ко...збутовий	40.поперч-	57.фі́нансово...про-
	но...шлі́фувальний	мисловий
		58.схі́дно...україн-
		ський

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

Навчальний тест до теми

“Подвоєння та подовження приголосних”

Завдання: Вставити пропущені літери.

Подовження чи подвоєння відбувається у наведених словах.

1. В...ічливий	24. молод...ю
2. від...аги	25. стат...ею
3. роз...броїти	26. радіст...ю
4. жит...я	27. зран...я
5. знаряд...я	28. пригорщ...ю
6. сторіч...я	29. сіл...ю
7. військ...омат	30. чест...ю
8. юн...ат	31. подорож...ю
9. безвин...ий	32. л...ємо
10. закон...ий	33. розкіш...ю
11. письмен...ик	34. вил...ю
12. туман...ість	35. ніч...ю
13. почут...ів	36. священ...ик
14. ріл...я	37. непримирен...ий
15. Іл...я	38. туман...ий
16. стат...я	39. осін...ій
17. здійснен...ий	40. жит...єпис
18. невблаган...ий	41. об...ити
19. недоторкан...ий	42. від...іл
20. священ...ий	43. навман...я
21. стат...ей	44. нездолан...ий
22. колос...я	45. нездолан...ий
23. знан...я	

ОЦІНКА: 12 балів – 0 помилок

11 балів – 1 помилка

10 балів – 2 помилки

9 балів – 3 помилки

8 балів – 4 помилки

7 балів – 5 помилок

6 балів – 6 помилок

5 балів – 7 помилок

4 бали – 8 помилок

3 бали – 9 помилок

ТИПЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ ТА НА МІСЦІ ПРОПУЩЕНОГО ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ

Основна одиниця спілкування – речення.

Речення – це смислове сполучення слів або окреме слово, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчена цілість, що несе певну інформацію. Наприклад, у тексті: *Людина! Гордо слово це звучить в палких устах невтомної людини, що підкоряє гори і долини в ім'я грядущих років і століть* (М. Рильський) – є два речення. Перше складається з одного слова, друге – з багатьох слів.

Найменшими складовими частинами речення є члени речення (головні та другорядні), внесення (звертання, вставні і вставлені слова і речення, слова-речення) та сполучники. Прийменники і частки окремо в реченні не виділяються, вони входять до складу членів речення.

Член речення – це повнозначне слово або словосполучення, яке становить найкоротшу осмислену відповідь на питання в реченні. Наприклад, у реченні: *В небі летіли гуси з далекого краю* (О. Довженко) є чотири члени, хоч повнозначних слів п'ять. Це сталося тому, що на питання *звідки летіли?* найкоротша осмислена відповідь буде не *з краю* (цей вислів тут позбавлений смислу), а *з далекого краю*.

У реченні: *Він вважавсь поганим хліборобом* (О. Довженко) є тільки два члени: *хто?* – він; *яким він був?* – вважавсь поганим хліборобом. Якщо останню відповідь поділити на менші частини, то вислів утратить смисл.

Члени речення, які утворюють його граматичну основу, називаються головними. Головними членами речення є підмет і присудок – у двоскладних реченнях та головний член – у односкладних. Наприклад: *Я не мислю України поза простором і часом* (О. Підсуха). *Прив'язано човен до темного коріння* (М. Рильський). Крім того, у реченні можуть бути і другорядні члени.

Підмет – це граматично незалежний головний член двоскладного речення, який означає носія дії, стану чи ознаки, вираженої присудком. Підмет виражається словоформою в називному відмінку, відповідає на питання *хто? що?* та умовно позначається однією суцільною лінією. Наприклад: *Ми казали про вічну любов, і хотів я такої любові* (В. Сосюра).

Присудком називається головний член речення, що виражає ознаку підмета в часі і відповідає на питання *що робить предмет (особа)? що з ним робиться? який він є? у якому він стані?* тощо. Умовно позначається двома суцільними лініями. Наприклад: *І виріс я на чужині, і сигів в чужому краю...* (Т. Шевченко). *Пригнічена такими думками, ходила Олена як побита* (Г. Тютюнник). *Вона білява, середнього зросту, з цікавими і ясними очима* (М. Стельмах). *Голова йому видалась неймовірно безсила, бо коли захотів озирнутися, то йому було несила її повернути* (Н. Рибак).

Ставиться

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Не ставиться

Якщо головні члени речення виражені іменниками у називному відмінку, кількісним числівником, інфінітивом, а дієслово-зв'язка у теперішньому часі відсутня: *Праця та розум – краса людини (Нар. тв.)*. Обидва головні члени або один із них виражені інфінітивом: *Життя прожити – не поле перейти (Прислів'я)*. Найбільша слава для нації – творити загальнолюдське.

3. Головні члени речення виражені числівниками або присудок виражений числівником: *П'ять на п'ять – двадцять п'ять*. *Швидкість світла – 300 млн. метрів за секунду*.

Якщо перед присудком, вираженим іменником або інфінітивом, вживаються вказівні частки **це, то, ось, значить**: *Життя без книг – це хата без вікна (Д. Павличко)*.

Вірний приятель – то найбільший скарб (Нар. творчість).

Мрія про загальний мир на землі – ось справжня мрія людства (Ю. Збанацький).

Боротися – значить жити (І. Франко).

Якщо присудок виражений займенником, прикметником, дієприкметником, а підмет – іменником: *У справедливих армій доля завжди прекрасна (О. Гончар)*. *Тут кожен камінь мій і кожен подих мій (Л. Первомайський)*. *І кожен мазок, кожен штрих цієї картини продуманий до деталей*.

Якщо присудок має порівняльне значення і до його складу входять частки **як, ніби, мов, наче, неначе, мовби, немовби, шо**: *Промені як вії сонячних очей (Павло Тичина)*.

Усе це ніби сон (Павло Тичина).

Дівочі сльози мов весняний дощ (Нар. творчість).

В чужих краях і хліб неначе вата (М. Тарнавський).

Якщо перед присудком стоїть заперечна частка **не**: *Серце не камінь (Нар. творч.)*

Якщо автор хоче інтонаційно та стилістично виділити присудок:

Той день для нас – як музика крилата (В. Сосюра).

Вчитися – не легко.

Якщо між головними членами речення стоїть вставне слово, прислівник або частка:

Книга ця, безумовно, рідкість.

Смерека також дерево хвойне (З журналу).

Ставиться

ТИРЕ НА МІСЦІ ПРОПУЩЕНОГО ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ

Не ставиться

*На місці пропущеного присудка:
Мудрість іде без блиску, бездумність – у позолоті (А. Малишко).*

Пропущений присудок встановлюється значенням обов'язкових другорядних членів речення, якщо немає спеціальної паузи:
Не ясла до коней ходять, а коні до ясел (Нар. творч.).

*На місці іншого пропущеного члена речення залежно від паузи:
Від малих дітей болить голова, від великих – серце (Нар. творч.).*

Завдання 1. Перепишіть речення. Визначте головні члени речення, поясніть уживання тире.

1. Тікають – дієслово, що виключно стосується живих речей (О. Вишня).
2. Земля – хлібодавка і медоносія з світанками й ночами горобиними (А. Малишко).
3. Пісня – немертва, як дерево життя (Б. Олійник).
4. Нап народ – це ж океан! (П. Тичина).
5. Вік прожити – не ниву пройти гомінку (А. Малишко).
6. Ми ж – вищим розумом озброєні створіння (М. Рильський).
7. Молодість – буйність, а старість не радість (Нар. творчість).
8. Люди – прекрасні. Земля – мов наука (В. Симоненко).
9. Книги – морська глибина (І. Франко).

Завдання 2. Перекладіть українською мовою і запишіть. Поясніть наявність або відсутності тире між підметом і присудком.

1. Человек есть украшение мира (М. Горький).
2. Любовь и дружба – взаимное эхо; они отдают столько, сколько берут (А. Герцен).
3. Счастье человека – это умение трудиться (Посл.).
4. Самое красивое на свете – это глаза матери (А. Исаакян).
5. Быть человеком – значит быть борцом (Гёте).
6. Сердце не камень (Посл.).
7. Ум – одежда, которая никогда не сносится; знание – родник, который никогда не исчерпаешь (Посл.).

Завдання 3. Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, тире і поясніть його вживання.

1. Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень, симфоній. Вона як два крила, між яких лежить свобода (П. Тичина).
2. Небо як сплетіння матове, в димці осені земля... (П. Тичина).
3. Ти серце сповнене любові, ти правий

непоборний гнів (М. Рильський). 4. Це мій народ! (Б. Олійник). 5. Земля мов наука (Б. Симоненко). 6. З дитинства прищеплювати любов до природи наш обов'язок (О. Вишня). 7. Боротьба за мир найсвятіша справа (О. Гончар). 8. У дитинстві вимовлене слово яснішає через роки (В. Коротич). 9. Історія це святая святих народу (О. Довженко). 10. Хтось давно ще сказав, що спів то мова душі, голос серця (Панас Мирний). 11. Наче кулька в жонглера на вістрі наша куля земна (І. Муратов). 12. Весь світ був як казка повна чудес, таємнича, цікава й страшна (М. Коцюбинський).

Завдання 4. Складіть і запишіть 5 речень з уживанням тире між підметом і присудком.

Завдання 5. Складіть і запишіть 5 речень, в яких тире між підметом і присудком не ставиться.

Завдання 6. Перепишіть. Поставте, де потрібно, тире і поясніть його вживання.

1. Найбільше й найдорожче добро в кожного народу це його мова (Панас Мирний). 2. Пісня і праця дві великі сили (І. Франко). 3. Людські пісні найглибша мука, найвища радість на землі (М. Рильський). 4. Відчувати живу душу біля себе це щастя (О. Гончар). 5. "Шаланда в морі" одна з найромантичніших у нашої літературі новел (О. Гончар). 6. Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Л. Українка). 7. Кожна пісня моя віку мого день (І. Франко). 8. Я син простого лісоруба, гупула із карпатських гір (Д. Павличко). 9. Це місто наче матінка, і я твій рідний син (І. Могилевич). 10. Степ як суцільний кришталь (О. Гончар). 11. Пісня ж немертвна, як древо життя (Б. Олійник).

Завдання 7. Дайте відповіді на питання:

1. Що значить жити? 2. Що таке щастя? 3. Що таке сумління? 4. Що значить "бути переконаним"? 5. Хто такий Олесь Гончар? (Під час виконання вправи користуйтеся тлумачним словником, енциклопедією, висловками видатних людей, прислів'ями та приказками тощо).

Примітка. Усі відповіді мають бути оформлені у вигляді речень, у яких між підметом і присудком ставиться або не ставиться тире.

Зразок: Що таке обов'язок? 1. Обов'язок – це те, чого слід беззастережно дотримуватися. 2. Обов'язок – це значить безвідмовне виконання чогось відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. 3. Обов'язком є праця. 4. Обов'язок – іменник чоловічого роду.

Завдання 8. Запишіть речення. Поясніть вживання тире у простому реченні.

1. Позаду стільки мурів і проваль, перед тобою – далеч ясновода (М. Рильський). 2. Знов листа мені прислала мати, невеликий лист – на кілька слів (В. Симоненко). 3. На обличчі Миколи – щаслива усмішка (І. Цюпа). 4. Зимою – паростки зелені, зимою квіти весняні (М. Рильський). 5. Над річкою – гідроелектростанція, серед села – клуб із залом для театру і кіно, тут же – школа з дослідним полем (О. Вишня). 6. Горю тяжкому – сонце віддаль, ревнивій сльозі – я стану закатами, з бідним – шкуринкою напополам, сіллю на оці – поміж багатими. Скупості чорній – пельку заллю, ситій захланності – стану отрутою, друга в біді – як хміль обів'ю, ворогу лютому – буду Малютою (А. Малишко). 8. І от я їду по землі. А земля – кругла. М'яка, мов гумовий м'яч у дитячих руках (Б. Олійник).

Завдання 9. Запишіть текст під диктовку. Поясніть, де тире вжито між підметом і присудком, а де – в певному реченні на місці пропущеного члена речення. З'ясуйте за тлумачним словником значення слова **безкомпромісність**.

Шевченко для України – все. Він став національним кодом, національним паролем. Україна – його Голгофа, воля ж – його хрест. Він розп'ятий був за свою Вітчизну і воскрес через неї. Всенародний біль – у ньому, вселюдська трагедія – у ньому, драматизм віку – у ньому. Його передбачення – пророчі, його творчість – витвір генія. З книг, успадкованих українським народом, на чільному місці в нас – “Кобзар”.

Його власний біль був продовженням народного болю. Безкомпромісність, бунтівливість – його найглибша сутність. Його творча спадщина – це історія літератури, а перш за все моральні принципи, звернення до твоєї душі, до сумління (За П. Мовчаном).

Завдання 10. Запишіть речення. Поставте, де потрібно, тире на місці пропущеного члена, поясніть умови його вживання.

1. Сонце сходить повіки на Сході. В нашій серці в майбутнє порив (В. Братусь). 2. Нас розлучали з рідними, з життям і навіть мрією, але ніщо й ніколи нас не розлучало з вірою (Б. Олійник). 3. Знов шахти на горі... 4. Дивлюсь на них крізь вії, і піснею тремтять закохані уста (В. Сосюра). 5. Навкруги пшениць колосся в рамці сонячного дня (О. Ющенко). 6. Весна багата на квіти, а осінь на сніжки (Нар. творч.). 7. Шабля ранило голову, а слово душу (Нар. творч.). 8. Сталь гартується в вогні, а людина в труді (Нар. творч.). 9. Ми звикли до неї, вона до нас (М. Коцюбинський). 10. Із поля дівчина утомлена прийшла і, хоч вечеряти дбайлива кличе мати, за сапку і в квітник, де рожа розцвіла, де зкучерявляється кущі любистку й м'яти (М. Рильський). 11. Хто золоту порве струну, коли у гусях дух Боянів?.. (М. Рильський).

Завдання 11. Прочитайте. Поясніть уживання тире. Виберіть український народний вираз чи вислів літературного походження і напишіть твір, вважаючи вибраний вираз чи вислів назвою вашого твору.

1. Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!...

Т. Шевченко

2. Слова – полова,

Але вони в одежі слова –

Безсмертна, чудотворна фея,

Правдива іскра Прометея.

І. Франко

3. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся.

4. Яка совість – така й честь.

5. Вірний друг – то найбільший скарб.

6. Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться.

7. Найвища краса – краса вірності (О. Гончар).

8. Без мови в світі нас – нема! (Т. Шевченко).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ

ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Однорідними називаються члени речення, які характеризують предмет з одного боку (щодо кольору, розміру, форми, матеріалу тощо), пояснюють один і той же член речення і виконують однакові синтаксичні функції, тобто є тими самими членами речення.

Однорідні члени речення вимовляються з інтонацією перелічування або протиставлення. У реченні вони функціонують як сурядні словосполучення.

Наприклад: *Щастя, радість, доброта прийшли тепер до кожної оселі (М. Стельмах). За шкільними партами схилились чорняві, біляві, русяві голівки (І. Цюпа). У світі є не тільки добро, але й зло (В. Сухомлинський). Коли між батьком і між сином стоїть невидима стіна, на очі тоскно і полинно сльоза накочує сумна (В. Крищенко). І хліб, і першу радість, і сльозу по-братському ми порівну ділили (Д. Луценко).*

Однорідні члени характеризуються такими ознаками:

- 1) займають позицію одного члена речення;
- 2) пов'язані з одним і тим же членом речення підрядним зв'язком;

- 3) пов'язані між собою сурядним зв'язком;
- 4) найчастіше мають однакове морфологічне вираження;
- 5) як правило, виражають однорідні поняття.

Семантико-граматичні відношення між однорідними членами виражаються за допомогою інтонації та сурядних сполучників.

Наприклад: *Вечір був чарівний, зоряний, пісенний (О. Гончар). Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко).*

Грамматичними засобами вираження однорідності виступають сурядні сполучники:

- а) єднальні: **і (й), та (= і), і... і (й... й), та... та, ні... ні (ані... ані), як... так;**
- б) протиставні: **а, але, та (= але), однак, проте, зате, так, хоч (хоча);**
- в) розділові: **або, чи, або... або, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч...хоч.**

Наприклад: 1. *Буде ще після цього простір* лиману, *і вітер* попутний, *і біла заметіль чайок* над головою (О. Гончар). 2. *Хто на розпутті прожив все життя, не піде ні в рай, ані в пекло* (Леся Українка). 3. *Не краса* людину красить, *а розум* (Нар. творч.). 4. *О думи мої! О славо злая! За тебе марно я в чужому краю караюсь, мучуся... але не каюсь* (Т. Шевченко). 5. *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський). 6. *Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір* (Панас Мирний). 7. *Хоч у Суми, хоч у Лебедин* – близька дорога (К. Гордієнко). 8. *І кожний з нас те знав, що ні слави нам не буде, ні пам'яті людей за цей кривавий труд* (І. Франко). 9. *Могла створити чудо це людина Во ім'я миру, щастя і весни* (В. Сосюра). 10. *І барвінком, і рUTOю, і рястом* квітчає весна землю (Т. Шевченко). 11. *Нехай ні жар, ні холод не спинить вас* (І. Франко). 12. *У кожного з нас є дома або дружина, або діти, або мати, або наречена* (О. Гончар). 13. *Не то сон, не то забуття* склепляло повіки (М. Коцюбинський). 14. *Весь степ, і лиман, і озеро, і море* – все закуталось у якийсь чарівний тихий світ (І. Нечуй-Левицький). 15. *Пролітають над нами віки і лихоліття, і хмарки* (Л. Костенко). 16. *Ім теж треба дивитися і на сонце, і на зорі, і на людей, і на оці зеленокорі верби* (М. Стельмах). 17. *Радієш і дню сонячному, і пташині співучій, і запахіві весни, і навіть галасливому гайворонню* (Ю. Збанацький). 18. *В тій пісні чулися гудки заводів, і рев машин, і шепоти пшениці* (П. Тичина). 19. *Теслярі робили мости на Дніпрі, і Дінці, і на тихому Збручі* (А. Малишко). 20. *Є в коханні і будні, і свята, є у ньому і радість, і жаль* (В. Симоненко). 21. *Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою* (О. Довженко).

Розділові знаки при однорідних членах речення

Тип

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Крапка з комою

Якщо однорідні члени речення, не з'єднані сполучниками, рідко протиставляються:
Тільки нам все жити – не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов (А. Малишко).

Якщо наступний однорідний член речення (присудок) виражає швидку зміну подій, пояснює або виражає узагальнення, наслідок, причину дії:
Ніч, озеро, комиші внизу шумлять – шумлять дуже, тривожно (О. Гончар).

Коли однорідні члени поширені і в їх складі є свої розділові знаки:
Сидить батько кінець стола, на руки схилився; не дивиться на світ Божий; тяжко зажурився (Т. Шевченко).

Ставиться

КОМА

Не ставиться

Між однорідними членами, не з'єднаними сполучниками: *Пісня шириться, росте, розливається на вечірніх просторах Дніпра (О. Довженко).*

Перед протиставними сполучниками: *У світі є не тільки добро, а й зло (В. Сухомлинський).*

Між однорідними членами, з'єднаними повторювальними сполучниками: *Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (А. Малишко).*

Між усіма однорідними членами, частина з яких з'єднана інтонаційно, а частина – за допомогою повторювальних сполучників: *Хочу бачити, чути, і любити, й творити красу (Л. Первомайський).*

Між кожною парою однорідних членів, якщо вони з'єднані сполучниками попарно:
Скільки душевної витонченості й такту, святості й доброти було в наших матерів (Є. Колодійчук).

При однорідних членах, з'єднаних парними сполучниками **як...так, не тільки ... але й, хоч ... але (та), не так ... як**, перед другою частиною: *А поет не тільки грає, але й пише на папері (Л. Первомайський).*

Якщо два дієслова в однаковій формі вказують на дію та її мету: *Піди принеси води.*

Якщо між двома однаковими словами стоїть заперечна частка **не**: *Хата не хата, а від дощу ховає (Нар. творч.).*

Перед єднальними і розділовими сполучниками, вжитими один раз: *У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко).*

Перед першим повторювальним сполучником, якщо з нього починається перелік: *З війська повертаються додому і брати їх, і батьки, й сини (П. Тичина).*

Якщо повторювальний сполучник і з'єднує різні однорідні члени: *Як соковито й повно гуде і стелиться понад землею ясною полудня віолончель (М. Рильський).*

Якщо однорідні члени з'єднані повторювальними сполучниками і становлять тісну смислову єдність: *Бурлаки стояли ні живі ні мертві (І. Нечуй-Левицький).*

При однорідних членах можуть бути узагальнюючі слова, які більш абстрактно вказують на їх семантику і виконують функцію того ж члена речення, що й однорідні.

Узагальнюючими словами найчастіше бувають займенники **всє, всі, ніхто, ніщо** та прислівники **всюди, скрізь, завжди, ніде**.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ УЗАГАЛЬНЮЮЧИХ СЛОВАХ

Двокрапка

Тире

Після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення: *У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (М. Рильський).*

Перед узагальнюючим словом, що стоїть після однорідних членів речення: *І трави, й ниви, і небо, й сонце – все змінилось у хлопчика в очах (І. Франко).*

Перед однорідними членами речення, коли відсутнє узагальнююче слово, до якого належать однорідні члени, має на собі логічний наголос: *На простому, батьком змайстрованому столі їх чекає: і святий хліб, і картопля, і варена кукурудза, і голубці (М. Стельмах).*

Після однорідних членів речення, які стоять після узагальнюючого слова і не закінчують речення: *Все на світі минає: підуть марно царства і панства, трони й корони, – любов щира останется навіки (С. Васильченко).*

Після слів **як-от, а саме, наприклад**, які стоять після узагальнюючого слова: *Вітамін А, який підвищує стійкість організму проти інфекції, міститься у продуктах харчування, як-от: гарбузах, абрикосах, зелені, цитрусових та ін. (З журн.)*

Завдання 1. Запишіть текст. Знайдіть однорідні члени речення, визначте, якими членами речення вони є.

Любов до рідної землі починається з того дому, краю, де ти народився. Берег нашої любові – Вінниччина. Чи можеш ти уявити собі наш край без верби над ставом, калини в лузі, тополі край дороги? Верба, калина, тополя – одвічні українські символи. Символи, звичаї, традиції, рідна мова, мамина пісня, бабусина казка – це корені народу. Вони уособлюють душевність, добро і ласку, віру і надію, щирість і щедрість. Давайте ж ми повернемося серцем до краси народної, збагатимо серце наше берегиною!

Завдання 2. Прочитайте текст, знайдіть однорідні члени. З'ясуйте, якими частинами мови вони виражені, яким чином поєднані між собою.

Він був кріпак і сирота, художник і поет, рекрут, в'язень топтаний, розпачливий, але не зневірений.

Високий трагізм його долі, мужність, життєстійкість діють отверезливо, коли зіставляєш свої дрібні життєві прикросці з драмою його життя.

Він завжди сучасний і нагальний, як правда, добро, людяність, щирість, ніжність, мужність, братерство...

Магія Шевченківського слова незбагненна. Цим словом він врятував народ від німоти. Кожне його слово підтримувало волю, національне небо (За П. Мовчаном).

Завдання 3. Прочитайте речення, усно вставте, де треба, сполучники між однорідними членами; поясніть розділові знаки, напишіть речення, в яких однорідні члени з'єднані не єдиними сполучниками.

1. Він здобув собі велику славу, і не вмере та слава ... не поляже ... в пісні ... в слові буде вічно жити ... про себе всякому розкаже. 2. Десять ... колись ... в якійсь країні пробував поет нещасний ... тільки й мав талант до віршів не позичений ... власний. 3. Та була у нього пісня ... дзвінкою ... гучною... 4. Того слово всім давало... розвагу ... пораду. 5. Бачиш ти – оця діброва ... поле ... небо ... синє море то моє багатство – панство ... розкішне просторе. 6. Золотих не хочу лаврів ... з ними щастя не здобуду. 7. Не поет, у кого думки не літають вільно в світі ... заплутались навіки в золотії ... тонкі сіті. 8. Там ... тут я буду вільний, – маю думи – чарівницю, що для них нема на світі ... застави ... зрапини

(З тв. Л. Українки).

Завдання 4. Напишіть диктант-переклад; поясніть розділові знаки між однорідними членами речення.

Нет, пожалуй, ничего целебнее и прекраснее, чем воздух сосновых боров – смолистый, мягкий, настоящий на запахе хвои, трав и цветов.

Красота наших лесов всегда была источником вдохновения для поэтов, ученых, композиторов и художников – Пушкина, Гоголя, Чехова, Аксакова, Чайковского, Бородина, для историка Ключевского, создателя авиационной науки Жуковского, художников Левитана, Нестерова и многих других.

Наш народ всегда любил, знал и ценил лес. Недаром столько сказок и песен сложено о наших дремучих лесах.

В лесах наше будущее, судьба наших урожаев, наших полноводных рек, нашего здоровья и, в известной мере, нашей культуры

(К. Паустовский).

Завдання 5. За поданими схемами складіть речення з однорідними членами. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Примітка О – однорідні члени.

1. О, О, О. 2. О, О, і О. 3. Чи О, чи О. 4. О, і О, і О. 5. Не тільки О, а й О.

Завдання 6. Перепишіть речення, розставте потрібні розділові знаки між однорідними членами і поясніть їх.

1. Ми думаємо про вас. В погожі літні ночі в морозні ранки і вечірній час і в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо, правнуки, про вас (В. Симоненко). 2. Моя рука ніколи і нікому ні кривди, ні біди не принесе! (Д. Павличко). 3. Тее слово всім давало то розвагу то пораду (Л. Українка). 4. Ми в світ прийшли успадкувати славу діла і думи й чесні мозолі (В. Симоненко). 5. О. Довженко не тільки в розмовах з друзями не тільки в прилюдних виступах але всією своєю творчістю завжди сміливо входив в саме життя (М. Рильський).

Завдання 7. Випишіть з “Кобзаря” Т. Шевченка 5 речень з однорідними членами речення, поясніть розділові знаки між ними.

Завдання 8. Запишіть текст. Розставте розділові знаки при однорідних членах речення, пояснивши їх уживання.

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна могутня глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Красо моя! В тобі мудрість віків і пам’ять тисячоліть і зойк матерів у годину лиху і переможний гук лицарів твоїх у днину погідну і пісня серця дівочого в коханні своїм і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість радості й печалі його труд і піт і кров і сміх і безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх і невмирущий оптимізм гумору твого і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість у млу небуття. Твердине моя і захисток і гордість і розрада в годи-

ну смутку! Люблю тебе і в гніві, коли ти клокочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою (Г. Плачинда).

Завдання 9. Знайдіть узагальнюючі слова при однорідних членах речення, поясніть розділові знаки.

Одвічні проблеми буття: життя і смерть, мрія і дійсність, світло і морок, біле і чорне – ось призма творчості письменника і художника (З журн.). Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі (Б. Олійник). Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри, хода, нарешті крій костюма – усе викривало в ньому людину столичну, мислячу (О. Довженко).

Завдання 10. Поясніть, чому у наведених реченнях перед словами **нікого, все, завжди** немає тире.

Ні на подвір'ї, ні в хаті, ні в саду нікого не було. І в полі, і в лісі, і в селі все затихло. Старі бори і живописні діброви, прибережні луки і безмежні поля завжди хвилюють міських людей (З газ).

Завдання 11. Доберіть до поданих слів узагальнюючі слова, складіть з ними речення й запишіть їх. Поясніть розділові знаки.

Покрова, Михайла, Стрітіння, Масляна.

Прислів'я, приказки, народні загадки, легенди, перекази, пісні.

Різьбярство, діглярство, гончарство, ковальство, прядіння, гутництво.

Колядки, щедрівки, веснянки, гаївки.

М. Остроградський, М. Глушков, В. Вернадський, І. Сікорський.

Завдання 12. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки при узагальнюючих словах та між однорідними членами.

1. У світі існують різні вартості вартість краси і вартість сили. Наголос, зокрема, кладеться на вартість краси культури літератури чи мистецтва, але всі великі народи клали основний наголос на силу, щоб за допомогою тієї сили забезпечити існування і розвиток краси й культури. 2. Коротка стрижка міцно стиснуті щелепи нескорений блиск у палких очах Василя Стуса усе це подається в обрамленні колючого дроту... 3. В дитинстві Айдан Шенер захоплювали різні професії журналіста стюардеси сценариста але вершин майстерності вона досягла значно пізніше як актриса. 4. Під сузір'ям Риб народилися Рахманінов Елізабет Тейлор... 5. Повсюдно тиражуються Стусові портрети на плакатах значках вимпелах навіть на футболках (З журн.).

Завдання 13. Доберіть приклади за поданими нижче схемами. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Примітка О – однорідні члени; УЗ – узагальнююче слово.

1.УЗ: О, О, О

2.О, О – УЗ.

3.УЗ: О, О –

Завдання 14. Прочитайте речення, випишіть номери речень, у яких розділові знаки поставлено: І – правильно; ІІ – неправильно.

1. Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (А. Малишко). 2. Підв'язала осінь китиці червоні, сіла на коня (С. Бек). 3. Тремтять, летять вабливі звуки, а з ними радощі і сум і гніт душевної розлуки і ніжний усміх світлих дум (Г. Чупринка). 4. Пролетіли роки грізні в перемогах, і боях (В. Сосюра). 5. У мрії все рівне: й сьогодні, й минуле, і щастя, і вічність і мить (В. Сосюра). 6. Любити свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В. Сосюра). 7. Вовка боятися, в ліс не ходити (Прислів'я). 8. Зимове сонце як вдовине серце (Нар. творч.).

Завдання 15. Використовуючи речення з однорідними членами, складіть невеликий:

1) твір-опис осіннього ранку;

2) твір-розповідь про українські народні інструменти.

Завдання 16. Перепишіть речення, поставте розділові знаки. Визначте, якому реченню відповідає схема

УЗ: і О і О і О і О і О.

1. Радощі і чорну днину Все я з вами розділю. Любите ви Україну Я ще більш її люблю (П. Тич.). 2. І все було палким в годину творчу І небо і земля і камінь і різець і серце майстра (Л.Укр.). 3. Я понесу і крик журавлів І тихий шум обсіяних полів І рокоти дубів з-під хуртовини... (А. Мал.).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ ТА ПРИКЛАДКИ

Завдання 1. Прочитайте. Знайдіть у тексті дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Поясніть, яка їхня роль у реченні. У перших двох реченнях назвіть головні та другорядні члени речення. Яка роль другорядних членів речення?

Бувши студентом Київського університету, Пантелеймон Куліш зішшовся з професором російської словесності М. Максимовичем. Сподобався Куліш Максимовичеві тим, що склав збірник пісень, записаних у матері. Учений дав студентові свій збірник і почав друкувати твори П. Куліша

в альманасі "Письменник". Вечорами закликав до себе. Професор і студент разом читали народні пісні і класифікували їх, читалися спільно і художні твори, зокрема Вальтера Скотта, велися теоретичні бесіди. Тим часом жив П. Куліш у нужді. Довідавшись про це, Максимович рекомендував молодого письменника інспекторові училищ Київського Навчального округу, і той дав Кулішеві місце вчителя в Луцькому дворянському училищі... (В. Шевчук).

Завдання 2. Прочитайте, порівнюючи речення правої і лівої колонок. В яких випадках виділені другорядні члени речення набувають більш самостійного додаткового значення? Визначте їх типи.

1. Берег тонко пахнув нагрітим за день піском (М. Стельмах).	1. Мої дні течуть тепер серед степу серед долини, налитої зеленим хлібом (М. Коцюбинський).
2. Дзвінкі тоненькі хлоп'ячі голо- си лунали під крайньою хатою по- близу млина (С. Васильченко).	2. Часом з'являлись білі хмаринки, довгі, худі й прозорі (М. Коцюбинський).

Відокремленими називаються члени речення, які виділяються за змістом та інтонацією. Відокремлені члени речення виражають додаткове повідомлення або доповнюють основне твердження в реченні. В усному мовленні відокремлені члени речення виділяються логічним наголосом і невеликими паузами, на письмі – комами, іноді й тире (переважно в кінці речень). У реченні відокремлені члени набувають більшої самостійності (порівняно з відокремленими), тому їхнє значення наголошується, відокремлюється, виникають нові смислові відтінки. Наприклад: 1. *Земля, **укрившись темно-сірим померком ночі**, мліла у своїй чарівній дрімоті* (Панас Мирний). 2. *З **очеретів** чути голос сопілки, **ніжний, кучерявий*** (Л. Українка). Відокремлені члени речення за своїм значенням наближаються до простих речень.

Відокремлюватися можуть лише другорядні члени речення – означення, прикладки, обставини, додатки. Головні члени речення не відокремлюються, тому що вони є носіями основного повідомлення і входять до складу структурної основи речення. Наприклад: *Діла мої, **буденні і великі**, відкриті перед людством* (Б. Олійник).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ

Завдання 3. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені відокремлені члени. Чи можна ці відокремлені члени речення вважати означенням? Чому? Звірте свої думки з поданим нижче теоретичним матеріалом.

1. Відпахла липа, **білим цвітом злита**, із літа покотилася гроза (М. Вінграновський). 2. Минула осінь і зима, настала весна, **довгождана**,

тепла і пахуча (І. Цюпа). 3. А замість того виходить малесенька згорблена бабуся, чиста, акуратненька, і веде на повідку таку ж акуратненьку білу собачку (В. Близнець). 4. А Мишко, **вкритий чистою простинею**, приголублений доброю рукою кліпає сонними очима і не знати чому посміхасться (Д. Ткач). 5. Світла ніч стояла над горами. **Чиста, прозора**, вона просвічувала наскрізь (О. Гончар).

У реченні, крім головних членів (підмета і присудка), можуть бути і другорядні члени (означення, прикладки, додатки, обставини).

Означення називає ознаку предмета і відповідає на питання який? чий? котрий? у будь-якому відмінку, а також на питання скільки? скількиком? скількома? на скільки? (крім називного та знахідного відмінків).

Наприклад: *Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі (І. Нечуй-Левицький). Ой не сам запорожець іде: дев'ятеро коней веде (Нар. творч.).*

Прикладка – різновид означення. Вона називає ознаку предмета і водночас, будучи виражена іменником, дає йому нову назву. Прикладка, як в взагалі означення, відповідає на питання який?

Наприклад: *Освітлений вогнями, підходить пароплав "Тарас Шевченко" (О. Довженко). Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають! (Марко Вочок).*

Завдання 4. Знайдіть у реченнях відокремлені означення та прикладки. Визначте умови й причини відокремлення кожного означення, його морфологічне вираження. Розставте і прокоментуйте потрібні розділові знаки.

1. Темрява глибока й студена розлилася над світом, і, здавалося, ні перейти її, ні перелити. Долю операції, успіх чи неуспіх її могла вирішити, зрештою, тільки вона матінка піхота! Голубе небо вкрите рідкими хмаринками щедро лило ясне світло на лани, на сади й хати (З тв. О. Гончара). 2. Щасливиця я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні. Обов'язком загнuzдана свобода не визнає ніяких виправдань. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув, обвуглився, погас. (З тв. Л. Костенко). 3. Червоних маків розгорівся ряд після дощу ласкавого й рясного... Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр весь білою черемхою залитий. А тут ось маєте: пором і верболози над Дніпром обов'язкові при поромах (З тв. М. Рильського). 4. Історія – це святая святих народу недоторкана для злодійських рук. Немає такої людини дорослої чи малої, яка б не любила лісу. Дивлячись на людей, усміхався і мій батько великий, добрий чоловік (З тв. О. Довженка). 5. У горах Брянський як командир зустрівся з новими труднощами. Темна ніч напоєна степовими пахощами пропливала над Асканією. Довір'я і чесність прозорі без найменшої тіні панували в сім'ї (З тв. О. Гончара).

Відокремлені означення

Відокремлюються

Означення, які виражені дієприкметниковим або прикметниковим зворотом і стоять після означуваного слова: *Вмирав поет, залюблений у світ... (І. Осадчук) Дні летять, повні сонця й музики (В. Сосюра).*

Непоширені означення, виражені прикметниками чи дієприкметниками, які стоять після означуваного слова, якщо перед ним уже є означення: *Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Л. Українка).*

Означення, виражені дієприкметниками або прикметниками із залежними словами в позиції перед означуваним словом, коли мають додатковий обставинний відтінок: *Осяяні сонцем, гори блищать, їм кедрі і сосни казки шелестять (О. Олесь).*

Попширені і непоширені означення, що виражаються дієприкметниками та прикметниками, які стосуються особового займенника і стоять перед ним: *Березневою синицею сад напружено дзвенить, і тебе, смагляволицьо, я не можу не любити (М. Рильський). Веселий, завзятий, дотепний, він уже закручував у дворі святкову веремію (Ю. Мухометик).*

Означення, відділене від означуваного слова іншими членами речення: *В ячейках, вкриті маскувальними сітками, стоять міномети (О. Гончар).*

Означення, що стоїть після означуваного слова, якщо це слово пропущене: *Маковейчик прищулювся під апаратом. Серйозний, зосереджений, чаклує в трубку цифрами (О. Гончар).*

Неузгоджені означення, якщо вони стоять після узгоджених: *Дівчина сиділа, кругло-вида, засмагла, в червоній, як шмат полум'я, косинці (О. Гончар).*

Неузгоджені означення, виражені інфінітивом, якщо є спеціальна інтонація, і можна підставити слово *а саме*: *А Самієв знову погнав розвідників на фланги, поставивши завдання шукати проходів (О. Гончар).*

Не відокремлюються

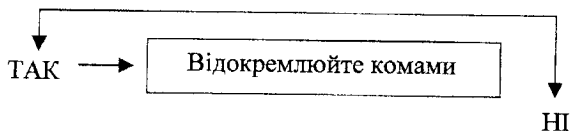
Якщо означення (із залежним словом або без них) за змістом не відділені від означуваних слів: *Коли життя ти не учасник, а тільки свідок віддала, — дарма чекатиме прекрасних від небес подвигів земля (М. Рильський).*

Означення при особових займенниках в окличних реченнях: *Ой доленько моя нещаслива!*

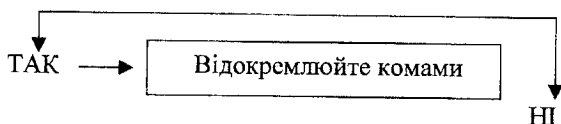
Якщо означення стосуються не лише підмета, а й присудка: *Стоїть ліс темний і густий (М. Рильський).*

СХЕМА-АЛГОРИТМ “ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ”.

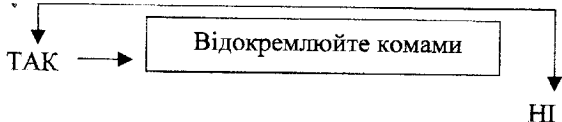
1. Чи є означуваним словом займенник?

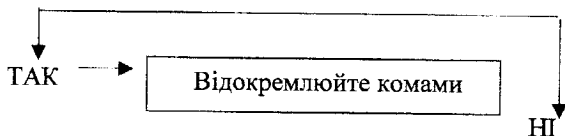
2. Чи є перед означуваним словом означення?

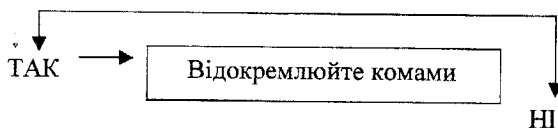
3. Чи поширене означення (дієприкметниковий зворот) стоїть після означуваного слова?

4. Чи поширене означення має перед означуваним словом відтінок причини?

5. Чи сприяють інтонація і порядок слів відокремленню?

Завдання 5. Запишіть речення. Поставте розділові знаки.

1. Гори наче розступилися. За ними сірими похмурими ласкава блакить неба виступала ще ніжнішою. 2. Хліба змиті дощем яскраво зеленіли. 3. Крізь проламаний снарядом купол світилося небо. 4. Обабіч шляху лежали поля перекраєні вузькими довгими швами. 5. Налиті здоров'ям, молодого красою вони згадують свій перший день у школі. 6. Ошелешений несподіваним ударом противник кинувся до апаратів, але зв'язок був уже перерізаний. 7. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю далекого синього чистого (З тв. О. Гончара).

Завдання 6. Запишіть речення, перебудовуючи їх у речення з відокремленими означеннями. Вкажіть, як при цьому змінюється інтонація і зміст. Поставте розділові знаки.

1. Оповитий тишею степ дихав пахощами трав. 2. Повторене кілька разів правило краще запам'ятовується. 3. У далечині синіло безкрає ніжне і прозоре у світанковій імлі море. 4. Рівний залитий сонцем степ одразу припишк (О. Гончар). 5. Тихий солодкий дощик сіється щед्रो на вулиці (М. Рильський). 6. Нагріта за день земля дихала теплом (Д. Ткач). 7. Старий Горицвіт дивився на обліплену пилком бджолу (М. Стельмах).

Завдання 7. Складіть речення, використовуючи подані слова і словосполучення як відокремлені узгоджені та неузгоджені означення. Поставте розділові знаки.

1. Могутня, нова. 2. Облите місячним саявом. 3. Веселий та говіркий. 4. Ясний від сонця. 5. Заквітчана голівка дівчинки. 6. Вся в цвіту.

Завдання 8. Переробіть речення так, щоб невідокремлені поширені означення стали відокремленими і навпаки.

1. Тепла ніч, напоєна степовими пахощами, пропливала над Асканією (О. Гончар). 2. У відкритім степу ні душі, лише де-не-де бовваніє похилена вітром тичка з соняшничини (О. Гончар). 3. В заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (Н. Рибак). 4. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь (М. Коцюбинський). 5. В небі мерехтіли густо посіяні, по літньому веселі зорі (Ю. Збанацький). 6. Над берегом послався невеликий, густо зацвічений білою ромашкою луг (В. Козаченко). 7. Одягнений у хвою, шумить дрімучий темний бір (Н. Забіла).

Завдання 9. Запишіть речення, знайдіть відокремлені означення, виділіть їх комами.

І. 1. Як не любити любов'ю наснажених, мудрістю сповнених книг, троп невідомих, дерзаних ще не зважених і небосхилів нових? (М. Рильський). 2. Буде бите царями сіяєє жито! (Т. Шевченко). 3. Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену

збудять (Т. Шевченко). 4. Михайло Коцюбинський напоєний соками багатющої землі своєї – і через те він став безсмертним (П. Тичина). 5. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листям головами, а дівчинка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками (М. Коцюбинський). 6. Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав (М. Стельмах). 7. Сірі султани пилюки звихреної конем осідали на скошеній стерні (Г. Тютюнник). 8. Рівно і спокійно дише натомлена з праці земля (М. Рильський).

II. 1. Сповнений любові я іду по вулиці вузькій (В. Сосюра). 2. Він стоїть на мурі юний і прекрасний і кладе цеглини, зводить дім новий (В. Сосюра). 3. А тут шугають у небі реактивні літаки з швидкістю блискавок, і ефір переповнений голосами та піснями людськими (О. Гончар). 4. Налита сонцем і вітрами хлюпоче веслами весна (М. Стельмах). 5. Ми стежками підємо ясними по залитих весною полях (В. Сосюра). 6. Поля пробуджені сонцем від зимового сну злегка парували (В. Козаченко). 7. Враз темніє, і до цвяшків подібні прорізуються зорі мовчазні в осіннім небі (Л. Первомайський).

Завдання 10. Перекладіть українською мовою. Поясніть умови відокремлення.

1. Ничего нет прекраснее беспредельно широкого моря, залитого лунным светом, и голубого неба, полного тихих сияющих звезд. Темная вода, громады утесов на берегу и молчаливый лес в горах так гармонировали друг с другом и создавали картину, полную величественной красоты (В. Арсеньев). 2. Все снежное поле насыщалось водой, растоплялось и, растопленное, блестело под солнцем, дрожа бесчисленными ручьями (И. Бунин). 3. День солнечный, но нежаркий, манил в поле, в лес, на речку (В. Распутин). 4. Каждый день я всё с большим удивлением находил, что Олеся – это выросшая среди леса, не умеющая даже читать девушка – во многих случаях жизни проявляет чуткую деликатность и особенный, врожденный такт (А. Куприн). 5. Ручеек, добежавший до моря, и увидевший перед собой неоглядные просторы, и смешавшийся с этой великой голубиной, не должен забывать тот родник каменистый, узкий, порожистый, извилистый путь, который пришлось преодолеть (Р. Гамзатов).

Якщо стоять після означуваного слова (іменника): *І в шумі перлистім вируючих вод плывуть кораблі, мої птахи веселі, а з диких пород виростає завод, і вітер надхмарні жене каруселі (М. Драй-Хмара).*

Стоять перед пояснюваним іменником і мають обставинний відтінок: *Чудовий піаніст, Лисенко надзвичайно тонко й художньо передавав твори Шумана, Шопена, Ліста (В. Дяченко).*

Якщо стосуються особового займенника: *Він жив поміж нас, найкращий серед нас, серед людей, у кого зброя — слово (М. Рильський).*

Якщо приєднуються за допомогою слова **як** і мають обставинний відтінок: *Як справжній митець, Галина Кальченко вміла захоплюватися, природною була її глибока схвилюваність (О. Гончар).*

Якщо приєднуються за допомогою слів **на ім'я, на прізвище, родом**: *Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення (Л. Українка).*

За допомогою тире

Прикладка, яка означає “в ролі кого або чого виступає предмет”: *Як представник і керівник радикальної партії Франко багато роз'їжджав по Галичині, виступав на селянських вічах (О. Дей).*

Поширені прикладки, що мають особливе смислове навантаження: *А на поріг пнеться вже друге маля — Оріся, материна доня (А. Головка).*

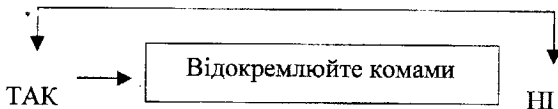
Якщо прикладки мають вже у своєму складі розділові знаки: *Мабуть, тільки значна особистість може дозволити собі розкіш розмовляти з людьми своїм природним голосом — голосом правди, пристрасті, чистої неподіленої любові (О. Гончар).*

Якщо прикладки стоять у кінці речення: *Зоя мовби стас на певний час тим осередком, де схрещуються розбурхані пристрасті багатьох розпалених працею людей — бригадирів, механіків, обліковців (О. Гончар).*

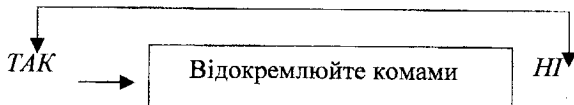
Завдання 11. Запишіть речення, ставлячи розділові знаки при відокремлених прикладах. Використайте схему-алгоритм.

СХЕМА-АЛГОРИТМ “ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ”

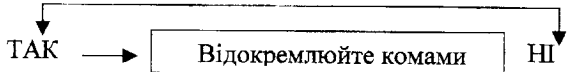
1. Чи стоїть прикладка після власного імені або відноситься до особового займенника?

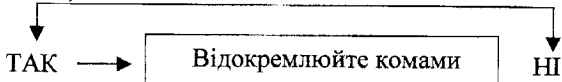
2. Прикладка поширена чи непоширена? Якщо поширена, то чи відноситься до загальної назви або особового займенника, чи стоїть після власної назви?

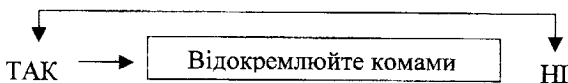
3. Чи дає додатковий смисловий відтінок причинності поширена прикладка, що стоїть перед власним іменем?

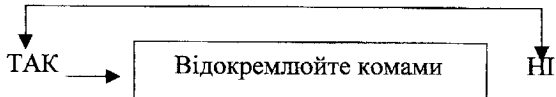
4. Чи починається прикладка словами як, тобто (себто, цебто), або (в значенні тобто)?

5. Чи прикладка із сполучником як має відтінок причинності?

6. Чи прикладка, виражена власним іменем, має значення уточнення до пояснювального слова?

Не відокремлюйте

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 47
засідання профспілкового комітету
Інституту ядерної фізики НАН України
від 23 березня 2007 року

ІІІ. СЛУХАЛИ:

Заяву І.Ю. Михайленка з клопотанням про виділення путівки до лікувально-профілактичного санаторію “Пуша-Водиця”.

УХВАЛИЛИ:

Надати І.Ю. Михайленку путівку до названого санаторію.

30.20.2007

Голова засідання

(підпис)

В.С. Власенко

Секретар

(підпис)

Т.К. Семененко

Печатка

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 9
засідання кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету
від 30 листопада 2006 р.

ІV. СЛУХАЛИ:

Звіт доц. Ільчука Д. М. про роботу за п'ять років (з 30.11.2001 по 30.11.2006).

ВИСТУПИЛИ:

Ст. викл. Мельниченко А. П., ст. викл. Поліщук Т. Ю., завкафедри Сокирук Т. В.

УХВАЛИЛИ:

1. Звіт доц. Ільчука Д. М. затвердити;
2. Рекомендувати доц. Ільчука Д. М. до укладення з адміністрацією університету трудової угоди на посаду доцента кафедри мовознавства.

Голова

(підпис)

Т. Г. Ординська

Секретар

(підпис)

М. І. Таранець

Завкафедри

(підпис)

Т. С. Сокирук

9. Довідка

Довідка – це документ інформаційного характеру, що посвідчує факти біографічного і службового характеру з життя і діяльності окремих громадян, а також різні обставини діяльності установ, організацій, підприємств.

Довідки бувають *особисті* і *службові*.

Особисті оформляються на прохання громадянина в певній установі, організації і подаються в іншу установу (навчальні заклади, дитячі садки, житлово-експлуатаційні управління, профспілкові організації та ін.). Особисті довідки підтверджують біографічні чи юридичні факти, що стосуються особи.

Службові видаються на запит або за вказівкою вищої організації чи службової особи. Довідка, яка адресується службовій особі всередині установи, підписується укладачем, а скерована до вищої організації довідка – керівником установи. Службові довідки оформляються на бланках, особисті довідки – на внутрішніх бланках або на чистих аркушах.

Реквізити:

1. Повна назва організації, що видає довідку.
2. Дата видання.
3. Номер.
4. Вихідний номер і дата письмового запиту про необхідність довідки (якщо такий існував).
5. Назва виду документа.
6. Текст.
 - 6.1. Прізвище, ім'я, по батькові особи, якій видається довідка.
 - 6.2. Зміст довідки.
 - 6.3. Місце призначення (куди подається довідка).
7. Підписи службових осіб.
8. Печатка.

Якщо довідка не потребує юридичного оформлення (за своїм змістом), печатка на ній не ставиться; достатніми є наявність штампа установи, дати, номера й одного підпису.

У тексті довідки не бажано вживати архаїчні звороти типу “видана про те, що ...”, “цим повідомляємо...”, “дійсно проживає...”, “дійсно працює...”.

Вінницький національний
технічний університет
м. Вінниця
Хмельницьке шосе, 95
т.: 32-07-25
27 квітня 2007 р.
№ 8-43

ДОВІДКА

Студент Фудчишен Ігор Віталійович навчається на першому курсі факультету автоматики та комп'ютерних систем управління Вінницького національного технічного університету з 1 вересня 2007 року.

Довідка видана для подання у військкомат м. Літина.

Декан ІнаЕКСУ
Методист
Печатка

(підпис)
(підпис)

А. С. Васюра
Л. Н. Белова

Державна податкова
адміністрація у м. Вінниці
Відділ державного
реєстру фізичних осіб
30.04.2007 р.
Вих. № 1768

ДОВІДКА

про присвоєння ідентифікаційного номера

Вінницька державна податкова адміністрація повідомляє, що Мельничук Олександр Григорович одержав ідентифікаційний номер ... , наданий Державною податковою адміністрацією України згідно даних, заповнених ним в обліковій книжці.

Довідка видана для пред'явлення в органи державної реєстрації, установи банків та інші.

Начальник відділу державного
реєстру фізичних осіб
Печатка

(підпис)

В. Д. Грущенко

10. Доручення

Доручення — це письмове повноваження, за яким організація чи окрема особа надає право іншій особі від її імені здійснювати юридичні дії: передачу, одержання майна, грошей, матеріальних цінностей, здійснення транспортних операцій тощо.

Доручення поділяються на *офіційні* та *особисті* залежно від того, хто оформляє повноваження — установа, організація, підприємство чи окрема особа.

Особисті доручення видаються окремими особами, які передають свої права іншим особам.

Серед особистих найпоширенішим документом є доручення на отримання грошей — заробітної платні, пенсії, поштового переказу, стипендії тощо. Таке письмове повноваження не вимагає обов'язкового нотаріального посвідчення. Воно може бути посвідчене організацією, де працює або навчається довіритель, адміністрацією стаціонарного

лікувального закладу, установи, де він перебуває на лікуванні, або відповідною військовою частиною.

Обов'язковою умовою правомірності особистого доручення є наявність підпису службової особи і печатка установи, підприємства, яка засвідчує підпис довірителя. Доручення, що видаються студентам, можуть засвідчуватися навчальним закладом.

Офіційні доручення поділяються на *разові, спеціальні* (багаторазові) та *загальні*.

Разові доручення розраховані на виконання певної одноразової дії. Найчастіше на отримання матеріальних цінностей.

Спеціальні доручення видаються на право здійснення кількох однотипних дій протягом певного терміну, зазначеного в документі.

Загальні доручення видаються на право здійснення операцій, пов'язаних з управлінням майном.

Доручення оформляється на термін не більше трьох років. При необхідності укладається новий документ. Якщо термін повноваження не вказаний, доручення зберігає силу протягом одного року з дня його підписання.

Реквізити особистого доручення:

1. Назва виду документа.
2. Текст.
 - 2.1. Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка доручає.
 - 2.2. Прізвище, ім'я, по батькові особи, якій доручають повноваження.
 - 2.3. Назва документа, що посвідчує особу, якій видано доручення (паспорт, посвідчення).
 - 2.4. Точні найменування цінностей, їх кількість і вартість – словами і цифрами.
 - 2.5. Термін дії доручення.
3. Дата оформлення доручення.
4. Підпис особи, яка склала доручення.
5. Підпис службових осіб, які засвідчили доручення.
6. Печатка.

Реквізити офіційного доручення:

1. Штамп установи.
2. Назва виду документа.
3. Номер доручення.
4. Дата.
5. Місце складання.
6. Текст.
 - 6.1. Посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, якій видається доручення.

- 6.2. Назва організації чи підприємства, що доручас одержати матеріальні цінності.
- 6.3. Назва, номер і дата супровідного документа (наряд і т. ін.).
- 6.4. Точні найменування матеріальних цінностей, їх кількість і вартість – цифрами і словами.
- 6.5. Термін дії доручення.
7. Зразок підпису особи, якій видано доручення.
8. Назва документа, що посвідчує особу, якій видано доручення, (серія, номер паспорта, посвідчення).
9. Підписи службових осіб, які видали доручення.
10. Печатка організації, що видала доручення.

Офіційні доручення оформляються на спеціальних бланках, особисті – на спецбланках і на чистих стандартних аркушах.

Засвідчені нотаріально доручення можна передавати телеграмою, факсом. Підпис нотаріуса засвідчується органом зв'язку, через який передається телеграма-доручення. Таке доручення має силу оригіналу.

Запитання:

1. Які види доручень найчастіше оформляють студенти?
2. Де можуть засвідчуватися доручення, що видаються студентам?
3. Чи завжди доручення засвідчуються нотаріусом?
4. Упродовж якого терміну діють доручення?

Зразок особистого доручення:

ДОРУЧЕННЯ

Я, Пилипчак Андрій Володимирович, доручаю Гнатишиній Валентині Миколаївні (паспорт серії АВ № 353443, виданий Замостянським РВ УМВС України у Вінницькій обл. 20 серпня 1995 року) одержати належну студентам групи ЗКІ-08 факультету комп'ютерної інженерії стипендію за травень 2006 року.

Доручення дійсне до 10 червня 2006 року.

20 травня 2006 р.

(підпис)

А. В. Пилипчак

Підпис А. В. Пилипчака засвідчую.

Декан факультету
комп'ютерної інженерії

(підпис)

О. Д. Артемов

20 травня 2006 р.

Печатка

ДОРУЧЕННЯ

місто Вінниця, перше травня дві тисячі четвертого року

Я, Піддубний Сергій Ігорович, проживаю на вул. Київській, 48, кв. 17 у м. Вінниці, уповноважую цим дорученням свою дружину, Сметанську Марію Іванівну (паспорт серії АА № 870517, виданий Немирівським РВ УМВС України у Вінницькій обл.), яка проживає за тією ж адресою, розпоряджатися належним мені грошовим внеском у Замостянському відділенні Ощадного банку № 3143 м. Вінниці на рахунку № А-1814.

Доручення видане без права передоручення і дійсне протягом трьох років, тобто по перше травня дві тисячі сьомого року.

01.05.2004 р.

Підпис

01.05.2004 року це доручення засвідчене мною – головою міської ради народних депутатів м. Вінниці Дячуком В. В.

Доручення підписане Піддубним Сергієм Ігоровичем у моїй присутності, особа його встановлена, дієздатність перевірена.

Голова міської ради

народних депутатів м. Вінниці

(підпис)

В. В. Дячук

Печатка

Зразок офіційного доручення:

Доручення

м. Київ

_____ (дата літерами)

Видано _____

_____ (зазначити прізвище, ім'я, по батькові)

у тому, що йому (їй) доручається здійснити угоду з _____

_____ (зазначити назву і предмет угоди)

для чого доручено вести від імені _____

справи в усіх державних, кооперативних і громадських організаціях, одержувати всі необхідні документи, розписуватися і здійснювати всі дії, пов'язані з виконанням цього доручення.

Повноваження з цього доручення не можуть бути передані іншим особам.

Доручення видано терміном на _____

_____ (зазначити термін до трьох років)

Підпис _____ засвідчую.
(зразок підпису особи, що одержала доручення)

Керівник підприємства

(підпис)

І. І. Іваненко

Головний бухгалтер

(підпис)

П. П. Петренко

Печатка

11. Доповідна записка

Доповідна записка – це письмове повідомлення на ім'я керівника установи, організації, в якому описується певний факт, певна подія чи повідомляється про виконання окремих завдань, службових доручень.

Доповідна записка укладається з ініціативи автора або за усною чи писемною вказівкою керівника.

Доповідні записки бувають *інформаційного, звітного й ініціативного* характеру.

Ініціативні створюються з метою спонукати адресата до прийняття певних рішень.

Інформаційні подають докладну інформацію про хід, розвиток або завершення певного процесу.

Звітні інформують керівника про обсяг виконання робіт.

Розрізняють *внутрішні* доповідні записки, що адресуються керівникові установи або підрозділу, де працює автор документа, і *зовнішні*, що адресуються керівникові вищої організації.

Доповідні записки виготовляються на бланках або стандартних аркушах паперу. Оформляються друкарським способом або пишуться власноруч.

Зміст доповідної записки повинен бути точним, лаконічним. Текст документа для зручності поділяється на частини, на пункти, які нумеруються арабськими цифрами.

У кінці тексту подаються чітко сформульовані пропозиції й висновки.

Реквізити:

1. Адресат (назва посади, назва структурного підрозділу чи назва установи, прізвище, ініціали керівника).
2. Адресант (посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка подає записку в родовому відмінку (може розташовуватися після адресата)).
3. Назва виду документа.
4. Заголовок до тексту.
5. Текст (вступна частина, основна частина, висновки чи пропозиції).

6. Дата і місце складання (можуть розташовуватися після назви виду документа).
7. Особистий підпис.

Запитання:

1. Чи може укладатися доповідна записка за усною вказівкою керівника установи?
2. На які види поділяються доповідні записки залежно від змісту?

Заступникові директора
відкритого акціонерного
товариства "Маяк"
Кравченкові О. П.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

про реконструкцію профілакторію

24.03.2007 р.

м. Вінниця

Згідно з рішенням ради трудового колективу заводу "Маяк" профспілковий комітет підготував пропозиції щодо оздоровлення дітей працівників заводу.

Для здійснення розробленої програми необхідно провести часткову реконструкцію заводського профілакторію.

Цю роботу може виконати БМУ-8 м. Вінниці.

Прошу Вас узгодити це питання з начальником будівельно-монтажного управління № 8.

Голова профкому

(підпис)

О. Д. Федчук

Директорові АТП-1053
Присяжнюку В. С.
інженера з техніки безпеки
Коваленка Володимира
Миколайовича

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

про недотримання правил техніки безпеки
на території автотранспортного підприємства

Підприємство неодноразово порушувало питання про недотримання правил техніки безпеки на території гаража. Однак до цього часу мають місце такі порушення:

1. У профілакторії для технічного огляду і ремонту автомобілів відсутня припливно-витяжна вентиляція.
 2. В оглядовій ямі немає необхідного освітлення та немає дерев'яної решітки на підлозі.
 3. Над електророзетками відсутні написи, що вказують напругу.
- Прошу терміново вжити заходів.

22 червня 2007 року

Підпис

Голові КСП "Нива"
с. Тиманівки
Свидюку А. П.
інженера з техніки безпеки
Клочка Степана Івановича

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА про порушення трудової дисципліни

Незважаючи на неодноразові зауваження, шофер автобуса Семеришин В. Д. часто запізнюється на роботу, за автобусом не слідкує, не ремонтує його.

Вважаючи поведінку Семеришина В. Д. безвідповідальною, прошу Вас як керівника господарства застосувати до шофера засоби адміністративного впливу.

19.04.2007 р.

Підпис

Деканові факультету
комп'ютерних технологій
проф. Дмитруку О. Г.
старшого викладача кафедри
математики
Василенко Надії Сергіївни

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА про пропуски занять з вищої математики

Доводжу до Вашого відома, що протягом другого триместру студент Плахотнюк С. В. пропустив 20 академічних годин з вищої математики, має неатестації.

Прошу вжити заходів до студента Плахотнюка С. В.

28 квітня 2007 р.

Підпис

12. Пояснювальна записка

Під назвою "пояснювальна записка" існують два види документів.

Пояснювальна записка може бути доповненням або поясненням іншого документа (програми, проекту, плану, звіту). Вона слугує вступною частиною такого документа, і в ній обґрунтовується мета, структура, зміст, актуальність та призначення документа.

Пояснювальною запискою називається також документ особистого характеру, який містить письмове пояснення ситуації, що склалася, певних фактів, подій, окремих вчинків працівників, студентів тощо. Працівником письмово має бути пояснено порушення дисципліни, невиконання обов'язків і т. ін.

Документ укладається на вимогу керівника, а в деяких випадках – з ініціативи підлеглого.

Пояснювальна записка, що не виходить за межі підприємства, установи чи організації, оформляється на стандартному аркуші паперу формату А4. Якщо записка направляється за межі установи, її оформляють на бланку і реєструють.

Реквізити:

1. Найменування адресата (назва посади, назва установи або структурного підрозділу; прізвище, ініціали керівника).

2. Посада, прізвище, ім'я, по батькові (при потребі домашня адреса) адресанта.

3. Назва виду документа.

4. Заголовок документа.

5. Текст.

6. Дата складання.

7. Особистий підпис.

Пояснювальна записка може мати сукупність реквізитів та їх розміщення (позиції) як у заяві особистого характеру.

Запитання:

1. У яких випадках пояснювальна записка складається з ініціативи підлеглого?

2. Які види документів існують під назвою “пояснювальна записка”?

3. Чи буває пояснювальна записка зовнішнім документом?

4. Як оформляється пояснювальна записка?

5. Що містить вступна частина пояснювальної записки.

Деканові факультету
Вінницької національної
аграрної академії
проф. Семеренку М. П.
старости групи 19 – ОА
Фурманчука Олега Дмитровича

ПОЯСНОВАЛЬНА ЗАПИСКА
про порушення дисципліни

Студенти групи 19-ОА не з'явилися на заняття з мікроекономіки 14.03.2007 р. (2 – 3 пари) тому, що відвідували виставку комп'ютерної техніки.

Виставка організована науково-виробничим об'єднанням "Інтеграл", яке запросило студентів нашої групи на 10 годину.

15 березня 2007 р.

Підпис

13. Наказ

Наказ – це розпорядчий документ, який видається керівником підприємства, організації, установи з метою розв'язання основних та кадрових питань. Керівник підприємства має право видати наказ у межах своєї компетенції. Наказ видають на основі і для виконання законів, постанов і розпоряджень уряду, наказів і вказівок вищих керівних органів. Наказ – це документ правової чинності.

Накази охоплюють різні аспекти діяльності підприємств, установ, організацій: організація виробничої діяльності, організація праці, штати, дисципліна, відрядження і т. ін.

За своїм призначенням усі накази поділяються на накази з питань основної (головної) діяльності, із загальних питань і накази щодо особового складу.

Накази з питань основної діяльності видаються при створенні, реорганізації структурних підрозділів, при проведенні підсумків діяльності установ, при затвердженні річних, перспективних та інших планів.

Накази щодо особового складу (кадрові) оформляють при призначенні, переміщенні на посадах, відрядженнях, наданні відпустки, заохоченні, звільненні, нагородженні тощо.

Накази оформляються на спеціальних бланках.

Композиція наказу повинна бути чіткою, формулювання категоричними.

Наказ із загальних питань (основної діяльності) видається для оперативного впливу на процеси, що виникають в організації, підприємстві. Текст такого наказу складається з двох частин: констатуючої й розпорядчої. У констатуючій частині вказується причина, мета видання наказу або посилання на розпорядчий документ вищої організації.

Розпорядча частина позначається словом "НАКАЗУЮ" і поділяється на пункти, які можуть складатися з підпунктів. У ній перераховуються запропоновані дії, вказуються виконавці кожної дії та терміни виконання. В останньому пункті розпорядчої частини зазначають осіб, яким доручено контроль за виконанням наказу.

Кожний пункт наказу нумерується арабськими цифрами.

Текст повинен мати наказову форму викладу розпорядчої частини. Пропоновані до виконання дії називаються дієсловами в інфінітиві (прийняти, зарахувати, перенести, покласти на ...).

Як виконавці звичайно вказуються організації або структурні підрозділи. Службова особа може вказуватися як виконавець лише в тому випадку, коли здійснення чогось наказується конкретній особі або групі осіб. Тоді в наказі називається повне найменування посади цієї службової особи, її прізвище та ініціали (в давальному відмінку).

Наказ підписує лише перший керівник установи.

Візи розташовуються нижче від підпису керівника.

Проект наказу погоджується із заступником керівника організації, із керівником структурних підрозділів, яких стосуються пункти наказу, із юристом організації (що свідчить про те, що документ не суперечить правовим актам і розпорядженням вищих організацій).

У наказі по особовому складу констатуючої частини може і не бути. Розпорядча частина обов'язково поділяється на пункти. Розпорядча частина наказу по особовому складу починається дієсловом: ПРИЗНАЧИТИ, ПЕРЕВЕСТИ, ЗВІЛЬНИТИ, ОГЛОСИТИ ПОДЯКУ ...

Реквізити:

1. Повна назва установи, підприємства, що видає наказ.
2. Назва виду документа.
3. Дата.
4. Місце видання.
5. Номер.
6. Заголовок до тексту.
7. Текст.
8. Підпис керівника.
9. Віза (відмітки про погодження).

Запитання:

1. Чи має право видати наказ керівник структурного підрозділу?
 2. Які сфери діяльності підприємства охоплюють накази?
 3. Які накази називаються ініціативними?
 4. Чи видаються накази щодо особового складу при реорганізації структурних підрозділів?
 5. У яких ситуаціях видаються кадрові накази?
 6. Чому формування речень у наказах повинні бути категоричними?
 7. Із скількох частин складається текст наказу з питань виробничої діяльності?
 8. Для чого в наказах констатуюча частина?
 9. Скільки підписів ставиться у наказах?
 10. Що таке віза в наказах?
- Зразок організаційного наказу:*

ДЕРЖАВНИЙ МИТНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ
НАКАЗ № 38

про вивізне (експортне) мито в 2007 році

від 18 лютого 2007 р.
м. Київ

Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України від 11 січня 2007 року
№ 3-97 “Про вивізне (експортне) мито в 2007 році”

НАКАЗУЮ:

1. Прийняти до митного оформлення продукцію (роботи, послуги), що експортуються тільки за наявності підтвердження про сплату вивізного мита через банківські заклади або в касу митниці за ставками згідно з додатком.

При відсутності квоти на продукцію, що підпадає під режим ліцензування та квотування, митне оформлення її здійснюється при умові сплати експортного мита згідно зі ставками та поданням належним чином оформленої ліцензії.

2. Нарахування мита здійснюється в графі 47 вантажної митної декларації під шифром “40” – “експортне мито”, виходячи з вартості товару, вказаної в графі 42.

3. Суму мита, що підлягає сплаті, зараховувати на депозитний рахунок митниці і до 10 числа кожного місяця перераховувати до державного бюджету (розділ 8 параграфа 14) через місцеві фінансові органи.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника начальника митниці Єгорського О. В.

Голова комітету

(підпис)

О. Д. Коваль

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАКАЗ

16 листопада 2006 р.

№ 183

м. Вінниця

Про підготовку та проведення
зимової екзаменаційної сесії
у 2006/2007 навчальному році

З метою своєчасної підготовки та успішного проведення зимової екзаменаційної сесії у 2006/2007 навчальному році

НАКАЗУЮ:

1. Зимову заліково-екзаменаційну сесію зі студентами всіх курсів та форм навчання провести в терміни, що визначені графіком навчального процесу на 2006/2007 навчальний рік.
2. Створити державні екзаменаційні комісії з прийому державних іспитів з 13 по 20 січня 2007 року для студентів 5 курсу заочної форми навчання із фундаментальної і загальноінженерної підготовки та іноземних мов.
3. Деканам факультетів:
 - 3.1. На вчених радах факультетів та засіданнях кафедр розглянути питання про підготовку та проведення зимової заліково-екзаменаційної сесії.
 - 3.2. Не пізніше, як за три тижні до початку зимової заліково-екзаменаційної сесії, скласти розклад іспитів і довести його до відома викладачів та студентів.
4. Індивідуальний графік складання заліків та іспитів після завершення заліково-екзаменаційної сесії надається наказом ректора на підставі розпорядження по факультету.
5. Деканам факультетів, завідувачам цей наказ довести до відома викладачів, студентів та навчально-допоміжного персоналу підрозділу.
6. Контроль за виконанням наказу покласти на проректора з навчальної роботи Леонтьєва В. О.

Ректор

(підпис)

Б. І. Мокін

Вінницький завод “Авангард”

НАКАЗ

29.11.2006

№ 237

м. Київ

про перехід діловодства заводу на українську мову

Згідно із ст. 10 Конституції України, Законом України “Про мови” справочинство на підприємстві буде переходити на українську мову. У зв’язку з цим

НАКАЗУЮ :

1. Усю систему документації на заводі з 01.01.2007 р. вести державною мовою.
2. Заступникові директора Костюку С. К., завідувачеві канцелярії Сахно В. О. організувати проведення занять із документознавства українською мовою з працівниками, що зайняті підготовкою і оформленням документів, а також із управлінським персоналом у термін до 30.12.2006 р.

3. Заступникові директора Костюку С. К., завідувачеві канцелярії Сахно В. О. забезпечити розробку бланків організаційно-розпорядчих та інформаційних документів у термін до 01.12.2006 р. і подати до друкарні заводу. Бланки документів погодити з відділом стандартизації.

4. Заступникові директора з науки Мельничук С. Л. забезпечити переклад попередньо розроблених інструкцій, положень та інших нормативних документів українською мовою у термін до 30.12.2006 р.

5. Контроль за виконанням цього наказу доручити заступникові директора Костюку С. К.

Директор заводу
Печатка

(підпис)

Василенко К. І.

З наказом ознайомлені:

_____ Костюк С.К.	“	”	_____ 2006 р.
_____ Мельничук С. Л.	“	”	_____ 2006 р.
_____ Сахно В. О.	“	”	_____ 2006 р.

Зразок кадрового наказу:

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет імені Т.Г. Шевченка

НАКАЗ № _____

від “ _____ ” _____ 200 ____ р.

м. Київ

про прийняття на роботу за контрактом

ПРИЗНАЧИТИ:

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

на посаду _____

на умовах укладеного з ним контракту від “ _____ ” _____ 200 ____ р.

Підстава: контракт від “ _____ ” _____ 200 ____ р.

Ректор
Печатка

(підпис)

Розшифрування

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАКАЗ

21.06.2007

№ 202-К

м. Вінниця

ПРИЗНАЧИТИ:

1. Паламарчук Ніну Вікторівну на посаду викладача кафедри фізики з 1 липня 2007 р., встановити посадовий оклад 600 гривень.

Підстава: заява Н. В. Паламарчук від 20 червня 2007 року з візами завідувача кафедри і декана енергетичного факультету.

ЗВІЛЬНИТИ:

2. Берестовського Івана Сергійовича, лаборанта кафедри українознавства, з посади з 1 липня 2007 р. у зв'язку з виходом на пенсію.

Підстава: заява І. С. Берестовського від 31 травня 2007 року.

НАДАТИ:

3. Петруку Дмитру Борисовичу, доценту кафедри метрології, відпустку з 01.07.2007 р. по 30.07.2007 р. на 26 робочих днів.

Підстава: графік відпусток і заява Д. Б. Петрука.

Ректор

(підпис)

Б. І. Мокін

Печатка

З наказом ознайомлені:

Головний бухгалтер

_____ С.Ю. Завальнюк

„_____” _____ 2007 р.

_____ Н.В. Паламарчук

„_____” _____ 2007 р.

_____ І.С. Берестовський

„_____” _____ 2007 р.

_____ Д.Б. Петрук

„_____” _____ 2007 р.

14. Розпорядження

Розпорядження – це правовий акт, який може бути виданий як місцевими Радами депутатів, місцевими виконкомом в межах їх компетенції, так і підприємствами, організаціями, установами, керівниками, окремими службовими особами чи колегіальними органами з метою вирішення оперативних питань. Розпорядження – це певні вказівки з окремих конкретних питань.

Керівник установи, підприємства, організації чи керівник структурного підрозділу може давати розпорядження тільки з питань, які входять у його безпосередні обов'язки.

Розпорядження можуть бути загальними (їх дія поширюється на усе підприємство) або стосуватися окремих ділянок його роботи. Документ може бути виданий і щодо окремих осіб, і щодо громадян-виконавців розпорядження.

Цей документ має обмежений термін дії.

Розпорядження може оформлятися на бланках і на стандартних аркушах паперу.

Завдання 5. Прочитайте текст, виділіть вставні слова, словосполучення й речення. Які особливості інтонації і змісту вставних слів? Поясніть розділові знаки.

Серед нашого народу, скажу я вам, трапляються всякі прізвиська – чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні. Про ніякі й мови ніякої: вони веселою усмішкою не скроплять вуста, глузливим жаром не запалять очей...

Тільки в нашому селі небувало багатий урожай на прізвиська, які то хлібом, здається, дурманять, то дьогтем і смолою від них відгонить за верству, а то квіткою – садовою чи луговою – далеко пахнуть. А є прізвиська, так би мовити, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвиська, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Борсук. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиною зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоєнні часи Сало, так це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад. Зате можемо похвалитися Кендюхом – таким Кендюхом може повеличатися не кожне село, як і прізвиськами Макуха, Вареник, Галушка, Довбня, Гайдамака, Буцом, Шепета.

І справді, що трапляється – те трапляється. Ну, як, скажіть, жити людині, яку називають Півторакожуха? Хто і з якої причини так охрестив, пошкодувавши двох кожухів, а вділивши саме півтора? Або як має почуватись жінка або чоловік, що носить прізвиське Панібудьласка?...

(Е. Гуцало).

Завдання 6. Складіть речення зі словами **справді, безперечно, здається, видно, взагалі** так, щоб вони вживалися або як вставні, або як не вставні.

Завдання 7. Запишіть речення; поставте та поясніть розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях.

Брати жили як то кажуть душа в душу. Я правда ніколи не вважав оригінальність самоціллю; оригінальність потрібна тоді, коли вона скажімо розбиває людські пересуди, сприяє поступові людської думки і людської праці, примушує нас по-новому – і вірніше глянути на світ... Шанувати людину незалежно від її віку – здавалось би я говорю про загальновідомі речі проголошую “прописні істини”. Однак й прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували. Хто боїться зіпсувати товариські стосунки гострою критикою на адресу товариша, хто не здатен з належним спокоєм хоч би воно й було боляче вислухати таку критику з товаришевих уст – має ще добре попрацювати над собою. “Одначе наші хазяї старими традицій носіями не були. Був добрий лад ми бачили між ними, що варте як відомо похвали”

(З тв. М. Рильського).

Завдання 8. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання при вставлених конструкціях.

1. На свято Маковія 14 серпня так у народі називають цей день святили мак і зберігали його протягом року (І. Бондаренко). 2. Новорічні свята – Різдво 7 січня – цього дня народився Ісус Христос, Новий рік 14 січня у кожній родині відзначалися з великою урочистістю. 3. До новорічних свят завжди білили хату, прибирали її рушниками, килимами, в окремих районах Ураїни в основному на Правобережжі витинанками. Готували також святковий одяг, робили колядницьку зірку, маску кози найчастіше з дерева. 4. По всій Україні ще й сьогодні поширений звичай на Різдво носити вечерю кутю, пироги, узвар хрещеній матері, родичам. На другий день Різдва після церковної відправи паралельно з ватагами колядників ходили й діти переважно до сусідів і родичів, по одному або невеличкими групами, з зіркою чи козою. 5. Коли на Богоявлення 19 січня день теплий, хліб буде щедрий, тобто густий (З календаря).

Завдання 9. Перекладіть українською мовою. Підкресліть однією лінією вставні конструкції, а двома – вставлені. Чим ці конструкції різняться між собою? Поясніть уживання розділових знаків.

Штатский старичок, оправлявший свои седые височки у другого зеркала и изливавший из себя запах духов, столкнулся с ними на лестнице и посторонился, видимо, любясь незнакомой ему Кити (Л. Толстой). Вечор, ты помнишь, вьюга злилась... (А. Пушкин). Лес, видимо, служил излюбленным местом пребывания маралов (Г. Феодосеев). Человек, говорят, ко всему привыкает (Б. Полевой). Мы быстро скатились с обрыва на берег (бежать тайгой было трудно) и, напрягая силы, бросились вниз по берегу реки (Г. Феодосеев).

Завдання 10. Перепишіть, виділяючи потрібними розділовими знаками вставлені речення.

1. Там батько, плачучи з дітьми а ми малі були і голі не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевченко). 2. А Ярема страшно глянуть по три, по чотири так і кладе (Т. Шевченко). 3. А все-таки її люблю, мою Україну широку, хоч я по їй і одинокий бо, бачте, пари не найшов аж до погибелі дійшов (Т. Шевченко). 4. Я вийшов за садок гілля обторкало мої плечі та шапку, полишивши на них білі пухнасті квітки з снігу, і став дивитися на дорогу, котрою в'їхав позавчора до цього села (Г. Тютюнник). 5. Взагалі Данилко за багато років приятелювання з пасічником помітив, що той не любить бувальщин "Я таке й без тебе знаю, надивився", а все навертас розмову на щось незвичайне, дивовижне, хоч воно й вигадане (Г. Тютюнник). 6. Незнайомий подививсь в очах його щось тепле, чоловіче! На мене глянув він ласкаво (П. Тичина).

Завдання 11. Перепишіть. Поставте, де треба, розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях; поясніть розділові знаки.

1. Ви я бачу також мудрець за чужою спиною (М. Стельмах). 2. Султан з'явився в урочистих шатах, у золотому кафтані чотирирукавному два рукави для рук, а два для цілування придворними, коли йшов до трону, у ще вищому, ніж звичайно, тюрбані, із золотою шаблею при боці, обсипаною величезними діамантами й рубінами (П. Загребельний). 3. На перший погляд здається що сказати "крізь" або "через" однаково. Але це не так. "Крізь гони" – тобто долаючи перешкоди, труднощі. А "через Карпати" – означає перемаїнути через гори (З журн.). 4. Ніхто не переймався почуттями султанської матері, бо йшлося ж про набагато більше – про велику державну політику: султан вирушив може у найбільший свій похід, в похід цілого свого життя, що засвідчував не тільки посланням до іноземних володарів, а й тим, що брав із собою улюблену жону і всіх коли не лічити Мустафи синів, кожен з яких міг вважатися ймовірним спадкоємцем трону (П. Загребельний). 5. Ми добре видно так і не доберемося до вечора (З журн.). 6. Вона схожа була на ромашку вранці після дощу, коли квітка вже висохла, а стебельце ще вологе. Похмура душа Сулейманова розпримінювалася і Роксолана радісно всміхалася, ховаючи гримаси болю, брала на руки то Міхрімах, то Селіма, цілувала діток, шептала їм мовби вони могли розуміти як дуже їх любить, як бракує їй часто їхнього тепла і безмежної довіри (П. Загребельний).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає особу, іноді – предмет, до яких звернене мовлення.

Звертання виражається іменником (або його еквівалентом – іншими частинами мови у значенні іменника) у кличній формі (рідше – у формі називного відмінка) і вимовляється зі специфічною кличною інтонацією: *Зоре моя вечірняя*, зійди над горою ... (Т. Шевченко); *Слово, чому ти не твердая криця* ... (Л. Українка); *Ви щасливі, пречистії зорі* (Л. Українка).

Основна функція звертання – примусити співбесідника слухати, повернути увагу до повідомлення, тому в ролі звертань виступають імена, прізвища, назви осіб за родинними стосунками тощо, а в художніх творах – і назви тварин: *Завтра буду я далеко, далеко, Оксано...* (Т. Шевченко); *Хіба можливо це забудь ? Та добре розумію, що яблуні нові цвітуть у серці в Вас, Андрію* ... (М. Рильський); – *Блаженко !* – окликає Сагайда старшого, а брати зупиняються обидва . – *Я вас слухаю, товаришу гвардії лейтенант!* (О. Гончар); *Мамо, мамо !*. Не плач, не треба (В. Сосюра); *Мій братечку, мій братику !* Хоч ти не цурайся ! (Т. Шевченко).

Звертання найчастіше вживаються у спонукальних та питальних реченнях і можуть займати у них різну позицію: Ти прекрасна, *вечірняя зоре!* (Л. Українка); Вийди, *кохана*, працею зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Старицький); Вгамуйся, *думко*, не літай так буйно. (Л. Українка); Де ви, *мої товариші колишині?* (Л. Українка); Ой ти, *дівчино, з горіха зерня*, чом твоє серденько – колюче терня (І. Франко).

Звертання можуть бути поширені означеннями, прикладками: *Рідна мати моя*, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села... (А. Малишко); *Україно моя, чисті хвилі ланів, променисті міста, голубінь легкокрила* (М. Рильський); Дяка щира тобі, *ніченько-чарівниченько*, що закрила ти моє личенько ! І вам, *стежки як мережки*, що ввели мене до березочки ! (Л. Українка).

Завдання 1. Запишіть речення, розберіть їх синтаксично. Дайте відповідь на питання: чи бувають звертання членами речення? Чому?

1. Поділля – наш рідний край. 2. Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А. Малишко). 4. Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її обкрадену збудять (Т. Шевченко). 4. Красо України, Поділля, розкинулось мило, небало! (Л. Українка).

Завдання 2. Розгляньте таблицю ‘Розділові знаки при звертанні’. Правильно проінтонуйте речення. Поясніть вживання розділових знаків стосовно місця звертання, доповніть таблицю правилами.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ	
ПРАВИЛО :	ПРИКЛАДИ :
Кома ставиться :	
1.	1. Душа моя убогая, чого марно плачеш? (Т. Шевченко).
2.	2. Благословенний будь, мій рідний краю! (Д. Павличко).
3.	3. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко).
Знак оклику ставиться :	
1.	1. Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Л. Українка); Дніпро, Дніпро! Ти покохав, як матір, Україну, ти рідним братом її став... (О. Олесь).
2.	2. О земле рідна ! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді (М. Рильський); Ой ви ночі

Завдання 3. У поданих реченнях знайдіть звертання, вкажіть на формув вираження його; поясніть розділові знаки.

1. О зброе щастя, слово, я жить з тобою звик ! Ти квітка у любові, в ненависті ти – штик. 2. Як передать, Донбас, твою красу і силу ... 3. Гей, ви зорі ясні !. Тихий місяцю мій !.. Де ви бачили більше кохання ? 4. О, де ти, брате мій? Прийди хоч на хвилинку ... (З тв. В. Союри). 5. О любий друже мій ! Чи не любов до віку пориває людей на подвиг, на борню, на бій ? (І. Кочерга). 6. Подоляни мої, придніпровці з ясними очима, я іду поміж вас, пізнаю вас по пісні, по дружбі, по славі (Н. Гнатюк).

Завдання 4. Перепишіть речення; поставте розділові знаки при звертанні; поясніть їх вживання.

1. Ой ти дівчино ясная зоре ти мої радощі, ти моє горе (І. Франко). 2. Пісня моя ти підстрелена пташко мусиш замовкнуть і ти (І. Франко). 3. Красо України Поділля од Бугу до схилів Дністра хліб-сіль у великій родині поділять. Бо гостеві раді як брату сестра (В. Юхимович). 4. Квітни і гордись будівниками рідна земле звільнена з п'їтьми, у труді прославлена руками, у боях відстояна грудьми (В. Юхимович). 5. Поклін тобі моя зів'яла квітко моя розкішна невідступна мріє останній сей поклін (І. Франко).

Завдання 5. Поставте іменники *син, мати, дочка, викладач, Київ, Дніпро, пісня* у називному відмінку множини і введіть їх у речення, як звертання. Поясніть розділові знаки при звертанні.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Поясніть розділові знаки.

1. Куда глядите казак? (М. Лермонтов). 2. Играйте веселитесь растите молодые силы. (И. Тургенев). 3. Ох лето красное любил бы я тебя когда б не зной да пыль да комары да мухи (А. Пушкин). 4. Девицы красавицы душеньки подруженьки разыграйтесь девицы разгуляйтесь милые! (А. Пушкин). 5. Шуми шуми послушное ветрило волнуйся подо мной угрюмый океан. (А. Пушкин). 6. Чего же сероглазая ты смеёшься? (Я. Смеляков). 7. Не пугай зима весна придет (Пословица).

Завдання 7. Лінгвістична загадка: Яке це звертання ? У своїй патріотичній поемі “Свшан-зілля” поет М.Вороний звертався зі словом любові до рідної України. Яке це звертання з двох слів – іменника в кличному відмінку і прикметника,

якщо синонім іменника в ньому *мати, неня, ненька*, а синонім прикметника – *мила*? Звертання супроводжується великим почуттям.

Завдання 8. Коментоване письмо. Знайдіть звертання, дайте йому характеристику (поширене, непоширене, чим виражене, які почуття передає).

1. Краю ти мій рідний, краю мій багатий, гордість наших предків, я люблю тебе, твої тихі плеса річок та озер, верб над річками, замріяні гаї та ліси, зелені килими буякових полів, безкраї лани, солов'їні гаї, калиновий цвіт, прекрасний народ, історію, культуру (П. Тичина). 2. О земле велетнів роди! (П. Тичина). 3. Припливайте до колиски, лебеді, як мрії, опустіться, тихі зорі, синові під вії (В. Симоненко). 4. Мамо, ви чуєте? Вітер з долини цілує червоне серце калини (А. Малишко). 5. Нехай живе поезія, мій друже. (М. Рильський). 6. Вшануйте, друзі, рідну річ, назвіть голосно своєю та розженіте над землею непереможну, темну ніч! (М. Старицький).

Завдання 9. Запишіть вірш, знайдіть у ньому звертання. Поставте і поясніть розділові знаки при звертанні.

Пробач

Пробач мій дню, що був похмурим,

Пробач мій рух, що кволим був,

Пробач любове, що в зажурі

Твоє ім'я на мить забув.

Пробач мені серпневий степе,

Бо завинив, здається знов

І на побачення до тебе

Я не збирався, не прийшов.

Пробач мені далекий друже

Що згадку затягли дими,

Хоч у свої серця байдужість

Не смієм поселяти ми,

Пробач мені дитинства хато,

Що не озвався на тихий плач...

Стою німий і винуватий,

Зігнутий зболеним "пробач"

(В. Крищенко).

Завдання 10. У поданих реченнях зі звертаннями поставте пропущені розділові знаки.

1. Ой дівчата – паняночки заспіваєм коханочки бачте, ніченька яка (О. Олесь). 2. Гей ти пісне – серцегубно лийся глибоко в серце (О. Олесь). 3. Ой не шуми журливо темний гаю мій (О. Олесь). 4. Збережи

нам квіти пишні поверни часи колишні – чуєш вітре степовий (Г. Чупринка). 5. Гей ви квіти гей ви трави, звірі. Не змєртвить вас мла осіння (Г. Чупринка). 6. Прийди весно прийди рясна новим життям заграй (Б. Лепкий). 7. Розкажи тополе не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх? Розкажіть ви роси, ніби перли чисті, чому вас ронять трави урочисті (В. Симоненко). 8. О чом Дунай о чом тихий о чом же ти не рожевий? (Ю. Федькович). 9. Єдина кохана дівчино моя скажи мені вірну правду, чи будеш моя. (Ю. Федькович).

Звертання вживаються в різних стилях мови: розмовному, художньому, діловому, епістолярному (листуванні). У художньому стилі звертання емоційно забарвлені, можуть бути поширені й непоширені, підсилюються за допомогою вигуків, часток, повторень. У публіцистичному стилі часто вживаються непоширені звертання. В епістолярному стилі (листи) – звертання емоційно забарвлені. Вживаються в питальних і спонукальних реченнях. Звертання в листах відбивають традиції української мови у використанні кличного відмінку. Форми звертань створюють дружній тон листів. Послухайте їх.

Із листів Т. Шевченка:

Добродію й друже !
Бачу милий мій друже !
Мій любий, мій єдиний друже !
Вельмишановний добродію ласкавий !

Із листів І. Франка:

Високоповажний пане професоре !
Любий пане Богдане !
Дорогий приятелю, шановний пане докторе !
Люба моя, сердечна Олю !

Із листів М. Стельмаха, нашого земляка, до друга Івана Синиці :

Дорогий Іване, радість моя !
Серце моє, радість моя, дорогий мій друже !
Щастя моє, радість і гордість моя, любий друже !

Завдання 11. Напишіть три запрошення різного змісту, використовуючи звертання.

Завдання 12. Гра “Ерудит” на кращого знавця назв творів, у яких є звертання; пісень, у заголовках яких є звертання.

Звертання у назвах літературних творів.

“Де ти бродиш, моя доле ?”	С. Писаревський
“Верховино, ти свідку наш”	М. Устиянович
“Думи мої, думи мої”	Т. Шевченко
“Зоре моя вечірняя, зійди над горою”	Т. Шевченко

“Якби ви знали, паничі...”

Т. Шевченко

“Мамо, іде вже зима”

“Красо України, Поділля !”

Л. Українка

“Слово, чому ти не твердая криця ?”

Л. Українка

“Повій, вітре, на Вкраїну”

С. Руданський

“Ой ти, дівчино, з горіха зерна”

І. Франко

Народні й літературні пісні, в заголовках яких є звертання.

“Розпрягайте, хлопці, коні”,

“Світи, світи, місяченьку”,

“Куди ідеш, орле”,

“Ой зійди, зійди, ясен місяцю”,

“Ой, не шуми, луже”,

“Ой гук, мати гук”.

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

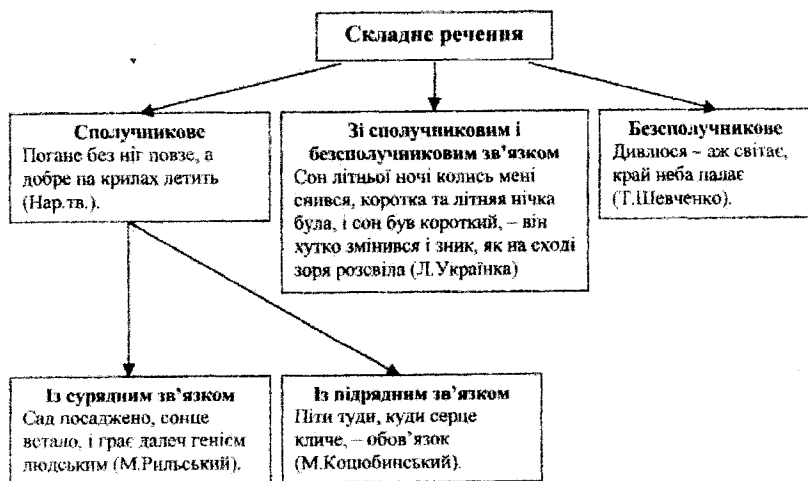
Складними називаються речення, до складу яких входять дві чи більше граматичних основ, що утворюють смислову та інтонаційну єдність.

Наприклад: *Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре (М. Рильський). Ніхто не забутий, ніщо не забуте, слово про подвиг не згасне в віках (В. Сосюра).*

Складносурядним називається речення, частини якого синтаксично рівноправні, становлять одне граматичне і смислове ціле, поєднуються за допомогою сполучників сурядності. Наприклад: *Над водою верби стелять свій намет, і шепоче з осокою невгамовний очерет (С. Черкасенко).* Характерною ознакою складносурядних речень є те, що їх компоненти — предикативні одиниці — поєднуються між собою сполучниками сурядності, які завжди перебувають між предикативними одиницями, не належачи жодній із них, а тільки всьому складносурядному реченню в цілому. В цьому легко переконатися, помінявши місцями предикативні частини цих речень. Наприклад: *За вітряком небо стало жовтогаряче, і збитий на вулиці порох був рожевий (П.П.).* — *Збитий на вулиці порох був рожевий і за вітряком небо стало жовтогаряче.* Цим складносурядні речення відрізняються від складнопідрядних, у яких сполучник чи сполучне слово, що ними поєднуються предикативні одиниці, належать тільки підрядній частині.

Ознакою складносурядного речення є те, що жоден з його компонентів ніколи не може перебувати в середині іншого компонента.

Основні види складних речень

Сполучники сурядності:

1) **Єднальні: і (й), та (= і), ні...ні, ані...ані.**

Наприклад: *Сушило сонце землю, і дощі воложили її (Н. Рибак).*

Сполучники **і(й), та** вживаються як одиничні і як повторювальні, а сполучники **ні-ні, ані-ані** - тільки як повторювані;

2) **протиставні: а, але, проте, так, та (= але), однак, зате.**

Наприклад: *Вітру на морі не було, **проте** клекотав сильний прибій (М. Трублаїні);*

3) **розділові: або, чи, то...то, чи...чи, не то...не то, чи то...чи то.**

Наприклад: ***Не то** води шуміли, збігаючи в Дунай, **не то** вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський).*

4) **приєднувальні: та й, ще й, причому, притому.**

Наприклад: *Тільки вогонь горить з-під гранітного обеліска Невідомого солдата, **та** ще тихо звучить музика в глибині землі, мов з велетенського органа (І. Цюпа).*

Завдання 1. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Була б колиска будуть діти (Н. тв.). 2. Я бачу все час зморшками обличчя зриє а теплі коси вкриє іней незчисленних зим (Б. Бойчук). 3. Чужинця шани ждатимеш дарма В твій слід він кине сміх-погорду (Д. Павл.). 4. Все повторялось і краса й потворність. Усе було асфальти й спориші. 5. І плаче коник серед трав нема мелодій (Л. Кост.). 6. Не степами і не горами простяглася твоя (України) географія на півкулях мільйонів сердець і кризь невидимі простори пісень (Ю.Тарн.). 7. Я б вибрав найви-

пу почесть У чистім і чеснім бою На чорному мармурі ночі Зорю записати свою! (Б. Ол.). 8. В однієї таємниці – очі карі У другої таємниці – сині очі В однієї таємниці – добре серце У другої таємниці – зле і хиже В однієї таємниці – срібен перстень А в другої – звичайнісінька обручка (І. Др.). 9. Об руїни крешуть червоних блискавиць коні облюбовує собі Перун місце для капища (І. Кал.). 10. Зашаруділа кропива пройшовся вітер запалюючи в глибині ночі метушливі спалахи ніч народжувала перелесників (В. Шевч.)

Завдання 2. Поставте розділові знаки у складнопідрядних реченнях.

1. Пишіть листи і надсилайте вчасно коли їх ждуть далекі адресати коли є час немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Кост.). 2. Приїздіть до Відня і коли приїдете зверніться до мене (В. Дом.). 3. Творець людину вивів на дорогу що без початку і що без кінця (О. Тарн.). 4. Вона дає закон добра і злого – не знаючи де зло і де добро (О. Тарн.). 5. Яким почував що треба щось сказати товаришеві, бадьорити його. Але не знав як (А. Гол.). 6. В останні роки дуже популярним у літературних колах став афоризм Григора Тютюнника про те що немає загадки таланту а є лиш вічна загадка любові (М. Наєнко). 7. Сідали де хто хотів (В. Шевч.). 8. І свої хрести шукали хто як міг і хто де міг ... (П. Мовч.). 9. Батько й мати у глибинах своїх душ чекали що відчиняться зненацька двері і Олюся завітає в кімнату, свіжа й весела, ніби повернувшись з далекої гулянки (В. Підмог.). 10. Коли б не було смерті й минуле можна було змінювати люди не знали б страху й страждань (П. Загр.). 11. Подумалось що кінець світу давно почався – можливо, навіть звідси що ті хто населяє ці піски обпалені, але не переможені що пісок – мірило часу – є мірилом смерті. Себто мірилом не живого, а віджилого (П. Мовч.). 12. Питала як живе її рідне село Гуджули й чи багато цвіту в їхньому саду чи багато нагідок (М. Лазор.)

Завдання 3. Складіть і запишіть шість складносурядних речень з протиставними сполучниками.

Завдання 4. Запишіть з'ясувальні складнопідрядні речення. Визначте, до

яких слів належить з'ясувальна частина.

1. Збагнув тільки, що Київ безконечний, пишний, запаморочливий, таємний (П. Загр.). 2. Ви навіть і не підозрювали, що у вашому селі стільки криниць (Є. Гуц.). 3. Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сос.) 4. Книга вчить, як на світі жить (Н. тв.). 5. Він сказав, що саме сила волі і бажання виграти часто дають змогу слабшим перемагати сильніших (В. Соб.). 6. Я простягаю руку, беру в жменю кілька колосків і почув-

ваю, як тіло моє наливається земною силою (Д.Т.). 7. Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі (І.Ц.).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Крапка з комою

Тире

Якщо частини складносурядного речення далекі за змістом або вже мають у своєму складі інші розділові знаки: *Мороз прилине, синьо і прозоро розвісить скрізь інею сивий дим; і на шибках невидані узори він намалює генієм своїм (В. Сосюра)*

Якщо друга частина складносурядного речення, приєднуючись за допомогою сполучників **і(й), та (і)**, виражає швидко зміну подій або різке протиставлення: *Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна (Л. Українка)*.

ставиться

Кома

Не ставиться

Між частинами складносурядних речень, з'єднаних за допомогою сполучників **і(й), та, а, але, проте, однак, зате, або, чи, не, то, ні...ні, то...то, все ж, також**: *Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко)*.

Перед єдналими і розділовими одиничними сполучниками, коли є спільний другорядний член, спільна частка, спільне головне чи підрядне речення, або спільне пояснювальна частина складного речення: *Тільки невсипуче море бухає десь до леку та зорі тремтять в нічний прохолоді (М. Кюбинський)*

Виражені питальними, спонукальними або окличними реченнями.
Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе (М. Рильський).

Виражені двома називними або безособовими реченнями.

Весна і молодість! (В. Сосюра).

Було затишок і пахло вогкістю (А. Головка).

О хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів? (О. Олесь).

Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу (Т. Мас.).

Завдання 1. Прочитайте текст, визначте види складних речень.

Плетіння вінків супроводжувалось барвінковими піснями. Під ці пісні виконувався обряд розплетення коси. На долівці розстеляли біле полотно, на якому ставили хлібну діжку, а зверху клали подушку. Молода сідала на неї (на Прикарпатті сідала на застелене кожухом ярмо), і брат розплітав їй косу, після чого дівчата прикрашали голову нареченої весільним вінком. У давнішні часи ці дії виконувала мати. За гуцульськими звичаями не можна було знімати віночок аж до шлюбу, бо існувало повір'я, що, коли б він пропав, наречена зазнала б великого нещастя.

Молодому вінок старша дружка (весільна "матка") чіпляла до шапки чи капелюха, садвила біля нареченої на кожух, що лежав догори вовною, і накривала їх рушником або посипала житом. Після цього молоді називались "князем" і "княгинєю", вони збирали весільний поїзд та йшли просити рідню і сусідів на весілля (3 журн.).

Завдання 2. Запишіть речення. Доведіть, що вони є складносурядними. Поясніть розділові знаки.

1. Все довколишнє здавалось неминущим, не піддатним ніякій руїні, і серед людей для нас не було смертних, все нас оточували невмирущі (О. Гончар). 2. Дорога летить, і це ніби летить самий час (О. Гончар). 3. Струмус повітря, тиша мліє, і ніде нікого (О. Гончар). 4. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (О. Олесь). 5. А ти вийшла, – і сталося чудо якесь: вся земля затремтіла, засяяла, солов'ї засміялись – заплакали десь і душа моя арфою стала (О. Олесь). 6. Зима... і пролісок блакитний! Навколо ще лежать сніги, а він вже скинув ланцюги! (О. Олесь). 7. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спать... (О. Олесь). 8. Ніч колихала так ласкаво, – проте не спалося ніяк... (М. Рильський). 9. Ростуть дуби, купають в небі віти, а навкруги, немов веселі діти, дубки та липки зводяться рясні... (М. Рильський).

Завдання 3. У подані речення вставте сполучники сурядності; поставте розділові знаки, обґрунтуйте їх.

Січень снігом січе ... мороз вогнем пече. Розумний не подивує ... дурний не побачить. ... побігаєш - ... не пообідаєш. ... ти роботі сядеш на шию ... вона тобі сяде. ... добути, ... дома бути. ... рибку їсти ... на дно сісти. Сьогодні не празник ... ти нам не вказник (Нар. творч.).

Завдання 4. Визначте, в яких реченнях сполучники сурядності з'єднують однорідні члени, а в яких – частини складносурядного речення. Поясніть розділові знаки.

1. Була гроза, по горах в'ється дим і сивими струмус ручаями. Повітря склом виблискує ламким, і тиша ніжно дзвонить над гаями. 2. Сім'я єдина, але різні діти, і добре їм у чесній згоді жити... 3. Слова одні там тішать зір і слух, а інші нас відштовхують раптово, в одних – огонь і істина жива, а є й мертвотворні, крижані слова. 4. Яке ж це слово приязне: Карпати! Його з дитинства серцем я злюбив, у нім і грому майського розкати, і сива далечинь гірських шпилів, і співанка русавої дівчати, і голосні трембіти пастухів, і сум утрат, і мідний поклик слави... 5. З далека чути переплеск весла, падають листки, пожовклі і червоні, і тихо плинуть по холоднім лоні туди, куди і молодість пішла. 6. Прив'яла папороть ще зеленіє, та вже горять, як свічі, дерева; і памороззю криється трава уранці-рано. 7. Темніє обрій. Добродушний грім спросоння загримів, але над нами ще ясно й си-

ньо. 8. Метнулось гайвороння край дороги – і простяглась пустиня навкруги (3 тв. М. Рильського).

Завдання 5. Перепишіть речення, поставте необхідні розділові знаки і поясніть їх уживання. З'ясуйте, коли не ставиться кома між частинами складносурядного речення.

1. Кожному того дня згадувалась вітчизна і уявлялась вона в сонцевім вогні, з голубими шовками небес, гаптована смарагдами трав (П. Загребельний). 2. Бліді на небі гасли зорі і вітер плутався в мережі верховіть і не гойдалися берези білокорі (М. Рильський). 3. Вже давно оддзвеніли трамваї і в будинках погасли вогні (В. Сосюра). 4. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 5. Жену від себе голоси поля і тоді на мене, як дощ, спадають небесні (М. Коцюбинський). 6. На клумбах горіли маки а ранні левкої тільки що розпускались (М. Коцюбинський). 7. За тихім степом тліють вечори і сивим пилом криється дорога і молода зоря золоторога сіда, як птиця, в шумні явори (А. Малишко). 8. Тихо сонячно і мляво (О. Гончар). 9. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра). 10. Коли народ усім своїм життям присягся праве діло боронити, його ніяким не розбить громам і жодним океаном не розмити (М. Рильський).

Завдання 6. Запишіть речення й поясніть, чому в одних випадках між частинами складносурядного речення стоїть кома, а в інших її немає.

Уже небє зачервонілось і туман піднявся вгору (П. Гай). Небо густо затяглося хмарами, і на землю впав темний теплий вечір (В. Малик). Вчора ввечері, як лягали спати, піднялась страшенна буря і збирався дощ (М. Горюк). За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри (М. Хвильовий). Цілують серце промені останні, і тихне відгомін пташиних трелів (Б. Кравців). Доземний уклін тобі, рідна оселе! Це тут одшуміло дитинство веселе і юність майнула у путь гомінливу (І. Савич).

Завдання 7. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на сполучники сурядності в українській і російській мовах.

Жизнь каждого принадлежит отечеству, и не удалство, а только истинная храбрость приносит пользу (П. Нахимов). Березы за одну ночь пожелтели до самых верхушек, и листья сыпались с них частым и печальным дождем (К. Паустовский). Разговор то смолкал, то возобновлялся с новой силой, и, будто слушая новости, речная волна лениво перебирала береговую гальку (Г. Феодосеев). Где ваши сестры и как они поживают? (А. Чехов). Издали слышался шум неугомонного ручья и чувствовалось его сырое, холодное дыхание (А. Куприн).

Завдання 8. Пояснювальний диктант.

Було так тихо і сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом і оповідав (М. Коцюбинський). З чорного неба капали зорі, й пливла по ньому білим шумом небесна ріка (М. Коцюбинський). Чи для вас немає зелені в лісах, чи для вас не сяє сонце в небесах? (І. Франко). Небо було всіяне зорями, та яскравіше за всіх горіла моя улюблена зірка вечорова (А. Шиян). Уже вишневі зацвіли садки – і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський). А тепер шепочуть колоски у полі, й сонцем налилося золоте зерно (В. Сосюра). Щось просвистіло в нічному повітрі, чи кажан пролетів, чи якийсь птах, ненароком отарою піднятий у траві (О. Гончар).

Завдання 9. Запишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх. Сполучники сурядності підкресліть.

1. Повітря тремтить від спеки і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський). 2. Бо твій патріотизм – празнична одежина і мій – то труд важкий, гарячка невдержима (І. Франко). 3. Чи то кров мені в скроні гупас чи то серце аж так тукає? (Б. Олійник). 4. Навкруги було тихо і безлюдно (М. Коцюбинський). 5. Громи стрясають луки-перелуки і дощ між небом і землею струни сріблясто нагинає на вітрах і чорні хмари навівають страх (М. Луків). 6. Далекий грім і тиша знов німа (М. Рильський). 7. Мало сонця в осіннії дні та багато туманів і від того печальні пісні і гаї в золотому убранні (І. Гончаренко). 8. Важкі вітри не випили роси черлені трави бродять буйним соком і вдалині під обрієм високим лугів осінніх теплі голоси (А. Малишко). 9. Ти накинеш хустину на свій старомодний очіпок і незнана тривога торкнеться твоїх долонь (Б. Олійник). 10. Надворі сутеніло й поночило (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 10. Запишіть текст під диктування, звірте написане з надрукованим і опрацюйте допущені помилки.

К. Брюллов учив своїх учнів розуміти й любити природу, ніколи не відходив від неї, але самого Брюллова можна було б назвати "метафізиком природи": він бачив її нерухомою, застиглою, позуючою. Довгий час Шевченко відчував себе по-брюлловському, і стрічки на голові його Катерини не хотіли розвиватись, застигали в повітрі, як металеві стружки. Та ось в пишному оточенні брюлловських картин він раптом помережив клаптики паперу карлючками своїх поем та віршів, і з нього стихійно вирвалась пісня. Вона співала про те потаємне, що Шевченко приніс із собою у стіни академії, про синівську тугу за матір'ю-землею, за народом, закутим у рабстві. У піснях було повітря, пейзаж, почуття, соціальна воля до дії, і поетична розрядка збудила рух в картинах Шевченка.

... Навіть в останні роки життя Шевченка в його заняття живописом вирвалась пісня. Іноді він сідав до маленького столика і починав по-

волі, майже обережно виводити на першому ліпшому клаптикові паперу якісь стародавні закарлючки і читав тихим добрим голосом свої вірші, а слухачі плакали. К. Брюллов любив його читання вголос, і до останніх днів життя Шевченко не відучився від цієї хорошої звички, неодмінної звички брюлловського домашнього режиму.

І читанню вголос, і декламуванню Шевченко навчився ще в дитячі роки в дядка. Це був голос співця, гарний баритон з теноровими нотами, і письменник Куліш кілька разів говорив про нього у своїх спогадах. Якось в Оренбурзі засланці слухали Шевченка цілий вечір і плакали. Тарас Григорович проспівав кілька своїх пісень – "Зірочку", "Тяжко-важко в світі жити", але з особливим почуттям він виконував пісню "Забіліли сніги".

Потреба в музиці була в Шевченка постійною, і він присвячує їй найпалкіші записи в щоденнику. Так міг писати тільки професійний художник і музикант (М. Шагін).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Складнопідрядними називаються складні речення, в яких одне з простих речень підпорядковане іншому і пов'язане з ним сполучником підрядності або сполучним словом.

Наприклад: *Щоб рибку їсти, треба у воду лізти (Нар. творч.).*

Складнопідрядне речення складається з двох або більше частин, одна з яких **головна** (незалежна, пояснююча частина складнопідрядного речення, від якої в основному ставиться питання) і **підрядна** (залежна, яка пояснює або доповнює зміст головної та відповідає на поставлене питання).

Наприклад: *Хто не робить, той не їсть (Нар. творч.).*

Підрядна частина може залежати або від **одного слова** в головній частині, або від **головної частини** в цілому. Наприклад: *І скільки людського щастя розбилося тільки від того, що одне з двох своєчасно не вимовило слівця "пробач" (І. Вільде). Якщо не знаєш броду, не лізть у воду (Нар. творч.).*

Підрядна частина приєднується до головної сполучником підрядності або сполучним словом. Наприклад: *Так тихо сходить місяця підкова, що аж завмерли гори та ліси... (І. Пушкін). І той любов'ю повниться до світу, хто рідну землю має під собою... (М. Вінграновський).*

Сполучники підрядності (**що, щоб, якщо, наче, коли, хоч, бо, тому що, через те що та ін.**) тільки приєднують підрядне речення до головного, але членами речення не бувають. Наприклад: *Ніколи не думайте, що ви вже все знаєте (Л. Глібов).*

Сполучними словами у складнопідрядному реченні бувають відносні займенники **хто, що, який, чий, котрий** та ін. у різних відмінкових формах та прислівники **де, куди, коли, звідки, як** та ін. Сполучні слова приєднують підрядне речення до головного і одночасно є членами підрядного речення. Наприклад: *Щасливий той, кому пером дано небачене у звичному відкрити (Л. Забашта).*

У головному реченні можуть бути вказівні слова, зміст яких розкривається підрядним (займенники **той, такий** та ін., прислівники **там, туди, тоді** та ін.). Вказівні слова є членами головної частини. Наприклад: *Хто не хилився в битві хоробрий, той одвічно для бою живе! (С. Головатівський).* *Гора була така, що з неї спускалися цілий день (О. Гончар).* У першому прикладі вказівне слово **той** є підметом у головному реченні, в другому прикладі **така** є іменною частиною складеного присудка.

Завдання 1. Подані речення запишіть у такій послідовності: прості, складносурядні, складнопідрядні.

Де воля родиться, там загиба невіра (Д. Павличко). Як хочеш від людей шаноби, любов і гнів бери у путь (М. Рильський). Не родися красива, а родися щасна (Нар. творч.). Бути мудрішим за себе – от завдання (Ю. Яновський). Тяжко, важко в світі жити сироті без роду (Т. Шевченко). Найбагатший той, хто володіє рідною мовою (В. Голобородько). Керувати – це передбачати (М. Стельмах). Хто меч підійме, від меча загине (Леся Українка). Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л. Костенко). Людині треба, щоб її робота залишалася після неї жити (Ю. Яновський). Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (В. Сосюра). Здавна відомо, що заборонений плід – найсолодший (О. Олесь). Для того щоб сміх перевернув світ, точкою опори має бути власне серце (Є. Дудар). Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Д. Павличко). Живемо так, що доля одного переплітається з долею іншого, немов коріння дерев, які ростуть поруч (М. Томенко). Краще смерть, ніж вічний сором (Леся Українка). Яке це щастя – жити на цій землі (О. Довженко). Козак не без щастя, дівка не без долі (Нар. творч.). Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре (М. Рильський).

Завдання 2. Запишіть складнопідрядні речення. Зробіть їх синтаксичний розбір за такою схемою:

1) головна частина; 2) підрядна частина; 3) до чого належить підрядна частина; 4) засоби зв'язку; 5) на яке питання відповідає підрядна частина.

1. Щоб узятися за розум, треба його мати (В. Брюгген). 2. Душа художника пустинна, бо спрага невтолена (В. Брюгген). 3. Ринок Україні потрібен такий, щоб за його допомогою були вирішені найактуальніші проблеми сьогодення (З журн.). 4. Не прийде спокуса, як сам не покличеш (А. Листопад).

Завдання 3. Прочитайте, доповніть своїми прикладами.

Складнопідрядне речення з підрядними:

означальними (який? чий? котрий? хто саме? що саме?) *Марно мріяти про життя, в якому цвістимуть лише троянди (Б.Олійник).*

пояснювальними (питання непрямих відмінків) Людині треба, щоб її робота залишилась жити після неї (Ю.Яновський).

обставинними:

місця – де? куди? звідки? *Звідки ворог до нас прийде, там і загине (О. Невський).*

часу – коли? рідколи?=(з якого часу?) доки?=(до якого часу?) як довго? *Не кажи “гоп”, поки не перескочиш (Нар. творч.).*

способу дії, міри і ступеня – як? яким способом? у якій мірі? наскільки? *Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню (Д. Павличко).*

порівняльними – як? подібно до кого? як саме? *Вишні цвіли так рясно, неначе вкривав їх пухнастий сніг (Ю. Яновський).*

мети – з якою метою? для чого? нащо? *Ми розвіяли хмари похмурі, щоб над нами сіяла блакить (В. Сосюра).*

причини – чому? через що? з якої причини? *Поет не боїться від ворога смерті, бо вільна пісня не може умерти (Л. Українка).*

Умовними – за якої умови? при якій умові? *І риба співала б, коли б голос мала (Нар. творч.).*

допустовими – незважаючи на що? *Хоч різні кольором обличчя, та серце в грудях б'ється в нас одне (В. Сосюра).*

наслідковими – в наслідок чого? *Буря лютувала, так що човни не вийшли в море (П. Загребельний)*

супровідними – (без питань). *Народу зібралося дуже багато, чого ніхто не чекав (П. Усенко).*

Завдання 4. За допомогою сполучника чи сполучного слова утворіть складнопідрядне речення.

Визначте місце підрядного речення стосовно головного, поясніть пунктограму – розділові знаки в складнопідрядному реченні.

1. Народ живе доти...
2. Калина – одвічний символ України...
3. Національний струмись в освіті – це те ...
4. ... вони з честю вийшли з найскладніших випробувань.
5. ... віє в серці весною.
6. ... повіяло польовими пахощами.
7. ...осінь уже торкнулася лісу.
8. Треба мало спати ...
9. ... студенти побували на екскурсії в Каневі.
- 10.... пролісок пробив листок торішній.
- 11.... багряне листя в жовті коси влітала осінь у садах.

Якщо перед сполучником підрядності або сполучним словом стоїть частка *не* або повторювальний сполучник сурядності: *Підготовку до себе слід розпочинати не коли просяхне ґрунт, а набагато раніше.*

Учнів цікавило у друкарні і як народжуються газети, і як друкуються книги (3 газ.).

Якщо підрядне речення, що стоїть після головного, складається тільки з одного сполучного слова: *Він обіцяв прийти, але не сказав коли.*

Якщо перед сполучником **як, ніби** стоять слова **зовсім, майже**: *Син заввишки майже як батько (О. Гончар)*

У словосполученнях **більш ніж, менш ніж, не пізніше як, не раніше як**: *Урожай буде зібрано не пізніше як у серпні (3 газ.).*

У суцільних висловах, близьких за значенням до іменної частини складеного присудка або до обставини способу дії, а також у порівняннях фразеологічного типу: *А дощ все ліє як із відра (О. Гончар).*

Між однорідними підрядними реченнями, з'єднаними неповторюваними єднальними або розділовими сполучниками: *Всім відомо, куди він звик ходити і де лиха набирався (Л. Глібов)*

Якщо підрядне речення із складеним сполучником стоїть перед головним, то сполучник не розділяється: *Після того як Ленінград скинув із себе тягар блокади, ми побували в цьому величому і гордому місті (М. Рильський).*

Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть сурядний сполучник: *Не знали ми і коли закінчатись збори.*

Підрядне речення, яке стоїть на початку, в середині або у кінці речення: *В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма (І. Нечуй-Левицький).*

Перед підрядним означальним, що починається сполучними словами **хто, що, який, котрий**: *Щасливий, хто в парості гілля сади грядущого читає (М. Нагнибіда).*

Якщо підрядне речення, що стоїть після головного, складається з відносного слова чи словосполучення, до якого прилягає інше слово або частка: *Я не міг здогадатися, що це (М. Нагнибіда).*

Неповні підрядні речення і порівняльні звороти, які приєднуються до головного сполучниками **як, мов, немов, ніби, ніж, шоб**: *Стежина, неначе лоза виноградна, пнеться по білій стіні гори (Д. Павличко).*

Між однорідними підрядними реченнями, не з'єднаними сурядними сполучниками: *Вона побачила тишиний сад, де між зеленими яблунями росло дерево з золотими яблуками, де на дереві шугали й співали райські пташки (І. Нечуй-Левицький).*

Між однорідними підрядними реченнями, з'єднаними повторюваними сполучниками сурядності: *Його завжди цікавило у майстерні і як збирають ці пристрої, і як утворюють такі кумедні механізми (Д. Павличко)*

Якщо підрядне стоїть після головного, з'єднуються складними сполучниками типу **тому що, в міру того як, так що** тощо, кома ставиться перед усім сполучником або в середині його: *Туман слався по полю, так що дерева потопали в ньому (О. Гончар).*

Перед складеним сполучником, якщо підрядне речення з'єднується з головним сполучниками в той час як, перш ніж, лише коли, тоді як, навіть якщо: *Вірш необхідно уважно прочитати, перш ніж вивчити його напам'ять (3 підр.).*

При збігу двох сполучників, якщо при вилученні підрядного не вимагається перебудова головного: *Іван Антонович кричав, що, доки командує ротом, нікому не дозволить створювати в ній нездорові взаємини (О. Гончар).*

Між значно поширеними підрядними реченнями, які вже мають інші розділові знаки: *Я люблю їхати на поле тоді, коли ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли колоски черкаються об голову, об вуха (І. Нечуй-Левицький).*

Між частинами складнопідрядного речення для інтонаційного виділення: *Щоб глибоко збагнути душу народу – треба знати його літературу (Ю. Мартинов).*

Якщо підрядна з'ясувальна частина належить до слова в головній частині, яка вимагає роз'яснення: *Серпень вінчає літечко красне. У народі говорять: що в цей час збереш, з тим і зиму проведеш (В. Ткач).*

Якщо підрядна частина передуює головній, а в головній міститься висновок з того, про що йдеться у попередній: *Хто сіє хліб, хто ставить дім, хто створює по-єму, – той буде предком дорогим народові своєму (М. Рильський).*

Завдання 5. Перепишіть, вкажіть речення складносурядні та складнопідрядні. У складнопідрядних підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте (усно) розділові знаки.

Квіти нашої землі – досить строкате товариство. Є серед їх назв українські, цілком прозорі, і витлумачити їх не важко. Щоправда, інколи пояснення назви може виявитися помилковим, хоч воно й буде схожим на істину.

Ось візьмемо наш пролісок. Ви пам'ятаєте, коли він проростає? Його листочок, згорнутий у трубочку, пролазить не лише через товщу торішнього листя, але й через снігову кірку, тому квітка спочатку звалася підсніжником. Вже пізніше назва змінилася на пролісок, бо ж люди почали пов'язувати її зі словом ліс (За А. Коваль).

Завдання 6. З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядне, використавши поданий у дужках сполучник. Визначте головні і підрядні речення (частини).

Цю рослину ми звикли називати мімозою. Насправді ж вона є австралійською акацією (якою).

Колись давно її завезли на Чорноморське узбережжя. Там вона добре прижилася (де).

То про справжню, бразильську мімозу сказано у довіднику. Ночами вона складає та опускає свої листочки (що).

Рослина ця винятково ніжна й химерна. Від найобережнішого дотику вона вмиє “завмирає” (бо).

Завдання 7. Спийшіть, ставлячи розділові знаки. Визначте головні і підрядні речення (частини). Вкажіть засоби зв’язку простих речень (частин) у складних (сполучники підрядності, сполучні слова, інтонація).

Коли на городі з’являвся перший пуп’янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник мати брала мене малого за руку і вела подивитися на це диво (М. Стельмах). Нічого в світі так не люблю як саджати щонебудь у землю щоб проізошло. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка ото мені радість любила показувати мати (О. Довженко). Полночи на городі в багатого мужика, вона (Маланка) не хотіла брати грошей а прохала відсипати пшеничним зерном щоб мати добрий гапунок пшениці. Коли їла яблуко обережно вибирала зернятко і сушила на вікні. Опинившись на чужому городі вона стежила очима що можна б узяти на насіння (За М. Коцюбинським). Прийди в мій сад як з сонцем стане прощатись гаснуча зоря (О. Олесь). Хвалився коров’яку надувшись будяк що на троянду він походить колючками (Л. Боровиковський).

Завдання 8. Додайте до поданих головних речень підрядні. Вкажіть сполучники і сполучні слова.

Папороть росте там, де ...

Легенда про квітку папороті з’явилися для того щоб ...

У ніч на Івана Купала люди поодиноці вирушали в ліс, щоб ...

Щасливим та багатим мусив, за повір’ям, стати той, хто ...

Сьогодні кожен знає, що ...

Для самоконтролю: мало сонця й багато вологи; щоб люди не могли зрозуміти таємницю розмноження рослини; розшукати червону квітку папороті; знайде таємничу квітку; папороть розмножується спорами.

Завдання 9. Виразно прочитайте поезію за особами. Вкажіть складно-підрядні речення, поясніть розділові знаки.

Троянда

Мамусю, голубко! Сьогодні

Я вранці ходила в садок –

Такого багато росте там

Рожевих та синіх квіток.

Найкраща – троянда. Та тільки

Я руки сколола свої,

Аж кров потекла по їх, поки

Зірвала з стеблини її.

А краще б та троянда

Без гострих шпичок тих була,
Щоб дівчина кожна зірвати,
Не колючи руки, могла...
— Ой доню! Все гарне на світі
Дасться не дурно людям!
Щоб щастя придбать, працювати
Всім тяжко доводиться нам,
Без праці й труднацій на світі
Не можна нічого придбать.
І навіть, щоб квітку зірвати,
Доводиться шпички зазнать.
Та пальчики хворі забудь ти
І знай, голуб'ятко моє:
Що важче здобуть, то любіше
Тоді, як здобудеш, стає.

Б. Грінченко

Завдання 10. Запишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Знайдіть головні і підрядні частини. Підкресліть сполучники і сполучні слова.

1. Якби ви з нами подружились багато б дечому навчились (Т. Шевченко). 2. Щасливий хто сні має милі (Л. Українка). 3. Люблю людей землі моєї бо й я землі своєї син (В. Сосюра). 4. Що минуло те вже не повернеться (Л. Українка). 5. Велике те слово що дружбою зветься (П. Усенко). 6. Фантазіє! Ти сило чарівна що збудила світ в порожньому просторі (Л. Українка). 7. Дарма що стояло тихе сонячне безвітря листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (Ю. Смолич). 8. За те що живу під сонцем земний мій світе спасибі вам люди добрі безсмертна моя рідня (М. Братан). 9. Давно те минуло як мала дитина сирота в ряднині я колись блукав без свити без хліба по тій Україні... (Т. Шевченко). 10. На широких обріях України вмитих зливами зведуться барвисті семицвітні райдуги що обіцятимуть людям ясне погіддя, теплу днину (І. Цюпа).

Завдання 11. Прочитайте, визначте тип підрядних речень, поясніть розділові знаки.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі, то виринав, то потопав. 2. А таку добу під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. 3. Бач, на що здалися карі оченята: щоб під чужим тином сльози виливати. 4. Люди гнуться, як ті лози, куди вітер віє. 5. На розпутті козак сидить та на кобзі грає, кругом хлопці та дівчата — як мак процвітає. 6. Якби знала, що покине, — була б не любила; якби знала, що загине, — була б не пустила; якби знала — не ходила пізно за водою. Не стояла б до півночі з милим під вербою; якби знала...

7. Нащо батько, мати, високі палати, коли нема серця з серцем розмовлять?
8. Вибачайте, люди добрі, що козацьку славу так навмання розказую, без книжної справи (З тв. Т. Шевченка).

Завдання 12. Запишіть речення, ставлячи необхідні розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Не поет у кого думки не літають вільно в світі, а заплутались навіки в золотії тонгі сіті... 2. Я честь віддам титану Прометею що не творив людей своїх рабами що просвіщав не словом, а вогнем, боровся не в покорі, а завзято... 3. Люблю старого. Та ж якби не він давно б уже не стало цього дуба що стільки бачив наших рад, і танців, і лісових великих таємниць. 4. От ліпше хмизу пошукай по лісі та розпали вогонь, – хоть обсушишся бо як його таким іти додому? 5. А я з калини цвіту наламаю. Вона не спить бо соловейко будить. 6. Спитай березу чи кається вона за тії ночі коли весняний вітер розплітав їй довгу косу? 7. А тільки ти жебрацькі шати скинути не хочеш бо ти забула що ніяка туга краси перемагати не повинна (З тв. Лесі Українки).

Завдання 13. До поданого дієслова додайте підрядні частини, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

Хто (що, кого, чого, чому)...

де...

коли (відколи, доки)...

як...

Чому...

куди...

Довідайся з ким...

до кого...

для чого...

яким (котрим)...

який (яка, яке)...

скільки...

чи...

Завдання 14. Прості речення перебудуйте у складнопідрядні, поставте розділові знаки; простежте, чи не змінився зміст речень.

1. Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в чудові старі садки (І. Нечуй-Левицький). 2. В імлистій долині, осяяній срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці (М. Коцюбинський). 3. Віти, притрушені снігом, зливались над головами в сіру оксамитову сталь (М. Стельмах). 4. Не знайшовши броду, не лізь у воду (Нар. творч.). 5. Як можна відшукати якесь невеличке болото, заховане в тайгових хащах, лише один раз побувши біля нього (О. Донченко). 6. З-за

Росі тяглися ряди гір, вкритих густим лісом (І. Нечуй-Левицький). 7. Праворуч піднімалася висока гребля, відділена від левади вербами і ровом (М. Стельмах).

Завдання 15. Перекладіть українською мовою, поставте розділові знаки; поясніть їх уживання.

1. Луна посеребренная лучами восходящего солнца была такой ясной точно она вымылась и приготовилась к празднику (В. Арсеньев). 2. Насколько крепить волю настолько и убудет лени (Пословица). 3. Около деревни протекает река исток которой находится в лесных предгорьях (М. Лермонтов). 4. Дожди идут не от случая к случаю а от зари до зари (М. Пришвин). 5. Светись светись далекая звезда чтоб я в ночи встречал тебя всегда (М. Лермонтов). 6. Воспитывайте в себе идеалы будущего ибо это своего рода солнечные лучи без оживотворяющего действия которых земной шар превратился бы в камень (М. Салтыков-Щедрин). 7. Слышно было как ветер трогал кусты деревьев как неистовало море (В. Арсеньев).

Завдання 16. Розкажіть, вживаючи складнопідрядні речення, про свою улюблену книгу (кінофільм, виставу).

Завдання 17. Запишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Той не артист хто на сцені вміє грати лише самого себе і хто в усіх п'єсах завжди однаковий у кого завжди одні й ті ж рухи одна й та ж манера й міміка (П. Саксаганський). 2. Та коли грім паде на твій посів і чорний ворог крилами закреше з рядів останніх я рвонуся в перші і горе поділю як хліб і сіль (Б. Олійник). 3. Ми навчилися ловити у проріз повік на півслові лукавих промовців. Нам однаково важить і що ти розповів і о чім ти грайливо промовчав (Б. Олійник). 4. А тільки при цьому повідай відверто солдате чому ти і досі в руці затискаєш гранату неначе відплату готову щомиті до бою? (Б. Олійник). 5. Коли осінь вмирає на сивому – сизому вітрі ми старієм на рік і немає на долю управи. Та коли полишають нас давні поети повірте що на цілу епоху старіє народ і держава (Б. Олійник). 6. Я тим уже боржник що українець зроду бо доля певне в гуморі була коли у посаг нам давала землю й воду і голубого неба в два крила (Б. Олійник).

Завдання 18. Перепишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Лебединий ключ понад мною як парусами крилами дзвенить (М. Рильський). 2. І комиші над берегом стояли неначе половецькі чорні стріли на тлі черленого щита небес (Л. Первомайський). 3. Жарини багаття з лісів і проваль у далях вечірніх горять мов кришталі (А. Малишко). 4. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути я б з них зо-

лоту зробила арфу (Л. Українка). 5. Чути було як гриміли ланцюги якоря як опускали трап і як по ньому задріботіли пасажери (П. Панченко). 6. Коли я дивлюся на хмари ті діти землі і сонця що знявшись високо все вище і вище мандрують блакитним шляхом мені здається що бачу я душу поета (М. Коцюбинський). 7. Жалюгідний той хто схилиючись перед чужим забуває духовні скарби свого народу нехтує рідним словом зневажає або ігнорує вітчизняну історію (3 журн.). 8. Людям потрібне лише те слово художника яке чарує яке бентежить яке здатне сколихнути і серце і розум (О. Гончар). 9. Хіба не вірите що скоро день засвітить що сонце наше вже з-за обрію встає що хід його спинить ніщо не зможе в світі і цвіту нашого ніщо вже не уб'є! (О. Гончар). 10. Хто зберіг любов до краю і не зрікся роду той ім'ям не вмере ніколи в спогадах народу (О. Олесь). 11. Я з друзями прийшов у ті місця де ще стоять глибокі озера як дівчата заглядають в очі (А. Малишко). 12. Кожен хто відкрив томик "Кобзаря" вживається в єдиний світ його образів сягне в його розпечені надра відчує що книгу цю написала людина яка воістину вистраждала свої відкриття людина яка по крутизнах життя піднеслась до вершин мудрості на верхогір'я людського духу (О. Гончар).

Завдання 19. Контрольно-перевірний диктант.

Пізнай самого себе.

Коли людина знає свої достоїнства і вади, їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращим.

Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. Для цього дотримуйся таких правил.

Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою. Погано не те, що в твоєму характері є вади, а те, що ти їх не визначаєш, не виправляєш.

Хочеш добре знати себе – спробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: "У чому моє покликання?"

Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Добрі наслідки свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить, шукай причину у самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад – твій краший друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Май мужність визнати справедливу критику, і ти придбаєш справжніх друзів (3 журн.).

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Безсполучниковим називається таке складне речення, частини якого поєднуються за допомогою інтонації і лексичного складу компонентів.

Наприклад: *Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чуť людської мови* (Т. Шевченко).

Безсполучникові складні речення за характером смислових зв'язків між їхніми частинами поділяються на:

1) речення з рівноправними, незалежними одна від одної частинами: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (Нар. творч.);

2) речення із залежними частинами, одна з яких пояснює, доповнює іншу: *Будеш сіяти з сумом – вродить печаль* (М. Стельмах).

Інтонація в безсполучникових складних реченнях може бути різною. Наприклад: *Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють* (Т. Шевченко) – перелічувальна; *Літо дбає – зима поїдає* (Нар. творч.) – протиставлення; *Бачу здалека: хвиля іскриста грає вільно по синьому морі* (Л. Українка) – попередження (у першій частині) і приєднання, додаткового повідомлення (у другій частині); *У товаристві лад – усяк тому радіє* (Л. Глібов) – умовно-наслідкова та ін.

Смислові зв'язки в безсполучникових складних реченнях, як і в складносурядних, залежать від змісту простих речень – частин складного. Тут можуть бути зв'язки зі значенням **одночасності** чи **послідовності** дій: *Натяглися трости, загули на крані мотори* (В. Собко); **пояснювальні**: *Бачу здалеку: хвиля іскриста грає вільно на синьому морі* (Л. Українка). Між простими реченнями в безсполучниковому можливі й відношення **причинні**: *І слова не можнабуло зрозуміти: такий зчинився гамір* (Л. Мартович); **протиставні**: *Не русалонька блукає – то дівчина ходить* (Т. Шевченко); **умовні**: *Прийде осінь – у засіках буде хліб золотий* (О. Десняк); **наслідкові**: *Вселі моєму топлять: ясні дими стоять* (М. Рильський).

У безсполучникових складних реченнях смислові зв'язки між простими реченнями виражаються не так чітко і ясно, як у сполучникових. Ці зв'язки в усному мовленні виражаються інтонацією, а на письмі – розділовими знаками. Наприклад: *Лягав порох на шляху; тихо спадала роса; над степом сіялось сіре проміння зір* (С. Скляренко).

**Розділові знаки в безсполучниковому
складному реченні**

Кома

Одночасність дій

, ,

Тихесенько вітер віє, степи, лани
мріють, між ярами над ставами
верби зеленіють (Т. Шевченко).

Послідовність дій

, .

Вночі несподівано задув півні-
чний вітер, небо скоро затяг-
ло хмарами (О. Гончар).

Двокрапка

: пояснення

*Погасли вечірні огні: усі спочи-
вають у сні (Л. Українка).*

: до , пов , нен , ня .

*В час гарячий полудневий ви-
глядаю у віконце: ясне небо, яс-
не море, ясні хмарки, ясне
сонце*

(Л. Українка).

: причина

*Умовк кобзар, сумуючи: щось
руки не грають (Т. Шевченко).*

Крапка з комою	
Частина, віддалені за змістом	
<i>Сонце високо підбилося вгору; надворі стало душно (І. Нечуй-Левицький).</i>	
	Швидка зміна подій
<i>Вдарив революціонер – захитався світ (П. Тичина)</i>	
	порівняння
<i>Гляне – холодною водою обіллє (М. Вовчок)</i>	
	Приєднувальне речення
<i>Не вмовкли в лісах солов'ї – то кликала нас Україна в зелені простори свої (Л. Перв.).</i>	

Тире	
Протиставлення, зіставлення	
	–
<i>Хай лютує, казиться зима – все долають теплі людські руки (В. Сосюра). Гляне – холодною водою обіллє (М. Вовчок).</i>	
Час, умова	
<i>Посієш впору – збереш зерна гору (Нар. творч.).</i>	
причина	наслідок
<i>Продержало з тиждень морозом – землязаклякла, як кістка (Панас Мирний).</i>	

Завдання 1. Прочитайте. Вкажіть сполучникові й безсполучникові складні речення. Визначте головні члени речення.

Земля рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолім небом
Гартував я душу молоду.

В. Симоненко

Завдання 2. Виразно прочитайте подані речення, правильно їх інтонуючи. Запишіть речення в такій послідовності:

- а) речення, частини якого виражають одночасність дій;
- б) речення, частини якого виражають протиставлення;
- в) одна частина вказує на причину дії іншої частини;
- г) друга частина виражає наслідок дії першої частини.

Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу, є коли літати. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. Я сьогодні забарилась: батько занедужав. Козацтво преться без ваги – і покорились яничари. Зорі сяють; серед неба горять білолиций; верба слуха соловейка, дивиться в криницю. Багатий не знає ні приязні, ні любові – він все те наймає. Плаче козак – шляхи биті заросли тернами. Не сон-трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину саджає (З тв. Т. Шевченка).

Завдання 3. Диктант з коментуванням. З'ясуйте смислові відношення між простими реченнями у безсполучниковому складному реченні.

1. Замовкла розмова зеленого листу в чарах німіє і поле, і місто, землю вже ніч обняла (Н. Кибальчич). 2. По синьому морі несеться байдак, на сонці виблискують весла крутії (О. Коваленко). 3. Квіточки білі, зірвіться з гілок, журиться мила за вами (О. Олесь). 4. Рояль ридав, немов людина, у стогін струни всі злились... Була то пісня лебедина, у звуках сльози полились (М. Чернявський). 5. Люди до неї говорять – не чує, не слухає (Марко Вовчок).

Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні

Завдання 4. Прочитайте. Охарактеризуйте будову складних безсполучникових речень. Вкажіть головні члени речення. Встановіть смислові зв'язки між частинами складних речень. Зверніть увагу на розділові знаки.

Уночі палало село, з неба злякано дивився вниз поблідлий місяць. Древа хитались і, від страху найживши голі віти, ніби силкувалися втекти; вітер гасав над полум'ям, зривав його головні, шпурляв ними у сусідні хати, розкидав і лютував свавільно і безпорадно. Полум'я ж росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар (За В. Винниченком).

Завдання 5. Перепишіть, розставляючи розділові знаки в простих і складних реченнях, обґрунтуйте їх вживання.

1. По діброві вітер виє гуляє по полю край дороги гне тополлю до самого долу. Із-за гаю сонце сходить за гай і заходить по долині увечері козак смутний ходить. Кричать сови спить діброва зіроньки сяють (Т. Шев-

ченко). 2. Росла в саду конвалія під дубом високим захищалась від негоди під віттям широким. Лаври стоять зачаровані жоден листок не перелетить (Л. Українка). 3. Горить жоржини цвіт прощальною красою над садом золотим курличуть журавлі (В. Сосюра). 4. Жінки співали на далекім полі пливли в блакитних небесах пісні (Д. Павличко). 5. На білу гречку впали роси веселі бджоли одгули замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли. Тихо туман розіслався землею всю криє промінь золотистий сховався (М. Рильський).

Завдання 6. Перепишіть. Поясніть вживання коми або крапки з комою в безполучникових складних реченнях.

1. Уже скотилось із неба сонце, заглянув місяць у моє віконце (Л. Українка). 2. У долині село лежить, понад селом туман дрижить (І. Франко). 3. Закувала та сива зозуля вранці-рано на зорі; ой заплакали хлопці-молодці, гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі (П. Ніщинський). 4. Розт्योंкався соловейко на калиноньці, щось не спиться серед ночі сиротиненьці (П. Грабовський). 5. Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає; плаче козак молоденький, долю проклинає (В. Забіла). 6. Човен хитається серед води, плече о хвилі весло, в місячнім сьйві біліють сади, здалека видно село (Нар. творч).

Завдання 7. Пояснювальний диктант.

Бралось далеко за північ. Позасинали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер, утомився, затих; не сплять тільки зорі в далекому небі (Панас Мирний).

Місяць-князь високо стоїть на ясній оболоні й блідне перед наступаючим ранком; східний край неба вже побілів і зайнявся рожевим серпантинном; з сизої мли виринають непевними очеретами безлисті дерева (М. Старицький).

Лівий берег Дніпра, рівний, плискований, зарослий густими лозами, яскраво зеленів; далі синіли густі бори, неначе море. Широко розкинулось село Вільшаниця, недалеко од Росі, по зелених горбах та долинах; серед села в долині лісів довгий ставок. Коло самої греблі проти млина стояла стара дубова церква. Проти неї через дорогу була оселя вільшаницького священика; за старим домом зеленів старий садок. У неділю опівдні насунулись чорні хмари, вдарив грім, заблискала блискавка, пішов чималий густий літній дощ (З тв. І. Нечуя-Левицького).

Двокрапка в безполучниковому складному реченні

Завдання 8. Прочитайте. Поясніть вживання двокрапки в безполучникових складних реченнях.

1. Довго, довго Україна сліпа й глуха буде: засліпили, заглушили

лукавії люди (П. Куліш). 2. Я знаю: того місця не візьме ворог (І. Нечуй Левицький). 3. Не змогли нас супостати взяти в кайдани свої; ми бороним наші хати, наші тихії гаї (В. Самійленко). 4. Добре послужила нам старая сила: утікала від нас шляхта, штани погубила (П. Куліш). 5. Ой з-за Бугу хмара наступає: пан Хмельницький Кривоноса в похід виряджає: "Іди, іди, Кривоносе, тою стороною, а я піду понадгір'ю слідом за тобою" (Нар. творч.).

Завдання 9. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Декотрі кажуть людина це жмуток м'язів... Але чи то все? Чи не краще б сказати людина жмуток м'язів піввідра крові та безмір дупні (За О. Гончаром). 2. Налитий колосок то кров моя і піт. Я знав йому ціну змарнілому з лиця мені доводилось просити шматок хлібця (Г. Кривда). 3. Поглянь на камінь він мовчить мовчанням мудрості і віри (Є. Маланюк). 4. Ніде ні гуку все крутом поснуло (В. Самійленко). 5. Чекає поле орача віддаючи свій труд широкий ниві! (Л. М'яснісівський).

Завдання 10. Диктант з коментуванням.

1. Уподібнюйся пальмі: з міцно стиснутим скелею корінням вона прекрасно здійсмається догори. 2. Скільки зла тайться всередині за гарною подобою: гадина ховається в траві. 3. Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги! (Г. Сковорода). 4. Кожен розумний по-своєму: один спершу, а другий потім. 5. Неук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою (Нар. творч.).

Завдання 11. Прочитайте складні безсполучникові речення, визначте в кожному з них смислові зв'язки між неоднорідними частинами і поясніть розділові знаки. Охарактеризуйте інтонацію.

Чому ж стоїш без руху ти,

Коли весь світ співає?

Налагодь струни золотії:

Бенкет весна справляє.

О. Олесь

Пригаїлось все, пополюхалось

Перед з'явленням тучі грізної:

Вітерець ушух – ані подиху,

Змовк веселий гай – ані шелесту,

Знишкли пташки – щебетушечки.

М. Старицький

Враз сталося щось незвичайне: тихе повітря стрепенулось, скрутнулось вбік, знялось над землею (М. Коцюбинський). Я тягнувся до гори і сам собі вірю: знову над нашою хатою пролітають лебеді (М. Стельмах). Віз

наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками (О. Довженко). Воли ревуть, води не п'ють: в Крим доріженьку чують (Чумацька пісня).

Завдання 12. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Зіставте і вмотивуйте вживання двокрапки в простих і складних реченнях.

1. Обізвалася трава голосами тисяч своїх жильців коників, метеликів, жучків (Панас Мирний). 2. Глянь у поле по коліна досягла трава (Я. Щоголів). 3. Чарує все мене і листя шум, і неба синь безкрая, і сльози рос на ніжних пелюстках квіток. Усе чарує зір кругом роса, і луг, і води (В. Сосюра). 4. Здається, чую лопають каштани, жовто-зелену викидають брость (В. Стус). 5. Старі люди кажуть два хитрих мудрого не переважають (Л. Глібов). 6. Мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 7. Переконатися пора зробиш зло – не жди добра (Д. Білоус). 8. Мені відкрилась істина печальна життя зникає, як ріка Почайна (Л. Костенко).

Тире в безсполучниковому складному реченні

Завдання 13. Виразно прочитайте. Визначте смислові відношення між складовими частинами в безсполучникових складних реченнях. Поясніть вживання тире.

1. Вдаримо гучними дзвонами – всесвіт обійде луна (В. Чумак). 2. Немов ласкаві вересневі феї спинили час – і всесвіт не тече (Є. Плужник). 3. Прийшла любов непрохана й неждана – ну як мені за нею не піти? (В. Симоненко). 4. А дні стоять – не хочеться тужити (Л. Костенко). 5. А ось поруч – усміх, ласка, мати і садок вишневий коло хати (Є. Маланюк).

Завдання 14. Наведені речення перероблено із безсполучникових. Відновіть первісний вигляд цих прислів'їв, відкинувши сполучники. Між частинами складних безсполучникових речень поставте потрібні розділові знаки.

Коли здобудеш освіту, то побачиш більше світу. Мир у світі таки буде, бо його хочуть усі люди. Дерево міцне корінням, а люди трудовим горінням. Якщо хочеш їсти калач, то не сиди на печі. Коли досягне яблучко, то само впаде. Більше діла, менше слів. Слово не горобець, бо коли вилетить, то не зловиш. Брехня мов куля зі снігу, бо що далі котиться, то більша стає.

Завдання 15. Запишіть спочатку прості речення, потім – складні. Зіставте і поясніть вживання тире в простих реченнях.

1. Степ квітчастий – то мій батько, пісня вільная моя – найулюблене

дитятко (Г. Чупринка). 2. Радіймо всі – весна прийшла! (М. Вороний). 3. Прийшла весна – стоять садки зелені та рясні (Г. Комарівна). 4. Купка синіх квіток – як гнізда аметистів на сірій скелі (М. Коцюбинський). 5. Над урвищем – могутній ліс. І манить стежка ним кудись. Десь журавель скрипів, схилився – чабан отару напував (М.Філлянський). 6. У лісах стояв скляний дзвін – то на стовбурах лопалася льодяна кориця (Г. Тютюнник). 7. На річці, в лісі, на полі – усюди німо, тихо (Панас Мирний). 8. Над нами падало й падало листя – золоті сльози осіннього лісу (М. Стельмах). 9. А встане день – осінній дощ заплаче над хвилями земної суєти (Є. Маланюк). 10. А осінь – це ж не смерть, це тільки відпочинок (Д. Фальківський). 11. Життя – яка то гарна річ! Життя прекрасна таємнича, втіх, чистих радощів криниця (А. Казка).

Завдання 16. Замініть (усно) безсполучникові речення синонімічними сполучниками. Чим вони відрізняються?

Ластівки низько літають – дощ обіцяють. Любиш кататися – люби й саночки возити. Раніше встанеш – більше діла зробиш (Нар. творч.) Стихла пісня – тихо стало над степом (М. Стельмах). Подивлюся на нивочку – пшеничка не жнеться, подивлюся на нелюба – серце моє рветься (Нар. творч.). Минув і рік, минув і другий – козака немає; сохне вона, як квіточка, – ніхто не питає (Т. Шевченко). Глянеш у небо – небо із сонцем твоє! (О. Гончар).

Завдання 17. Розгорніть подані речення у безсполучникові складні так, щоб у них можна було вжити вказані в дужках розділові знаки.

Одпумів теплий дощ (,) ... (,) ... (,) З неба, як розтоплене золото, летіється на землю світ сонця (;) ... (;) Грім гримить (–) Пройшла гроза (–) Місто жило звичайним життям (:)... . Андрій прийшов зі школи сумний (:)... .

Завдання 18. Запишіть під диктування. Написане уважно звірте з надрукованим. Якщо трапляються помилки на вживання розділових знаків між частинами складного речення, повторіть правила.

1. Книги – морська глибина і хто в них пірне аж до дна, той, хоча і труда мав досить, дивні перли виносить (І. Франко). 2. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля (М. Рильський). 3. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 4. Відчувай у думці кожен порух, тонко розумій усе навкруг: той хто лає, не завжди твій ворог, той, хто хвалить не завжди твій друг (Д. Білоус). 5. З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдешся – того й набереш-

ся (Нар. творчі). 6. За вікном квітне, наче соняшник, місяць, і сипле він у мою кімнату жовте саяво (В. Шевчук). 7. Я лину в пісні до висот і, як в дитинства дні минуле, шумить мій содовий завод (В. Сосюра). 8. Відтриміло, грозою відблискало, розлилося в гаряче проміння – і над сивими обелісками молоде піднялось покоління (А. Малишко). 9. Тільки невсипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять в нічній прохолоді (М. Коцюбинський).

Завдання 19. За поданими характеристиками випишіть різнотипні складні безсполучникові речення в таблицю. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Складні речення	Смислові відношення між предикативними частинами
1.	Має місце швидка зміна подій.
2.	Зміст одного речення протиставляється другому.
3.	Перше речення вказує на час або умову дії, про яку говорить-ся в другому реченні.
4.	Друге речення вказує на результат, наслідок того, про що йдеться в першому реченні.
5.	Друге речення містить порівняння.
6.	Друге речення пояснює перше.
7.	Друге речення має значення причини.
8.	Друге речення пояснює, розкриває зміст першого.
9.	Друге речення містить додаткове повідомлення.

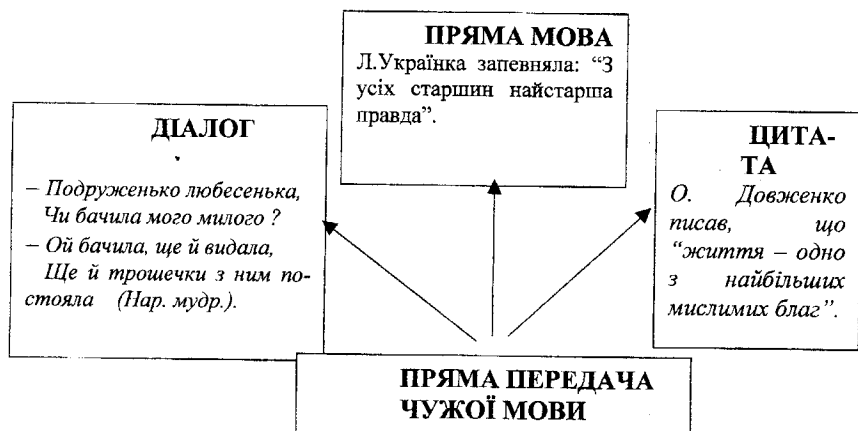
СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

У процесі спілкування часто виникає потреба передати чийось мову. При цьому в одних випадках важливо передати не лише зміст, а й саму форму чужої мови, а в інших – тільки зміст. Слова автора при прямій мові є синтаксичним центром, що організовує конструкцію з чужим мовленням, засобом його уведення в розповідь. Пряма мова разом зі словами автора – особливий тип синтаксичної будови, близький до складного безсполучникового речення з різнотипними частинами, проте і вони не становлять одного речення. Зв'язки прямої мови зі словами автора на письмі регламентуються спеціальними пунктуаційними правилами, а в усному мовленні – інтонацією.

Іншим засобом передачі чужого мовлення є непряма мова, в якій не зберігаються особливості мовлення мовця, а лише передається загальний зміст сказаного, причому ця передача змісту чужого мовлення здійснюється від особи автора.

Існують такі основні форми передачі чужої мови:

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ

НЕПРЯМА ПЕРЕДАЧА ЧУЖОЇ МОВИ

НЕПРЯМА МОВА
 Народна мудрість говорить,
 що під лежачий камінь вода не
 тече.

**НЕ ВЛАСНЕ ПРЯМА
 МОВА**
 Оченята йому розгорілися, серце
 билось міцно і гаряче. Нічого там
 страшного нема, а зате як цікаво,
 як весело! (А.Головко).

Пряма мова – це чиясь мова, передана з точним збереженням змісту і форми висловлювання, а **непряма** – чужа мова, яка передається довільно.

Порівняйте:

Пряма мова	Непряма мова
Мудре народне прислів'я говорить: “Гірка правда очі коле, однак очи- щає душу”.	Мудре народне прислів'я гово- рить, що гірка правда очі коле, од- нак очищає дупу.

Речення з прямою мовою складається з двох частин – авторських слів (А) та прямої мови (П).

Розділові знаки при прямій мові

1. Пряма мова береться з обох боків у лапки. Причому в лапки беруться також знаки питання, знаки оклику і три крапки. Крапка і кома виносяться за лапки. Проте, якщо є вже знак питання, знак оклику чи три крапки, то ні крапка, ні кома після них не ставляться. Наприклад: *“Мамо, – питаю, – то льони цвітуть?”* А мати сміються: *“То, – кажуть, – Дніпро.”* – *“А чого він такий синій?”* – *“Від неба”, – кажуть (О. Гончар “Прапороносці”).*

2. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а якщо в середині або після неї, то виділяються комою й тире і пишуться з малої букви. Наприклад: 1. *А слова Ушинського вималював на титулці червоним олівцем: “Якщо ви вдало виберете працю і вкладете в неї всю свою душу, то щастя саме знайде вас”.* 2. *“Наші діти, – вчив Макаре:жж, – це майбутні творці історії...”* 3. *“Три біди є в людини – смерть, старість і погані діти”, – говорить українська мудрість.* 4. *Його непокоїло, коли діти на питання: “Яким ти хочеш вирости?” – відповідали: “Сміливим, хоробрим, дужим”, – але майже ніхто не говорив: “Чесним і добрим” (І. Цюпа “Добротворець”).*

3. Якщо слова автора розривають пряму мову на межі двох речень, то після слів автора замість коми ставиться крапка. Наприклад: 1. *“Так, бачу, ти усім тут надоїв, – Кім Вовкові сказав. – Чого ж ти, братику, сюди і забігав?”* 2. *“Так себто я брешу? – тут Вовк йому (Ягнятi) гукнув. – Ти бач! Ще і базікать стало...”* 3. *“Помиліуйте! йому Ягнятко каже. – На світі я ще й году не прожив” (З тв. Л. Глібова).*

Іноді виникає потреба в заміні прямої мови на непряму, тому необхідно враховувати деякі правила такої заміни.

1. Слова автора завжди роблять головним реченням, а пряму мову – підрядним, при цьому в непрякій мові змінюють особу займенників і дієслів відповідно до особи, від імені якої тепер передається чужа мова:

“Мої друзі – вбогі бідолахи”, – говорить Кармель (М. Вовчок).	Кармель говорить, що його друзі – вбогі бідолахи.
“Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом...”	Маланка думала про те, яка земля розкішна і що весело засівати її хлібом...
(М. Коцюбинський).	

2. Якщо пряма мова являє собою розповідне речення, то вона переда-

ється підрядною частиною із сполучником **що** у складнопідрядному реченні:

“Оцінювати чиєсь життя – це, ма-
буть, найпростіше”, – сказала
Лукія... (О. Гончар).

Лукія сказала, що оцінювати чиєсь
життя – це, мабуть, найпростіше.

3. Якщо пряма мова є спонукальним реченням, то вона разом із словами автора замінюється складнопідрядним реченням із частиною, приєднаною сполучником **щоб**, або простим реченням:

“Татку, поведи мене вище, на перевал,” – не раз уже просила Натела
(О. Гончар).

Натела не раз просила батька, щоб
повів її вище, на перевал.
Або: Натела не раз уже просила
батька повести її вище, на перевал.

4. Якщо пряма мова являє собою питальне речення, то питальні слова **хто, де, куди** та ін., а також питальна частка **чи** стають сполучними засобами у складнопідрядному реченні:

“Чому не починають мітингу?” –
запитав хтось (О. Бойченко).

Хтось запитав, чому не починають
мітингу.
Черниш запитав Козакова, звідки
той.

“Ти звідки?” – запитав Черниш Ко-
закова (О. Гончар).

5. При заміні прямої мови на непряму вставні слова, вигуки, підсилювальні частки опускаються; звертання або опускаються, або стають членами речення:

“І все ж ваші літаки красивіші”, –
каже Таня до брата, мовби втішаючи
його (О. Гончар).

Таня каже до брата, мовби втішаючи
його, що їхні літаки красивіші.
Старший лейтенант питається, чи
Блаженкові не холодно.

“Не холодно, Блаженко?” – питається
старий лейтенант (О. Гончар).

Зверніть увагу!

У художній літературі часто використовується особлива форма передачі чужої мови – **невласне пряма мова**. “Словник літературознавчих термінів” дає їй таке означення: “Невласне пряма мова – вплетення мови персонажа або персонажів (прямої мови) в авторську мову. При цьому граматичні й стилістичні особливості прямої мови зберігаються, але вона подається немовби від автора, спеціально розділовими знаками не виділена”.

Невласне пряма мова дає змогу авторові економно, глибоко і правдиво розкрити внутрішній світ персонажів – виразити їхнє внутрішнє мовлення, передати почуття, прагнення. Наприклад: *Навіть старі хвалили Гуцу. Вони ходили розтататись у нього, чи скоро буде нарізка (землі). Він, певно, знає. Марко сміявся. Ніхто з доброї волі землі не дасть. Як! Не будуть землю ділити? Що ж тоді буде? Що їй робить? (М. Коцюбинський).*

Іноді невласне пряма мова чергується з прямою. Наприклад: *Мати звела погляд на сина. Що з ним? Хіба хоч раз вона образила його чи сказала йому неправду? Ні, не було такого. “Ти, сину, не поспішай з висновками, – проказала й додала тихіше: – А я докладу зусиль, аби ти зрозумів усе до кінця”.*

Завдання 1. Виразно прочитайте текст. Вкажіть пряму мову та мову автора. Чи можна погодитися з висловом: “Пряма мова – це своєрідна безсполучникова структура, яка складається з двох частин – авторських слів і прямої мови”? Що називається прямою мовою?

Згадаймо давній переказ про двох будівників. Одного чоловіка з тачкою, наповненою камінням, запитали: “Що ти робиш?” “Та от звеліли возити каміння, я й вожу!” – відповів він. “А що ти робиш?” – запитали другого з такою самою тачкою. “Я будую, – відказав він. – Будую собор Святого Петра!”

Собор Святого Петра в Римі стоїть завдяки тому – другому. Всі великі собори минулого – це передусім пам’ятки високого духу. Всі великі творіння Данте, Рафаеля, Сервантеса, Шевченка – це теж творіння не пера і пензля, а творіння духу (Є. Сверстюк).

Завдання 2. Запишіть речення. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Похитали головами сивими старії: “Ой слухайте та навчайтесь, діти молодії! Так нам прадіди мовляли, од прашурів чувши...” (П. Куліш). 2. “Христос воскрес – воскресне й Україна”, – ось заповіт, що йде од рода в рід (Р. Купчинський). 3. “Україна воскресне, воскресне, кажу тобі! – скрикнув Залізняк, підводячись з місця. – Душа бентежиться, й скорбота мене гризе, а наша кривда затуманює розум! Хіба можна сидіти спокійно в курені, склавши руки?” (За М. Старицьким).

Завдання 3. Перепишіть, ставлячи розділові знаки при прямій мові.

1. Глянув плугар на поля й зрадів тільки б Господь мені хліб позерив! (Б. Грінченко). 2. Ось вітер вилетів весняний та верховіттям ворухнув ой, як я довго був приспаний! незадоволено гукнув (А. Казка). 3. Ти поглянь мені сказала мати розцвіла ромашка біля хати (Г. Кривда). 4. Я ранок стрічаю, мов друга йди, світлий! (П. Тичина).

Завдання 4. Складіть або випишіть з художніх творів десять речень з прямою мовою і словами автора, які б стояли перед прямою мовою або після неї. Для слів автора використайте такі дієслова (на вибір): *сказати, відповісти, запитати, подумати, заперечити, запропонувати, заявити, доповісти; відзначити, зауважити, додати, пояснити, вигукнути, звернутися, скаржитися, запросити, підтвердити, міркувати*. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

Завдання 5. 1. Прочитайте речення; поясніть вживання розділових знаків.

І напівжартома (співачка) додає: “Коли я чую комплімент: “Співає, як пташка”, – я думаю: “Як важко живеться пташкам” (З газ.).

2) Прочитайте. Скажіть, чим відрізняються подані речення.

1. Командир наказав усім встати. 2. Командир наказав: “Усім встати!”

3) Поясніть, чому в поданих нижче реченнях перед словами автора відсутнє тире:

1. “Що болить?” мене питали,

Але я не признавалась, –

Я була малою горда –

Щоб не плакати, я сміялась (Л. Українка).

2. “Чого зажурився, мій любий козак?”

Питає дівчина вродлива (Л. Українка).

Завдання 6. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові.

1. Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино, промовив він раптом якимось дивним голосом ні до кого все! Навіть наші серця (О. Гончар). 2. Життя в революції нічого не варте відказав Максим краще смерть! (І. Франко). 3. Роби добро мені казала мати і чисту совість не віддай за шмат! (Д. Павличко). 4. Ніщо так не красить людину, як натхнення подумала Ярослава (О. Гончар). 5. Пам’ятаю, казала моя мати цей світ як маків цвіт. Зранку цвіте, до вечора опадє! (О. Довженко). 6. Я подумав тоді тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя (Г. Тютюнник). 7. Чому звеліти власним почуттям лишіться! не дозволено людині? (М. Рильський). 8. Яке то щастя дано людині заговорив знову Блаженко, заморожений картиною неосяжного світлого простору Отакий світ!.. Скільки би вистачило!.. А що з того?.. Не вміє вона його спожити! (О. Гончар).

Завдання 7. Пояснювальний диктант.

“Вузька, важкая до добра дорога”, – це сказано десь у Письмі Святому

(І. Франко). Тоді Ісус сказав до свого учня: “Вклади свій меч назад до піхов: всі що за меч беруться, від меча загинуть”. Дванадцять учнів Ісус вислав і наказав їм: “Входячи в дім, вітайте його, кажучи: “Мир дому цьому!” І як той дім достойний, нехай ваш мир зійде на нього, а як недостойний, нехай ваш мир до вас повернеться” (З Біблії). Не продається справжня ліра, повна глїбу, повна сліз! “Не твори собі кумира!” – мій улюблений девіз (Г. Чупринка).

Завдання 8. Прочитайте текст, знайдіть у ньому пряму й непряму мову, встановіть між ними відмінність.

Я сказала йому, що прийду,
та вночі заблудила в саду, –
і ніде я його не знайшла,
бо акація рясно цвіла.

А коли опадали сади,
я сказала йому: “Підожди...
підожди до весни, до тепла”.
Він промовив: “Здорова була”.

Як пішов, так і досі нема.
Вже давно відшуміла зима.
Ой навіщо ж собі на біду
Заблудила я в тому саду?

(П. Воронько)

Завдання 9. Перепишіть, ставлячи пропущені розділові знаки. Вкажіть речення з непрямою мовою.

1. Скажи мені правду, мій добрий козаче, що діяти серцю, коли заболить? (О. Афанасьєв-Чужбинський). 2. Приходить час, приходить час, сказати мусить кожен з нас, чи він народу вірний син, чи тільки раб похилий він. Чи раб похилий, чи боєць, хай кожен скаже навіпростець! (Б. Грінченко). 3. Приказують, що хто мовчить, той двох навчить (Л. Боровиковський). 4. Вже загомоніли по всім городочку, що дівчина козакові вишила сорочку. 5. Всім казав я, милий брате, що то скрипка грає, а то моя моя чорнобрива у саду співає. 6. Чи ж я вчора не казала кожному Василю, щоб купив мені коралі на біленьку шию. 7. Серед села липа, барвінком обвита, кажуть люди, йванку, що я буду бита. 8. Кажіть, мамо, татусеві, щоб мене женили. Я би сказав, та боюся, щоб мене не били (Нар. творч.).

Завдання 10. Продовжіть народні прислів'я. Вкажіть пряму й непряму мову, поясніть розділові знаки.

Хвалилась калина, що Хрін каже: ... , а м'ясо каже: Сам лежить в калюжі, а кричить. Казав пан: ... , та слово його тепле. Хвалила-

ся вівця, що

Завдання 11. Замініть речення з прямою мовою реченнями з непрямою мовою і запишіть їх, пояснивши розділові знаки.

1. І тихо-тихенько я промовила: “Сон літньої ночі! Мені тебе жаль!” (Л. Українка). 2. Гримить мені пам’ять у серці, як ртуть: “Ти владен просити, але – не забудь” (Б. Олійник). 3. “Щоб судити про людину, – говорив О. Бальзак, – принаймні треба увійти в таїну її думок, її нещастя, її хвилювань”. 4. “Людяність, краса, народ, Україна – це улюблені теми розмов Кочубинського, вони завжди були з ним, як його серце, мозок і славні ласкаві очі”, – писав М. Горький. 5. М. Рильський писав: “Леся Українка справжніх друзів знайшла в особі Івана Франка, з яким інколи заходила, однак, у гострі суперечки, хоч ніколи не втрачала пошани до геніального свого старшого товариша, та в особі Ольги Кобилянської, тонкої і глибокої письменниці”⁷.

Завдання 12. Прочитайте речення, поясніть вживання розділових знаків. Чим подібні такі безсполучникові конструкції до речень з прямою мовою.

1. Й зі смутком згадаю я вас над землею: які ви без краю раби всі душею! (П. Тичина). 2. Не зітхай, працой і одно пам’ятай: тільки праця одна захистить рідний край (Т. Романченко). 3. Нехай не вие самотина, як горний пес за ворітьми! Скажи крізь муку: я людина! Зрадій крізь горе: я з людьми! (М. Рильський).

Завдання 13. Запишіть речення. Укажіть, які з них виражають думки автора тексту, а також речення, які передають думки змальовуваного автором персонажа. Чому, на ваш погляд, одні з них виділені, як пряма мова, а інші не виділені?

Він замовк і схилив голову. А очі вронив на ноги дівчатам, порепані й червоні. І було – думка проповзла: “Може і вона десь отак боса на морозі?” А потім і батьки згадалися. Як це бути без коняки? Мабуť батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася. Без тягла ж – як без рук. А земля далеко, за десять верст (А. Головка).

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ

ДІАЛОГ. ЦИТАТИ

Одним із різновидів прямої мови є діалог.

Діалог – це дослівно відтворена розмова двох або кількох осіб, яка може супроводжуватися словами автора, якщо не зрозуміло, кому нале-

жить пряма мова. Речення, які промовляються учасниками діалогу, називаються **репліками**, а слова автора (переважно в драматургії) – **ремарками**.

Якщо репліка діалогу записується одна за одною в рядок, то кожна репліка береться в лапки, а між репліками ставиться тире.

Якщо кожна репліка починається з нового рядка, то лапки не застосовуються, а перед реплікою ставиться тире.

Всі інші розділові знаки ставляться, як при прямій мові.

Наприклад: *"Грицьку, що ти робиш?" - "Нічого" - "А ти, Михайле?" - "Та я був коло нього".*

- Грицьку, що ти робиш?

- Нічого.

- А ти Михайле?

- Та я був коло нього

Народна мудрість.

Завдання 1. Прочитайте за особами, правильно інтонуючи речення.

Поясніть уживання розділових знаків у діалозі.

– Королівно, ясна панно,
ви себе згубили !

Що з'єднало вас зо мною,
вбогим лицарем без спадку ?

– Мій лицарю, любий пане,
се мені гірка образа, -
я ж не звикла продавати
свого серця за червінці!

– Королівно, ясна панно,
стану вашому належить
багряниця і корона,
а не ся буденна одіж.

– Мій лицарю, любий пане,
та невже я вам миліша
в багряниці та короні,
ніж у простих, темних шатах?

– Королівно, ясна панно,
я зовсім безславний лицар,
бо від зрадницької зброї
умираю вдома, в ліжку.

– Мій лицарю, любий пане,
хай впаде на зраду ганьба,
слави ж маєте доволі:
ви обранець королівни.

– Королівно, ясна панно,

чує серце, що загину, -
хто ж вас буде боронити
від неслави, поговору?
— Мій лицарю, любий пане,
не боюсь я поговору, -
все чиню по власній волі,
бо на те я королівна.
— Королівна, ясна панно,
тяжко буде вам дивитись,
як мене ховати будуть
простим звичаєм, непишно.
— Ой лицарю, любий пане.
Не вражайте мого серця!
Що мені по всіх пишнотах,
якби мала всіх ховати?
— Королівно, ясна панно,
заклинаю вас коханням,
майте гідність і в жалобі,
як належить королівні.
— Мій лицарю, любий пане,
нащо сі страшні закляття?
Се ж найгірше в світі лихо -
непрозора, горда туга...

Л. Українка

Завдання 2. Прочитайте, записуючи кожну репліку з нового рядка. Поясніть вживання розділових знаків при прямій мові та діалозі.

Одного разу у знаменитого італійського композитора Россіні запитали, чи є в нього друзі, а якщо є, то хто. "Звичайно, — відповів він. — Мільярдери Ротшільд і Морган" "Ви їх обрали, щоб мати змогу позичати гроші?" "Зовсім навпаки, — засміявся Россіні. — Я їх обрав тому, що вони в мене не позичають."

Завдання 3. Прочитайте і визначте основну думку вірша. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки і поясніть їх.

Гей спинися, вітре буйний !
Не лети — постій !
Як угледиш мою милу,
уклонися їй.
Вітер згорда Хто ти будеш ?
Хто я? Я козак —

з вільним духом, з ніжним серцем,
з іскрами в очах.
Стиснув руку мою вітер,
радо привітався,
бо угледіть в людях брата
він не сподівався.

О. Олесь

Завдання 4. Пригадайте створені у формі діалогу народні пісні (уривки пісень). Запишіть текст однієї з них. Поясніть розділові знаки.

Завдання 5. Запишіть текст, поділивши його на речення, у формі діалогу.

Смачна каша а ти їв ні а почім знаєш що смачна чув як говорили. Хочу пирогів а нема то ти на печі бери їж не хочу я думав що нема.

Так просили так не пускали а куди просили з хати а куди не пускали в хату.

Народна творчість

Завдання 6. Диктант з коментуванням.

1. Сулейман поцілував згорток. Узяв із собою Ібрагіма і Ферхада-пашу. Коней міняли через кожних три години. Ферхад-паша насміхався з Ібрагіма: "Розсиплешся !" - "До твого похорону доживу !" – "Подумай, кому це кажеш ?" – "А я вже подумав". Сулейман не розбороняв двох улюбленців (П. Загребельний).

2.

- Ага, веселі, – підхопив Семен, дивлячись на прибулу дівчину.
- Так у нас же всі такі ! Бо осьдечки ж недалеко народився Гоголь.
- І ви йому, звичайно, родич, – засміялася Оксана – Поздоровляю!
- Чого не знаю, того не знаю, – чухнув хлопець свою потилицю.
- Так ви той... до голови колективного господарства? Ми вже акціонерне товариство. До нього?
- До нього.
- Комісія?
- Ні.
- Ревізія?
- Ні.
- А я здогадався! Доброго ранку – ви поетеса.
- Та не поетеса, я – агроном, – пояснила Оксана.
- Агроном? О! Надовго до нас?
- Назавжди.
- Назавжди? А у нас же ... агрономи довго не затримуються...

Один недавно приїхав і... поїхав. Чули?

Г. Кисіль.

Завдання 7. Доберіть із свого улюбленого оповідання (роману, поеми) діалог і спишіть його, записуючи репліки в продовження рядка. Поясніть розділові знаки.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

У цитаті не можна нічого змінювати (навіть розділових знаків). Якщо цитата наводилася повністю, то пропуски в ній позначаються трьома крапками, наприклад: *Максим Рильський, стверджуючи, що ніякій силі не здолати нашу землю, яку "освятив Тарас своїми муками – ділами ... окрилив Тарас гromозвучними словами"; запитує: "Хіба умерти можна їй... коли живе вона в міцній сім'ї, великій, вольній, новій?"*

Цитування буває кількох видів:

1. Цитата може наводитися у вигляді прямої мови зі словами автора. Тоді розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямій мові. Наприклад: 1. *Говорячи про покликання людини на землі, М. Рильський проголошує: "Яке глибоке щастя – жити, бути гідним імені людини, народу й людськості служить!"* 2. *"Треба любити те, що ми робимо, і тоді праця, навіть найзвичайніша, підноситься до творчості," – вчив М. Горький.* 3. *"Лише праця, – підкреслював І. Франко, – світ таким, як є, зробила".*

2. Цитата може доповнювати авторське речення, бути його складовою частиною. Тоді до неї ставляться такі самі вимоги, як і до непрямої мови. Цитата береться в лапки і починається з малої літери. Наприклад: 1. *Шевченко оспівував безсмертя Прометееве, його розшматоване серце, що "знову оживає і сміється знову" (О. Гончар).* 2. *Слово для Лесі Українки – це "гострий, безжалісний меч, той, що здимає ворожі голови з плеч..." (П. Тичина).* 3. *У своїх сонетах Рильський часто висловлював "пейзажем те, для чого слів нема людських" (Д. Павличко).*

3. Віршована цитата, якщо вона записана у вигляді строфи, в лапки не береться. Наприклад: *Не можна уявити собі письменника, який не любив би своєї мови, не пишався б нею, не розумів би безмежної могутності мови.*

... Возвеличу

Малих тих рабів німих!

Я на сторожі коло їх

Поставлю слово, –

сказав у тяжких, нестерпних умовах царської кріпосницької Росії Шевченко (М. Рильський).

4. Посилання на джерело, яке стоїть безпосередньо після цитати, беремо в дужки і після другої дужки ставимо крапку. Наприклад: 1. *"Найбільше і найдороще добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування"* (Панас Мирний). 2. *"Мову чудову, глибинне і прутке слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав пильно, свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти родючої"* (Тичина Павло. *З минулого – в майбутнє* – К: Дніпро, 1973, – С. 303).

5. Різновидом цитати є **епіграф**. Епіграф у лапки звичайно не береться. Посилання на джерело пишеться під епіграфом праворуч без дужок, і крапка після неї не ставиться. Наприклад: *епіграф до вірша М. Рильського "Землі"*:

Земля, моя всеплодющая мати ...

Іван Франко

Завдання 8. Перепишіть речення; поясніть розділові знаки в цитатах.

1. Про концерти С. Крушильницької одна з газет писала: "Співала арії з опер Верді та Россіні. Після того, як артистка проспівала пісні Лисенка "Тебе моя голубко єдина" і "Коли настав чудовий май", бережанська громадськість закидала її квітами і піднесла лавровий вінок" (І. Герета). 2. Доктор медичних наук професор І. М. Трахтенбург писав, що "...принципи підтримки високої працездатності були сформульовані видатним російським фізіологом М. Є. Введенським. Перше, – говорив він, – це поступове входження в будь-яку розумову діяльність; друге – ритмічність праці; третє – послідовна і систематична робота; четверте – правильне чергування праці й відпочинку ..."

Завдання 9. Перепишіть, виправляючи помилки в оформленні цитат.

1. Царизм Шевченко затаврував в образі орла, який "споконвіку Прометея там орел карає, що день божий довбе ребра й серце розбиває". 2. Але царизм "не вип'є живої крові", бо серце народу – Прометея "воно знову оживає і сміється знову". 3. Поет, звертаючись до панів-лібералів, з обуренням говорить, що "ви любите на братові шкуру, а не душу !" 4. Інститутка всіляко знущається з кріпачки Устини, "вона мене й щипас, і штирхає і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає". 5. Коли інститутка кинулася бити Устину, Прокіп схопив її за обидві руки й застеріг, що "годі, пані, годі!... Цього вже не буде!" 6. Вступ до поеми, "Мойсей" Франко закінчує пророчими словами про те, що, народі український, "прийде час, і ти огнистим видом засяєш у народів вольних колі".

Завдання 10. Доберіть із художньої літератури (прози, поезії) цитати і введіть їх у речення за допомогою словосполучень **як**

пише...; ...сказав; ...сказав що...;заклинає до ...;...висловлює та ін. Обґрунтуйте застосування розділових знаків.

Завдання 11. Перепешіть речення; оформіть правильно цитати (цитати виділено).

1. Стояв той чудесний час, коли, як писав М. Рильський, **серпень з вереснем схрестили довгі шпаги нескоротельні ...** (Ю. Мартич). 2. Спали мені на думку відомі рядки, в яких Павло Тичина закликав природу **хлюпни нам, море, свіжі лави: О земле, велетнів роди!** (О. Гончар). 3. Приходять поетові друзі, приходять народ, а найрадісніше, що **ідуть, ідуть робітники веселою ходою**, йдуть, щоб привітати поета (О. Вишня). 4. У вірші "На вічну пам'ять Котляревському" Т. Г. Шевченко, називаючи письменника **праведною душею**, пророкував невмирущу славу його імені:

**Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть.**

І. Яценко

5. Як і Шевченко, Леся Українка мала право сказати своєму народові:

**Наш народ, мов дитя, сліпее з роду,
Ніколи світа – сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводитирів віддав ...**

О. Козуля

6. Велика і тяжка правда Шевченкового **Де немає святої волі, не буде там добра ніколи** znana нами не з чужої, а з власної долі (О. Козуля).

Завдання 12. Напишіть твір-роздум на тему "Найдорожчий скарб", використовуючи афоризми як цитати.

Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог.

Святая святих.

Нове життя нового прагне слова.

Слово і діло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.школа, 1982. – 220 с.
3. Козачук Г.О. Українська мова для абітурієнтів. – К.: Вища школа, 2004. – 287 с.
4. Козачук Г.О. Підвищення грамотності учнів: Навчальний посібник для учнів. – К.: Освіта, 1994. – 180 с.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О.М. Українська мова: Посібник. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1996. – 432 с.
6. Пазяк О.М., Сербенська О.А., Фурдуй М.І., Шевченко Л.Ю. Українська мова: Практикум. – К., 2001. – 384 с.
7. Сучасна українська мова: Підручник /О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред.О.Д.Пономарева. – 2-е вид. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 151 с.
9. Український орфографічний словник: Близько 155000 слів / НАН України; Уклад. В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко. – К.: Вид-во "Довіра", 2005. 1069 с.
10. Український правопис. / НАН України. – стереотип. – К.:Наук. думка, 2004. – 240 с.
11. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
12. Фурдуй М.І. Українська мова. Практикум з правопису. – К.: Либідь, 2004. – 272 с.
13. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
14. Шевченко Л.Ю. Українська мова: Практикум. – К., 2000. – 175 с.
15. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.
16. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. 3-тє вид. – К.: Освіта, 1997. – 254 с.

ЗМІСТ

1. Передмова	3
2. Правопис ненаголошених Е та И	4
3. Вживання апострофа	6
4. Вживання м'якого знака	10
5. Зміни приголосних при словотворенні	15
6. Спрощення груп приголосних	19
7. Подвоєння та подовження приголосних	22
8. Правопис префіксів	26
9. Велика літера у власних назвах	29
10. Правопис власних назв.....	42
11. Правопис складних слів	47
а) правопис складних іменників	52
б) правопис складних прикметників	55
в) правопис прислівників.....	60
г) правопис складних числівників та займенників	66
д) прийменники	70
е) сполучники	74
є) частки	79
12. Правопис слів іншомовного походження	88
13. Тести	94
14.Тире між підметом і присудком та на місці пропущеного члена речення.....	99
15. Розділові знаки при однорідних членах речення	104
16. Відокремлені члени речення.....	111
17. Відокремлені означення та прикладки	112
18. Відокремлені обставини.....	122
19. Відокремлені додатки	126
20. Відокремлені уточнювальні члени речення	128

21. Вставні та вставлені конструкції. Розділові знаки при них	132
22. Розділові знаки при звертанні	138
23. Складносурядні речення. Розділові знаки в них	143
24. Складнопідрядні речення. Розділові знаки в них	150
25. Безсполучникові складні речення. Розділові знаки в них	160
26. Пряма і непряма мова	168
27. Діалог. Цитати	175
28. Література.....	182

Навчальне видання

**Лариса Євстахіївна Азарова
Людмила Володимирівна Горчинська
Зінаїда Павлівна Корженко**

**Практичний курс української мови
для слухачів ІндП
Орфографія. Синтаксис**

Навчальний посібник

Оригінал-макет підготовлено авторами

Редактор В. О. Дружиніна

Видавництво ВНТУ «УНІВЕРСУМ – Вінниця»

Свідоцтво Держкомінформу України

серія ДК № 746 від 25.12.2001

21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,

ВНТУ, ГНК, к. 114

Тел. (0432) 59-85-32

Підписано до друку 21.09.2007 р.

Формат 29,7 x 42 ¹/₄ Папір офсетний

Гарнітура Times New Roman

Друк різнографічний Ум. друк. арк. 12,0

Тираж 100 прим. Зам. № 2007-141

**Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету**

Свідоцтво Держкомінформу України

серія ДК № 746 від 25.12.2001

21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,

ВНТУ, ГНК, к. 114

Тел. (0432) 59-81-59